

UDK 81'34(05)"540.6"
CODEN GOVOEB
ISSN 0352-7565

GOVOR

časopis za fonetiku

GOVOR god. 30 (2013), broj 1

odjel za fonetiku hrvatskoga filološkog društva

SADRŽAJ / CONTENTS

Ana VIDOVIĆ ZORIĆ, Damir HORGA Učinak fonološke sličnosti na priziv pseudoriječi Phonological similarity effect on immediate recall of nonwords	3
Karolina VRBAN ZRINSKI Fonetska procjena glumačkoga govora Phonetic assessment of actors' speech.....	21
Dario MARIĆ Funkcije intonacije Functions of intonation	51
Tanja SALAK, Ines CAROVIĆ Neverbalna pismenost kao sastavnica međukulturne kompetencije Non-verbal literacy as a component of intercultural competence.....	73
Sanja ROIĆ Razgovor o lošem i dobrom: konstrukcija jezične i kulturološke slike u <i>maldobriama</i> Prikaz knjige Vesne Deželjin: <i>Elementi alloglotti nella prosa dialogata degli scrittori triestini</i> <i>Carpinteri e Faraguna come riflesso di contatti culturali e linguistici</i>	89
Upute autorima	93
Information for authors	96

GOVOR god. 30 (2013), broj 1
str. 1–100

100

95

75

25

5

0

GOVOR / SPEECH
Zagreb, godina 30 (2013), broj 1

UDK 81'34(05)"540.6"

CODEN GOVOEB

ISSN 0352-7565

Izdavač

ODJEL ZA FONETIKU HRVATSKOGA FILOLOŠKOG DRUŠTVA

Uredništvo

Vesna MILDNER, glavna urednica

Juraj BAKRAN	Filozofski fakultet, Zagreb, Hrvatska
Dana BOATMAN	Johns Hopkins Hospital, Baltimore, SAD
Almasa DEFTERDAREVIĆ	Filozofski fakultet, Sarajevo, Bosna i Hercegovina
Mária GÓSY	Mađarska akademija znanosti, Budimpešta, Mađarska
William J. HARDCASTLE	Queen Margaret College, Edinburgh, Škotska
Damir HORGA	Filozofski fakultet, Zagreb, Hrvatska
Patricia KEATING	University of California Los Angeles, Los Angeles, SAD
Diana KRULL	Sveučilište u Stockholmu, Stockholm, Švedska
Nikolaj LAZIĆ	Filozofski fakultet, Zagreb, Hrvatska
Marko LIKER	Filozofski fakultet, Zagreb, Hrvatska
Elenmari PLETIKOS OLOF	Filozofski fakultet, Zagreb, Hrvatska
Marija POZOJEVIĆ TRIVANOVIĆ	Filozofski fakultet, Zagreb, Hrvatska
Vesna POŽGAJ HADŽI	Filozofski fakultet, Ljubljana, Slovenija
Ján SABOL	Filozofski fakultet, Košice, Slovačka
Irena SAWICKA	Filološki fakultet, Torunj, Poljska
Gordana VAROŠANEC-ŠKARIĆ	Filozofski fakultet, Zagreb, Hrvatska
Jelena VLAŠIĆ DUIĆ	Filozofski fakultet, Zagreb, Hrvatska

Tajnik: Marko LIKER

Izvršna tajnica: Ana VIDOVIĆ ZORIĆ

Lektorica: Ana VIDOVIĆ ZORIĆ

Korektorica: Marica ŽIVKO

Design ovitka: Zlatko ŠIMUNOVIĆ

Grafičko uređenje i prijelom

Jordan BIĆANIĆ, Odsjek za fonetiku, Filozofski fakultet, Zagreb

Prilozi objavljeni u *Govoru* referiraju se u sljedećim sekundarnim izvorima: Journal Citation Reports - Social Sciences Edition, European Reference Index for the Humanities (ERIH), Scopus, Linguistic Bibliography Online (prethodno: BL Bibliographie Linguistique), LLBA Linguistics and Language Behavior Abstracts, MLA Bibliography, FRANCIS (Institut de l'Information Scientifique et Technique of the Centre National de la Recherche Scientifique (INIST-CNRS)), Social Scisearch.

Adresa uredništva

Filozofski fakultet, Odsjek za fonetiku, I. Lučića 3, 10 000 Zagreb, Hrvatska

Telefoni: 385 (0)1 612 00 97, 385 (0)1 612 00 96, 385 (0)1 612 00 98

Telefaks: 385 (0)1 612 00 96, e-mail: vmildner@ffzg.hr, mliker@ffzg.hr, anvidovi@ffzg.hr

Ovaj je broj tiskan uz financijsku potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske.

Tisak: Tiskara "Rotim i Market", Lukavec

SADRŽAJ / CONTENTS

Ana VIDOVIĆ ZORIĆ, Damir HORGA Učinak fonološke sličnosti na priziv pseudoriječi Phonological similarity effect on immediate recall of nonwords.....	3
Karolina VRBAN ZRINSKI Fonetska procjena glumačkoga govora Phonetic assessment of actors' speech	21
Dario MARIĆ Funkcije intonacije Functions of intonation.....	51
Tanja SALAK, Ines CAROVIĆ Neverbalna pismenost kao sastavnica međukulturne kompetencije Non-verbal literacy as a component of intercultural competence	73
Sanja ROIĆ Razgovor o lošem i dobrom: konstrukcija jezične i kulturološke slike u <i>maldobriama</i> Prikaz knjige Vesne Deželjin: <i>Elementi alloglotti nella prosa dialogata degli scrittori triestini</i> <i>Carpinteri e Faraguna come riflesso di contatti culturali e linguistici</i>	89
Upute autorima.....	93
Information for authors.....	96

Izvorni znanstveni rad
Rukopis primljen 1. 11. 2012.
Prihvaćen za tisak 2. 5. 2013.

Ana Vidović Zorić, Damir Horga

anvidovi@ffzg.hr, dhorga@ffzg.hr

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Hrvatska

Učinak fonološke sličnosti na priziv pseudoriječi

Sažetak

Cilj rada bio je ispitati hoće li fonološka sličnost imati različit učinak na priziv pseudoriječi iz kratkoročnog pamćenja ako se one međusobno razlikuju u položaju istih fonema unutar sloga. Podražaj se sastojao od 60 zvučnih nizova pseudoriječi CVC strukture, podijeljenih u četiri skupine. Svaka skupina sadržavala je 15 nizova. U prvoj skupini pseudoriječi u nizu imale su istu rimu sloga ($_VC$); u drugoj skupini dijelile su glasnike u pristupu i odstopu sloga (C_C); u trećoj skupini dijelile su glasnike u pristupu i jezgri ($CV_$), a u četvrtoj, kontrolnoj, skupini svi glasnici u nizu bili su fonološki različiti. Rezultati pokazuju kako fonološka sličnost olakšava priziv pojedinih pseudoriječi, ali otežava prisjećanje njihova točnog redosljeda, što potvrđuje nelingvističke modele kratkoročnog pamćenja. No razlike u prizivu postoje i s obzirom na raspored istih fonema unutar sloga: nizovi pseudoriječi C_C skupine uspješnije su prizvani nego nizovi ostalih dvaju skupina. To bi se moglo objasniti time da u C_C skupini obavijest nosi samoglasnik, tj. glasnik najvećeg stupnja zvonkosti, zbog čega ostavlja jači trag u kratkoročnom pamćenju. Takav rezultat potvrđuje psiholingvističke modele kratkoročnog pamćenja, prema kojima jezični podražaj stavlja posebne zahtjeve pred kratkoročno pamćenje, različite od zahtjeva ostalih, nejezičnih, podražaja.

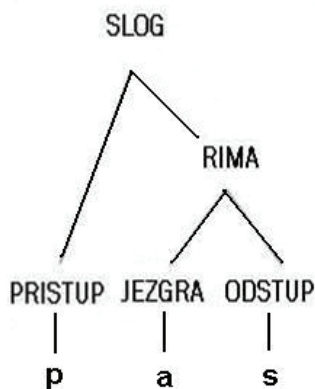
Ključne riječi: učinak fonološke sličnosti, kratkoročno pamćenje, pseudoriječi, slog, zvonkost

1. UVOD

1.1. Slog

Slog je osnovna izgovorna i slušna struktura u kojoj se glasnici međusobno povezuju. No to povezivanje nije u potpunosti slobodno, nego je uvjetovano s jedne strane općim ograničenjima, a s druge strane ograničenjima koja nameće fonološki sustav pojedinoga jezika (Jelaska, 2004).

Jedno od općih ograničenja nameće slogovna struktura. Tako su glavni dijelovi sloga pristup i rima, a rima se dalje dijeli na: jezgru (vrh sloga) i odstup, kao što prikazuje slika 1.

Slika 1. Struktura sloga
Figure 1. Syllable structure

Slogovna struktura izgrađena je po načelu zvonkosti. Akustičku kategoriju zvonkosti daje harmoničan sastav zvuka, koji u govoru nastaje titranjem glasnica, za razliku od šumnosti koja je rezultat vrtloženja zraka u govornim šupljinama i tjesnacima (Škarić, 1991). Zvonkiji glasnici imaju i više zvučne energije od manje zvonkih glasnika (Goldsmith, 1990). Samoglasnici su najzvonkiji, a suglasnici najmanje zvonki glasnici. Različiti autori različito stupnjuju zvonkost, pa će se pronaći ljestvice od pet do čak četrnaest stupnjeva zvonkosti za hrvatske glasnike (Jelaska, 2004). Škarićeva (1991) ljestvica sastoji se od: 1. najmanje zvonkih, bezvučnih suglasnika; 2. zvučnih suglasnika; 3. nosnih glasnika i usenog zvonačnika /v/; 4. ostalih zvonačnika; 5. polusamoglasnika ili prijelaznika; 6. samoglasnika.

Zvankost, kao opće načelo strukturiranja sloga, ne dozvoljava sve moguće kombinacije glasnika unutar sloga. Prema tome načelu zvankost raste od pristupa prema jezgri i pada od jezgre ka odstupu (Gussenhoven i Jacobs, 1998). To znači da glasnici manjeg stupnja zvankosti u pristupu mogu doći jedino ispred zvankijih glasnika, a u odstupu je obrnuto: manje zvanki dolaze nakon zvankijih. Jezgru čini najzvankiji glasnik u slogu, a to je obično samoglasnik, iako se na tome mjestu mogu pojaviti i neki zvanki glasnici (u hrv. npr. /r/: *krv*; Jelaska, 2004).

Za razliku od općih načela, posebna ograničenja primjenjiva su samo na fonološki sustav određenog jezika, te određuju koje su glasničke kombinacije u slogu dopuštene, a koje nisu.

Slog je u govornome lancu lako prepoznatljiv i opažajno prilično stabilan, manje podložan utjecaju okoline nego glasnici (Jelaska, 2004). Brojna su istraživanja fonoloških pogrešaka pokazala kako struktura sloga izravno utječe kako na proizvodnju tako i na percepciju glasova od kojih je sastavljena (npr. Fromkin, 1971; Treiman i Danis, 1988; Treiman i sur., 1994, Hartley i Houghton, 1996; Nimmo i Roodenrys, 2004 i dr.). Fromkinina (1971) analiza fonoloških zamjena također pokazuje kako one podliježu određenim pravilima. Tako nikada neće doći do zamjene završnog suglasnika jedne riječi s početnim suglasnikom druge riječi. Struktura sloga utječe na fonološke pogreške i u pseudoriječima, pokazalo je istraživanje Treiman i Danis (1988), čiji će se rezultati izložiti u sljedećem poglavlju.

1.2. Modeli kratkoročnog pamćenja

Kratkoročno pamćenje faza je pamćenja koja zadržava podatke u trajanju od oko jedne minute nakon nastanka tragova podražaja. Istodobno se u kratkoročnom pamćenju može zadržati od pet do devet pojedinačnih podataka. Tako se pogreške prouzročene premetanjem fonema u izričaju u pravilu događaju samo ako ti fonemi nisu međusobno udaljeni za više od sedam slogova, što odgovara pravilu da se u kratkoročnom pamćenju istodobno može zadržati najviše oko sedam jedinica (Nooteboom, 1969, prema Fromkin, 1971).

Niz fonološki sličnih riječi teže je prizvati iz pamćenja u istome slijedu kako su izgovoreni (npr. *rob, rok, Rom, rog, roj*) nego riječi koje zvuče različito (npr. *rob, san, jež, vid, mulj*; Poirier i Saint-Aubin, 1996; Watkins i sur., 1974, prema Nimmo i Roodenrys, 2004), što se naziva učinkom fonološke sličnosti (engl. *the effect of phonological similarity*). Semantička sličnost, naprotiv, neće imati takav učinak. Tako

npr. riječi *jabuĥa* i *ĥruška*, koje pripadaju istome semantiĥkome polju – *voće*, dakle, semantiĥki su vrlo bliske, neće olakšati priziv iz kratkoroĥnog pamćenja, što ide u prilog tezi da se govorne obavijesti pamte fonološki u kratkoroĥnom pamćenju, a ne na temelju njihova znaĥenja (Baddeley, 1966).

Niz pravih rijeĥi uspješnije se priziva nego niz pseudorijeĥi (Hulme i sur., 1991, prema Hartley i Houghton, 1996). To se objašnjava time što se priziv pravih rijeĥi moĥe osloniti na fonološke reprezentacije spremljene u dugoroĥno pamćenje te na znaĥenjsku komponentu, što ne postoji za nove leksiĥke oblike, što pseudorijeĥi i jesu.

Dvije su grupe u koje se mogu svrstati postojeĥi modeli kratkoroĥnog pamćenja: 1. nelingvistiĥki modeli; 2. psiholingvistiĥki modeli.

Prema nelingvistiĥkim modelima sliĥnost izmeĥu jedinica u nizu (npr. fonološka sliĥnost u verbalnom podraĥaju) koji treba prizvati olakšat će pretragu u pamćenju, ali oteĥat će prisjećanje njihova redoslijeda (npr. Nairne, 1990; Burgess i Hitch, 1992; Brown i sur., 2000 i dr., prema Nimmo i Roodenrys, 2004). No nelingvistiĥki modeli ne uzimaju u obzir ni vrstu podraĥaja (brojevi, rijeĥi, slova, pseudorijeĥi) ni njegovu strukturu, prema tome sve se jedinice u kratkoroĥnom pamćenju ponašaju isto.

Posebna ograniĥenja koja su povezana s jeziĥnom naravi podraĥaja nelingvistiĥki modeli ne razmatraju. Tako na primjer neće objasniti rezultate istraĥivanja koje su proveli Nimmo i Roodenrys (2004), a koji su pokazali kako poloĥaj istih fonema na kojima se temelji fonološka sliĥnost meĥu jednosloĥnim rijeĥima CVC (suglasnik-samoglasnik-suglasnik; engl. *consonant-vowel-consonant*) strukture u nizu utjeĥe na uspješnost u prizivu. Ako su podraĥaj ĥinile rijeĥi u nizu kojima su posljednja dva fonema bila ista (*_VC*), dakle dijelili su rimu sloga, priziv rijeĥi iz kratkoroĥnog pamćenja bio je uspješniji u odnosu na priziv niza fonološki razliĥitih rijeĥi, iako je prisjećanje redoslijeda u sluĥaju fonološke sliĥnosti bilo oteĥano. U sluĥaju kada se fonološka sliĥnost temeljila na istim poĥetnim fonemima (*CV_*) ili poĥetnom i završnom fonemu (*C_C*), takav je pozitivan uĥinak fonološke sliĥnosti na uspješnost priziva u odnosu na fonološki razliĥite rijeĥi izostao. Prema tome, istraĥivanje je pokazalo kako na uspješnost priziva u sluĥaju jeziĥnih jedinica ne utjeĥe samo sliĥnost jedinica, nego i kako je ta sliĥnost strukturirana.

Psiholingvistiĥki modeli kratkoroĥnog pamćenja pretpostavljaju kako jeziĥni podraĥaj ima posebne zahtjeve za kratkoroĥno pamćenje, razliĥito od drugih, nejeziĥnih, vrsta podraĥaja. Jedan od takvih modela je konekcionistiĥki raĥunalni

model kratkoročnog pamćenja kojeg su osmislili Hartley i Houghton (1996), a njime su pokušali objasniti priziv i učenje novih riječi. Pritom su u njega ugradili neka posebna jezična ograničenja. Jedno od takvih ograničenja je načelo zvonosti. Zbog većeg stupnja zvonosti, tj. većeg akustičkog intenziteta, samoglasnici će ostaviti jači trag u pamćenju nego suglasnici, zbog čega će se u prizivu i jače aktivirati, tumače Hartley i Houghton. To objašnjava i zašto su pogreške u prizivu redoslijeda samoglasnika mnogo rjeđe nego u prizivu slijeda suglasnika (Ellis, 1980, prema Hartley i Houghton, 1996). Da je zvonost važna percepcijska smjernica po kojoj se glasovi kategoriziraju, pokazuju i istraživanja prema kojima se najčešće međusobno zamjenjuju glasnici sličnog stupnja zvonosti, dakle suglasnici suglasnicima, a samoglasnici samoglasnicima. To pokazuje i istraživanje Treiman i Danis (1988), u kojemu je zadatak bio ponoviti popis od šest jednosložnih pseudoriječi. Rezultati su pokazali kako su se suglasnici i samoglasnici rijetko (ako uopće ikad) međusobno zamjenjivali jedni drugima.

Drugi važan princip obuhvaćen modelom podjela je sloga na pristup i rimu, a temelj su mu bila dotadašnja istraživanja koja su pokazala kako u većini međusobnih fonetskih zamjena slogovna struktura ostaje sačuvana. Na primjer u istraživanju Treiman i Danis (1988), kada je podražaj koji su ispitanici morali ponoviti bio popis od šest pseudoriječi strukture CVC: a) ako je u pogrešci prizvan jedan fonem, najčešće je to bio suglasnik u pristupu; b) ako su prizvana dva fonema, bili su to samoglasnik i odstupni suglasnik, dakle elementi koji čine rimu. Primjerice, ako je podražaj sadržavao pseudoriječi *ger* i *kus*, prizvala se pogrešna pseudoriječ *g/us*. Kada je podražaj bio popis od šest pseudoriječi strukture CCV: a) ako je u pogrešci prizvan jedan fonem, najčešće je to bio samoglasnik u rimi; b) ako su prizvana dva fonema, bili su to suglasnici u pristupu. Na primjer u podražaju koji je sadržavao pseudoriječi *fli* i *spu*, umjesto njih izgovorena je pseudoriječ *fl/u*. Konačno, kada je podražaj bio popis od šest pseudoriječi strukture VCC: a) ako je u pogrešci prizvan jedan fonem, bio je to završni suglasnik; b) ako su prizvana dva fonema, bili su to početni samoglasnik i suglasnik. Tako na primjer u podražaju sa pseudoriječima *erz* i *und*, umjesto njih izgovorena je pseudoriječ *er/d*. Dakle, najčešće se slog presijecao upravo na međi pristupa i rime: C/VC, CC/V te između dvaju suglasnika u VCC strukturi pseudoriječi (VC/C). U svim trima slučajevima najčešći su uzrok pogreške bila premetanja fonema¹ unutar izvornog popisa

¹ Premetanja su pogreške koje nastaju kada dva glasnika u iskazu međusobno zamijene mjesta, primjerice, ako se umjesto riječi *sašiti* izgovori riječ *šasiti*.

logatoma (npr. zamjena pristupa i rime između pseudoriječi *sak* i *tip*, čime se dobije *tak* i *sip*), a to pokazuje kako premetanja fonema nisu slučajna, nego su određena lingvističkom strukturom sloga. Konačno, zaključuju Treiman i Danis, za riječi i pseudoriječi ne vrijede neki od predloženih modela kratkoročnog pamćenja prema kojima se jedinice unutar neke cjeline ponašaju kao neovisne jedne o drugoj (npr. slova i brojevi), jer podliježu relativno čvrstoj lingvističkoj strukturi, kao što je npr. slog.

No vrsta fonoloških pogrešaka često ovisi i o tome prizivaju li se prave riječi i pseudoriječi. Tako je Ellis (1980, prema Hartley i Houghton, 1996) svojim istraživanjem pokazala da su u slučaju pseudoriječi najčešća premetanja fonema iz zadanih slogova, čime se oblikuje novi slog, ali ne događa se rijetko ni preslagivanje čitavih slogova. Premetanja fonema u prizivu pravih riječi iz kratkoročnog pamćenja relativno su rijetka, iako su primijećena u djece (Brady, 1983, prema Hartley i Houghton, 1996). Ipak, autorica primjećuje i neka pravila, koja vrijede i za priziv pravih riječi: 1. početni fonem jedne pseudoriječi zamijenit će se početnim fonemom druge pseudoriječi; 2. zamijenjeni fonemi dijele artikulacijska obilježja; 3. suglasnici su osjetljiviji na zamjene od samoglasnika.

2. ISTRAŽIVANJE

2.1. Ciljevi i hipoteze

Tri su glavna cilja ovoga rada:

1. istražiti hoće li fonološka sličnost među pseudoriječima u nizu utjecati na uspješnost njihova priziva iz kratkoročnog pamćenja u odnosu na fonološki različite pseudoriječi;
2. provjeriti hoće li i među fonološki sličnim pseudoriječima biti razlike u prizivu, ovisno o položaju istih fonema unutar CVC strukture sloga;
3. usporediti uzroke neuspjelog priziva nekog niza pseudoriječi u *_VC*, *C_C*, *CV_* i *FonRaz* skupini.

Pretpostavilo se sljedeće:

1. Fonološki slične pseudoriječi u nizu lakše će se prizvati u odnosu na fonološki različite pseudoriječi u nizu, bez obzira na položaj sličnih fonema unutar sloga.
-

2. Pseudoriječi u nizu koje se međusobno razlikuju samo u fonemu koji čini jezgru sloga lakše će se prizvati nego pseudoriječi koje se razlikuju samo po fonemu u pristupu ili u odstupu sloga.
3. Redosljed pseudoriječi u nizu lakše će se točno prizvati ako se taj niz sastoji od fonološki različitih pseudoriječi nego ako se sastoji od fonološki sličnih pseudoriječi.

2.2. Ispitanici

U istraživanju je sudjelovalo devet ispitanica u dobi od 20 do 25 godina, studentica preddiplomskog i diplomskog studija fonetike na zagrebačkom Filozofskom fakultetu. Sve su ispitanice uredna sluha, bez govornih mana.

2.3. Podražaj

Podražaj je bio u zvučnom obliku, a činio ga je niz od pet jednosložnih pseudoriječi (mogućih riječi bez značenja) strukturiran tako da je na početku i na kraju bio suglasnik (C), a u sredini samoglasnik (V; CVC struktura), u skladu s fonološkom strukturom hrvatskoga jezika. Ista govornica, diplomirana fonetičarka, izgovorila ih je kratkosilaznim naglaskom, što je snimljeno u audioobliku na PCI zvučnu karticu (Soundscape Mixtrime PCI 16). Ukupno je bilo 60 takvih zvučnih nizova podijeljenih u četiri skupine (vidi u dodatku). Svaka skupina sadržavala je 15 nizova. U prvoj skupini pseudoriječi u nizu imale su ista posljednja dva glasnika, kao u (1), što čini rimu sloga; u drugoj skupini pseudoriječi u nizu dijelile su glasnike u pristupu i odstupu sloga, kao u (2); u trećoj skupini dijelile su glasnike u pristupu i jezgri, kao u (3), a u četvrtoj skupini svi glasnici u nizu bili su fonetski različiti, kao u (4).

- (1) $_VC$: npr. *riv, piv, miv, ziv, giv*
- (2) C_C : *muv, miv, mav, mov, mev*
- (3) $CV_$: *het, her, heč, hez, hem*
- (4) $FonRaz$: *deķ, conj, huš, fir, pam*

2.4. Procedura

Istraživanje je provedeno u zvučno izoliranoj kabini. Snimljeni su podražaji iz svih četiriju skupina za vrijeme ispitivanja ispitanicama puštani preko slušalica, i to slučajnim redosljedom, istim za sve ispitanice. Između svake pseudoriječi u nizu

bila je stanka od 0,45 sekundi. Jedan zvučni negovorni signal označio je početak, a drugi kraj niza. Nakon signala za kraj niza ispitanice su imale 10 s za ponoviti niz koji su neposredno prije čule. Pritom je uputa bila da pseudoriječi u nizu ponove točno, i to redosljedom kako su ih čule. U slučaju da se nisu mogle sjetiti svih pseudoriječi u nizu, trebale su ponoviti ono što su upamtile. Odgovori ispitanica snimljeni su na PCI zvučnu karticu (Soundscape Mixtrime PCI 16), a zatim su transkribirani i statistički analizirani. Prije samog ispitivanja ispitanicama su puštena tri probna niza, različita od eksperimentalnih nizova, kako bi se prilagodile podražaju i uopće shvatile zadatak.

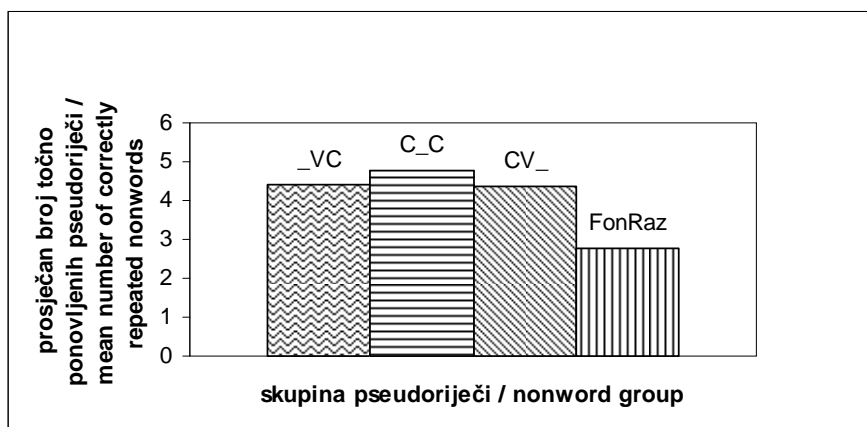
U svim trima analizama rezultati su dobiveni t-testom.

3. REZULTATI I RASPRAVA

Devet ispitanica ukupno je proizvelo 540 nizova pseudoriječi, odnosno izgovorile su ukupno 2 588 pseudoriječi koje su ušle u analizu rezultata.

3.1. Analiza 1. Uspješnost priziva pseudoriječi

Slika 2 prikazuje koliko je prosječno pseudoriječi u potpunosti točno ponovljeno u četirima različitim skupinama (_VC, C_C, CV_ i FonRaz). Točnost redosljeda pseudoriječi nije uzeta u obzir. Ako je primjerice podražaj bio niz *vor, vur, var, ver, vir*, a ispitanica je izgovorila *var, ver, vir, vor, vur*, odgovoru se pripisalo pet bodova, što je maksimalan broj. Ako su četiri pseudoriječi točno ponovljene, odgovoru su se pripisala četiri boda itd. Ako nijedna pseudoriječ nije točno ponovljena, odgovoru nije pripisan ni jedan bod. Na kraju su izračunate prosječne vrijednosti svih rezultata u četirima različitim skupinama, te su t-testom utvrđene značajnosti razlika među njima.

Slika 2. Točno ponovljene pseudoriječiči
Figure 2. Correctly repeated nonwords

Nizovi koje su činile pseudoriječiči C_C strukture najuspješnije su prizvane iz kratkoročnog pamćenja ($X = 4,77$; s. d. = $0,67$), i to statistički značajno različito ($p < 0,01$) u odnosu na pseudoriječiči u ostalim trima skupinama. Uspješnost u prizivu pseudoriječiči _VC i CV_ skupine nije statistički značajno različita (_VC: $X = 4,41$; s. d. = $0,80$; CV_: $4,37$, s. d. = $0,79$). Najmanje uspješno prizvane su pseudoriječiči iz FonRaz skupine ($X = 2,78$, s. d. = $1,40$), a razlika je statistički značajna ($p < 0,01$) u odnosu na ostale tri skupine, čime je potvrđena prva pretpostavka.

Najuspješniji priziv pseudoriječiči C_C skupine moglo bi se objasniti na dva načina: a) stupnjem zvonkosti; b) razlikovnom ulogom samoglasnika u hrvatskome jeziku.

Već je napomenuto da zvonkost nekog glasnika raste usporedo s porastom zvučne energije. Samoglasnici su najzvonkija skupina glasnika. Prema tome, u zvučnom smislu oni su mnogo jače istaknuti od suglasnika, i zbog toga najčešće grade zvučno najistaknutiji dio sloga – vrh ili jezgru sloga. U pseudoriječičima C_C strukture obavijest nosi upravo jezgra sloga, tj. C_C pseudoriječiči međusobno se razlikuju po zvučno najistaknutijoj jedinici. Suglasnici u pristupu i odstupu ponavljat će se u svakoj pseudoriječiči u nizu, dakle u informacijskome smislu bit će zalihosni. Slijedom toga potvrđuje se tvrdnja Hartleyja i Houghtona (1996) da će jakost govornog traga u kratkoročnom fonološkom pamćenju u zvonkijih samoglasnika biti veća nego u manje zvonkih suglasnika. Ako se razlikovanje

pseudoriječi u nizu temelji upravo na izmjeni samoglasnika, lakše se prisjetiti tih pseudoriječi (ali ne i njihova točna redosljedna) nego pseudoriječi koje se razlikuju u pristupnom ili odstupnom suglasniku. Važno je napomenuti kako se ta pretpostavka odnosi samo na priziv pseudoriječi, a ne i na priziv "pravih" riječi, kada je moguće osloniti se i na semantičku komponentu. U tome slučaju, pokazala su istraživanja (Hartley i Houghton, 1996), rezultat može biti drukčiji, jer prave je riječi lakše prizvati nego pseudoriječi. Slično pokazuje već spomenuto istraživanje koje su proveli Nimmo i Roodenrys (2004): ako se u pravih riječi fonološka sličnost temelji na rimi sloga ($_VC$), priziv riječi iz kratkoročnog pamćenja uspješniji je nego priziv niza fonološki različitih riječi; u slučaju kada se fonološka sličnost temeljila na istim početnim fonemima ($CV_$) ili posljednjem i završnom fonemu (C_C) takav je pozitivan učinak fonološke sličnosti na uspješnost priziva u odnosu na fonološki različite riječi izostao.

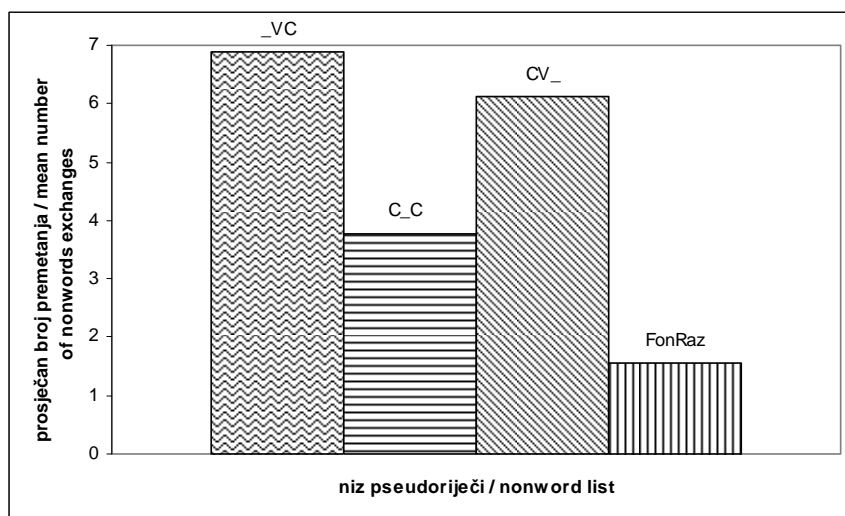
Drugo objašnjenje najuspješnijeg priziva pseudoriječi C_C skupine, koje ne isključuje prvo, ali ne smije se ni zanemariti, proizlazi iz znatno manjeg broja samoglasnika nego suglasnika u hrvatskome jeziku, čime je njihova fonemska razlikovna uloga znatno manja nego u suglasnika. Naime, razliku u pseudoriječima C_C skupine stvara izmjena jedinich pet monoftonga hrvatskoga jezika, dok se u ostalim skupinama razlika temelji na pet suglasnika koje treba prizvati iz znatno šireg fonološkog skladišta nego što je u samoglasnika, tj. treba odabrati i između većeg broja mogućih suglasnika, čime se bitno otežava prisjećanje.

Najslabiji rezultat u prizivu niza fonološki različitih pseudoriječi u odnosu na priziv niza fonološki sličnih pseudoriječi iz ostalih triju skupina mogao bi se objasniti nelingvističkim modelima kratkoročnog pamćenja: sličnost između jedinica u nizu koji treba prizvati (npr. fonološka sličnost), olakšat će pretragu u pamćenju, ali otežat će prisjećanje njihova redosljedna (npr. Nairne, 1990; Burgess i Hitch, 1992; Brown i sur., 2000 i dr., prema Nimmo i Roodenrys, 2004). Dakle pseudoriječi u FonRaz skupini teže se prisjetiti od fonološki sličnih pseudoriječi, čemu pridonosi i znatno veći broj fonema koje treba prizvati, jer se ne ponavljaju ni u jednom položaju unutar pseudoriječi.

Može se zaključiti da uspješnost priziva pseudoriječi ovisi o fonološkoj sličnosti, ali i raspodjeli sličnih fonema unutar slogovne strukture, stupnju zvonkosti najinformativnijeg glasnika u nizu, te o razlikovnoj funkciji koju u nekom jeziku imaju.

3.2. Analiza 2. Prisjećanje redosljeda pseudoriječi u nizu

U ovome dijelu eksperimenta željelo se provjeriti hoće li različiti položaj istih glasnika unutar pseudoriječi u nizu utjecati na uspješnost u prizivu točnog redosljeda. Rezultati su dobiveni tako što se svakom nizu pripisao jedan bod ako je unutar njega došlo do premetanja (međusobnih zamjena položaja jedinica u nizu) pseudoriječi. Nizovima pseudoriječi koje su ispitanice izgovorile istim redosljedom kako su ih čule pripisano je nula bodova. Ako je primjerice podražaj bio niz *vor, vur, var, ver, vir*, a ispitanica je izgovorila *var, ver, vir, vor, vur*, niz nije prizvan u točnome slijedu i zato mu je pripisan bod. U ovome zadatku zanemario se pogrešan izgovor pseudoriječi. Da bi se nešto smatralo istom pseudoriječju kao i zadana pseudoriječ koju je ispitanica čula, potrebno je bilo ponoviti najmanje dva fonema zadane pseudoriječi. Na primjer, ako je ispitanica izgovorila *put* umjesto *puč*, izgovorena pseudoriječ smatrala se pogrešnim ostvarenjem postojeće pseudoriječi (tj. one koja je bila u podražaju), i uzeta je u obzir u promatranju zamjena. No ako je ispitanica izgovorila *pal*, od zadane se pseudoriječi razlikovala u dvama fonemima, prema tome razmatrala se kao potpuno nova pseudoriječ, te nije uvrštena u analizu.

Slika 3. Prosječan broj premetanja pseudoriječi tijekom priziva njihova slijeda
Figure 3. Mean number of nonwords exchanges during their order recall

Najviše je premetanja bilo u _VC skupini ($X = 6,89$; s. d. = 1,73), i to statistički značajno različito ($p < 0,01$) od broja zamjena u C_C i FonRaz skupini.

Nešto manje premetanja bilo je u CV_ skupini ($X = 6,11$; s. d. = 3,35), a statistički značajna razlika postoji u odnosu na FonRaz skupinu ($p < 0,01$). U C_C skupini u prosjeku je bilo 3,78 nizova pseudoriječi koje su prizvane neodgovarajućim redoslijedom (s. d. = 3,46), što se statistički značajno razlikuje od rezultata u _VC skupini, kako je već spomenuto, te u FonRaz skupini ($p < 0,01$). Najmanje premetanja zabilježeno je u FonRaz skupini ($X = 1,56$; s. d. = 1,34), statistički značajno različito u odnosu na ostale tri skupine. Ovakav rezultat u skladu je s nelingvističkim modelima kratkoročnog pamćenja prema kojima će sličnost između jedinica u nizu koji treba prizvati (npr. fonološka sličnost), olakšati pretragu u pamćenju, ali i otežati prisjećanje njihova redoslijeda. Slične rezultate dobili su Nimmo i Roodenrys (2004) za prave riječi: niz fonološki različitih riječi češće se prizvao u točnome slijedu nego niz fonološki sličnih riječi.

No razlika između _VC i C_C skupine (koja je i statistički značajna) te CV_ i C_C skupine (nije statistički značajna) pokazuje i kako položaj istih fonema unutar pseudoriječi na kojima se temelji fonološka sličnost može utjecati na prisjećanje njihova redoslijeda. Dakle, i u ovome slučaju treba uzeti u obzir jezičnu narav podražaja. Slični rezultati dobiveni su i kada su podražaj bili nizovi pravih riječi (Nimmo i Roodenrys, 2004), a u skladu je i s psiholingvističkim modelima kratkoročnog pamćenja i tvrdnjom Hartleya i Houghtona (1996, prema Nimmo i Roodenrys, 2004) da će svaki oblik fonološke sličnosti otežati priziv točnog redoslijeda jezičnih jedinica, ali će se to dogoditi u znatno većoj mjeri ako slične jedinice međusobno dijele isti samoglasnik (u _VC i CV_ slučaju).

3.3. Analiza 3. Razlozi neuspješno ponovljenih nizova pseudoriječi

Razloge zbog kojih neki niz pseudoriječi nije točno ponovljen podijelilo se u tri skupine: 1. zamjena, ako je jedna pseudoriječ u nizu zamijenjena drugom koja nije u zadanom nizu (npr. ako je trebalo ponoviti: *mer, zer, per, her, ver*, a izgovoreno je: *mer, zer, per, her, ker*); 2. ispuštanje, ako je u nizu ostvareno manje od pet pseudoriječi (kao u nizu *moh, voh, zoh, roh*); 3. ponavljanje, ako je neka pseudoriječ dva ili više puta ponovljena (npr. u nizu *pum, pam, pom, pam, pim* pseudoriječ *pam* pojavljuje se dvaput). U ovome dijelu analize, kao i u ispitivanju uspješnosti priziva pseudoriječi (analiza 1), redoslijed pseudoriječi u nizu nije se ispitivao.

Tablica 1. Ispuštanja, zamjene i ponavljanja pseudoriječi u nizu
Table 1. Omissions, substitutions and repetitions of nonwords in serial order

Skupina / Group	Ispuštanja / Omissions		Zamjene / Substitutions		Ponavljanja / Repetitions	
	X	s. d.	X	s. d.	X	s. d.
_VC	3,78	2,30	3,44	3,77	1,67	1,33
C_C	0,67	1,05	1,00	1,33	1,11	0,74
CV_	3,67	3,62	3,11	2,51	1,00	0,82
FonRaz	3,89	3,63	29,78	9,11	0,00	0,00

Ispuštanja su u svim četirima skupinama bila izuzetno rijetka. Ipak, u C_C skupini ona su nešto rjeđa u odnosu na ostale tri skupine, a razlika se pokazala i statistički značajnom ($p \leq 0,05$). Ovaj rezultat ponovno ide u prilog objašnjenju da u slučaju kada se pseudoriječi u nizu fonološki razlikuju u fonemu visokog stupnja zvonkosti, takav će niz u kratkoročnom pamćenju ostaviti jači trag, i zato će ga se lakše prisjetiti.

Zamjene su u FonRaz kategoriji daleko najbrojnije u odnosu na ostale tri skupine, a razlika je statistički značajna ($p \leq 0,01$). Tome pridonosi veći broj različitih glasnika koje treba prizvati u točnom slijedu nego u ostalim skupinama. Iako mali broj ispitanika (9) ograničava sigurnost interpretacije, ovakvi rezultati u skladu su s pretpostavkom da fonološka sličnost olakšava prisjećanje jezičnih jedinica, a prema tome i lingvističke modele kratkoročnog pamćenja, koji uzimaju u obzir i samu jezičnu narav podražaja. Ponavljanja su bila izuzetno rijetka i među skupinama nije zabilježena značajna razlika.

4. ZAKLJUČAK

Provedeno istraživanje potvrdilo je sve tri pretpostavke:

1. Fonološki slične pseudoriječi u nizu lakše će se prizvati u odnosu na fonološki različite pseudoriječi u nizu, bez obzira na položaj sličnih fonema unutar sloga (u pristupu, jezgri ili odstupu), što objašnjavaju i nelingvistički modeli kratkoročnog pamćenja: sličnost među jedinicama u nizu koji treba prizvati olakšat će pretragu u pamćenju, ali otežat će prisjećanje njihova redosljeda. To potvrđuje i broj fonoloških zamjena u prizivu koji je najveći u FonRaz skupini, kako je pokazala analiza 3.

2. Pseudoriječi u nizu koje se međusobno razlikuju samo u fonemu koji čini jezgru sloga lakše će se prizvati nego pseudoriječi koje se razlikuju samo po fonemu u pristupu ili u odstupu sloga, što se može objasniti time da u pseudoriječima C_C strukture obavijest nosi jezgra sloga, tj. međusobno se razlikuju po zvučno najistaknutijoj jedinici, što će u kratkoročnom pamćenju ostaviti jači trag. Takvo objašnjenje u skladu je s psiholingvističkim modelima, prema kojima kratkoročno pamćenje u obradi jezičnih jedinica "uzima u obzir" posebna jezična ograničenja u odnosu na nejezične jedinice. No rezultatu pridonosi i to da se u C_C skupini izmjenjivalo samo pet samoglasnika, čime se priziv znatno olakšao u odnosu na ostale skupine, u kojima se izmjenjivao mnogo veći broj suglasnika.

3. Redosljed pseudoriječi u nizu lakše će se točno prizvati ako se taj niz sastoji od fonološki različitih pseudoriječi nego ako se sastoji od fonološki sličnih pseudoriječi, što se opet može opravdati nelingvističkim modelima kratkoročnog pamćenja. No razlika u prizivu redosljeda pseudoriječi postoji i među skupinama fonološki sličnih pseudoriječi – redosljed C_C skupine uspješnije je prizvan nego redosljed CV_ i _VC skupine, što opet pokazuje kako jezične jedinice pred kratkoročno pamćenje stavljaju posebne zahtjeve.

Zaključimo kako se jezični i nejezični podražaji u pamćenju različito skladište i obrađuju. Čini se da um rano prepoznaje fonološku obavijest, i prije nego je u obradi nastupila semantička komponenta. To potvrđuje i priziv pseudoriječi, koji se razlikuje od priziva pravih riječi, ali također poštuje fonološke zakonitosti nekog jezika i razlikuje se od priziva nejezičnih jedinica.

REFERENCIJE

- Baddeley, A. D.** (1966). Short-term memory for word sequences as a function of acoustic, semantic and formal similarity. *Quarterly Journal of Experimental Psychology* 18, 362–365.
- Fromkin, V.** (1971). The non-anomalous nature of anomalous utterances. *Language* 47, 1, 27–52.
- Goldsmith, J. A.** (1990). *Autosegmental and Metrical Phonology*. Oxford: Basil Blackwell.
- Gussenhoven, C., Jacobs, H.** (1998). *Understanding Phonology*. London [etc.]: Arnold.
-

-
- Hartley, T., Houghton, G.** (1996). A linguistically constrained model of short-term memory for nonwords. *Journal of Memory and Language* **35**, 1, 1–31.
- Jelaska, Z.** (2004). *Fonološki opis hrvatskoga jezika*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Nimmo, L. M., Roodenrys, S.** (2004). Investigating the phonological similarity effect: Structure and the position of common phonemes. *Journal of Memory and Language* **50**, 245–258.
- Treiman, R., Danis, C.** (1988). Short-term memory errors for spoken syllables are affected by the linguistic structure of the syllables. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* **14**, 1, 145–152.
- Treiman, R., Straub, K., Lavery, P.** (1994). Syllabification of bisyllabic nonwords: Evidence from short-term memory errors. *Language and Speech* **37**, 1, 45–60.
- Škarić, I.** (1991). Fonetika hrvatskoga književnog jezika. U R. Katičić (ur.), *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: HAZU.
-

PRILOG / APPENDIX

Popis pseudoriječi upotrijebljenih kao podražaj / List of nonwords used as a stimulus

1. skupina: _VC struktura / 1. group: _VC structure

1.	vap	map	hap	rap	zap
2.	zem	vem	hem	pem	rem
3.	riv	piv	miv	ziv	giv
4.	moh	voh	roh	poh	zoh
5.	hur	vur	mur	zur	pur
6.	lep	hep	vep	mep	zep
7.	zim	vim	pim	rim	him
8.	guv	puv	muv	ruv	zuv
9.	mah	vah	zah	rah	pah
10.	vor	hor	zor	por	mor
11.	rop	vop	hop	mop	zop
12.	lum	zum	pum	vum	hum
13.	gav	rav	pav	mav	zav
14.	rih	pih	vih	zih	mih
15.	mer	zer	per	her	ver

2. skupina: C_C struktura / 2. group: C_C structure

1.	vor	vur	var	ver	vir
2.	mip	map	mop	mup	mep
3.	gop	gep	gap	gup	gip
4.	lep	lap	lop	lip	lup
5.	žep	žup	žop	žip	žap
6.	pum	pem	pam	pom	pim
7.	van	ven	vin	vun	von
8.	hom	hem	him	hum	ham
9.	zam	zem	zom	zim	zum
10.	jem	jom	jum	jam	jim
11.	pav	piv	puv	pev	pov
12.	pir	pur	por	per	par
13.	gev	giv	gav	gov	guv

14.	muv	miv	mav	mov	mev
15.	zev	zuv	ziv	zov	zav

3. skupina: CV_ struktura / 3. group: CV_ structure

1.	puv	pum	puk	put	puz
2.	rah	ram	rat	rač	raz
3.	pom	pot	por	poz	poč
4.	teh	ter	tez	tem	teč
5.	tač	taz	tar	tah	tam
6.	hoz	hot	hor	hoč	hom
7.	zih	zim	zič	zit	zir
8.	gur	gut	guv	guč	guh
9.	vor	voh	vom	voč	vot
10.	zaj	zam	zat	zah	zač
11.	vuč	vum	vur	vuh	vut
12.	het	her	heč	hez	hem
13.	tir	tiz	tič	tih	tiv
14.	rem	ret	reč	reh	rez
15.	muv	mut	mur	muč	muh

4. skupina: Fonološki različite pseudoriječi / 4. group: Phonologically dissimilar nonwords

1.	dek	conj	huš	fir	pam
2.	gul	helj	bač	zot	vim
3.	gor	naf	pilj	hes	džut
4.	hanj	mer	fic	šop	duk
5.	gač	tem	zul	biv	ljoh
6.	huf	pelj	džar	got	nis
7.	njaf	hoš	mip	duc	ker
8.	liv	zam	get	kuč	bolj
9.	suf	hon	džilj	reg	tap
10.	dac	ruk	pom	šif	njeh
11.	zeč	valj	hol	bit	gum
12.	rin	hus	gep	džolj	fat
13.	hunj	šom	fec	kap	dir
14.	volj	mut	ber	zak	hič
15.	ljef	tun	pis	hodž	gar

Ana Vidović Zorić, Damir Horga

anvidovi@ffzg.hr, dhorga@ffzg.hr

Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb
Croatia

Phonological similarity effect on immediate recall of nonwords

Summary

The aim of this paper was to examine whether phonological similarity has a different effect on immediate recall of nonwords from short-term memory if the difference between them is based on a different position of similar phonemes within the syllable. The stimuli comprised 60 audio lists of nonwords with a CVC phonemic structure, which were divided in four groups. In the first group the nonwords on the list shared the same rhyme of the syllable ($_VC$); in the second group they shared onset and coda (C_C); in the third group the nonwords shared phonemes in their onsets and nuclei ($CV_$), and in the fourth, control group, all phonemes were phonologically dissimilar. The results show that phonological similarity facilitates recall of a single nonword, but also has a detrimental effect on the order memory, which is in accordance with non-linguistic models of short-term memory. However, differences in the recall were also found depending on the position of the same phonemes within the syllable: lists of C_C nonwords were more successfully recalled than lists of remaining two groups. The possible explanation for that is the fact that in C_C group the sound of the highest level of sonority, vowel, bears the information, and therefore the acoustic trace in short-term memory for C_C group is stronger. This result supports psycholinguistic models of short-term memory, which say that verbal stimuli make specific demands on short-term memory, different from other, non-linguistic, types of stimuli.

Key words: phonological similarity effect, short-term memory, nonwords, syllable, sonority

Izvorni znanstveni rad
Rukopis primljen 19. 3. 2013.
Prihvaćen za tisak 28. 5. 2013.

Karolina Vrban Zrinski

kzrinski@ffzg.hr

Akademija dramske umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu
Hrvatska

Fonetska procjena glumačkoga govora

Sažetak

U radu su analizirana govorna ostvarenja glumaca i glumica (N = 10) Gradskoga dramskoga kazališta Gavella prema protokolu fonetskoga statusa ekspresivne govorne izvedbe (glas, izgovor, izražajnost, govorna glatkoća i ukupna ocjena). Fonetska slušna procjena provedena je sa studentima diplomskoga studija Odsjeka za fonetiku Sveučilišta u Zagrebu (N = 16). Nakon napravljenih statističkih postupaka (aritmetička sredina, t-test i Hi-kvadrat test), rad donosi opis glumačkoga govora s obzirom na pojedinačne (procjene procjenitelja i autorice) i skupne procjene glumaca i glumica (procjena procjenitelja). Rezultati pojedinačnih fonetskih procjena između procjenitelja i autorice evidentiraju razilaženja u procjenama naglasnoga sustava i tempa (brzine) govora, dok je u ostalim varijablama postignuta dobra usklađenost u procjenama. Prema procjenama procjenitelja skupna slika pokazuje da glumice u odnosu na glumce imaju ugodniji glas, a glumci promukliji glas od glumica. Glumice imaju viši ton, primjereniji izgovor i govornu brzinu, bolju ukupnu izražajnost, govornu glatkoću i ukupnu ocjenu govorne izvedbe (sve su navedene razlike statistički značajne $p = 0,001$, dok je za govornu brzinu $p = 0,028$).

Ključne riječi: prozodija, glas, izgovor, izražajnost, govorna glatkoća

1. UVOD

1.1. Fonetske osobine scenskoga govora

Scenski govor određuje se kao govor koji izvode glumci na kazališnoj pozornici i čija se govorna slika opisuje u dva funkcionalna sloja glasa: krik (ako glumac oponaša osobu) i ekspresija ili izražajnost (ako glumac oponaša izraz) (Varošaneć, 1987/88:207). Ekspresija je glumačko sredstvo kojim glumac oblikuje i tumači dramsku osobu i stoga bi govor na sceni morao biti voljna slika govora. Izgovorne se pogreške ne bi smjele čuti sa scene, osobito kada su simptom privatne glumčeve govorne slike, a nisu slika dramske osobe. Prozodija pruža brojne mogućnosti uporabe, osobito u scenskomu glumačkom govoru, i tim se mogućnostima dobri glumci umiju koristiti u oblikovanju značaja dramske osobe koju tumače (Varošaneć, 1987/88). Dramski tekstovi pripadaju književnoumjetničkomu stilu (Silić, 2006), a on je najslobodniji stil i nevezan je normom koja određuje standardni jezik (Frančić i sur., 2005:233). Do otklona od norme dolazi i zbog toga što glumac mora govorom oslikati sve društvene i psihološke indikatore dramske osobe i što naglasni sustav može biti i slika u govoru (Varošaneć-Škarić, 2010:173).

Cjelovita istraživanja scenskoga govora donose primjerice Machlin (1970) i Turner (1976), dok su nam prostorno i vremenski bliža istraživanja scenskoga govora slovenskoga kazališta (primjerice Podbevšek, 2003). Varošaneć-Škarić (2000) obrađuje pitanje proksemičnosti glumačkoga glasa, uspoređujući mogućnosti procjene proksemičkih odnosa na temelju glumačke govorne izvedbe. Prozodijski sloj na gledatelje djeluje jače od tekstovne poruke, stoga Podbevšek (2003:68) smatra da glumci svjesno rabe posebne govorne znakove i prema istraživanju zaključuje da je izvedba odabranih govornih znakova "bila tako intenzivna i dovoljno dugotrajna da su je slušatelji/gledatelji mogli prepoznati kao izraženu", a kao jače primjetna ili izraženija govorna sredstva navodi visok registar, boju glasa i način izgovora.

Scenski govor nikako ne smije biti spontan, u smislu ležeran kao privatni, svakodnevni govor, niti smije predstavljati nedostižni govorni ostvaraj, misli se na govorni ostvaraj koji ima odgovarajuće govorne slike dramskih osoba. Postoji niz vježbi za glumčev glas i govor, vježbe koje integriraju pokret i govor (primjerice Berry, 1997) ili fonetske vježbe za glas i izgovor (Škarić i Varošaneć-Škarić, 1999) koje smanjuju napor, ali glas i izgovor ne zvuče neuvježbano.

Od teorijskih promišljanja Gavelle (1967) o značaju nove znanosti fonetike koja bi se trebala skrbiti sa znanstvenoga i praktičnoga stajališta o scenskomu govoru

do danas problemi scenskoga govora u hrvatskoj znanstvenoj literaturi prikazani su samo u pojedinim segmentima, primjerice područje glasa (Varošanec-Škarić, 2005) i pedagogija glasa i izgovora (Varošanec-Škarić, 2010). Premda glasovi studenata glume pokazuju bolje akustičke kvalitete od glasova drugih studenata s obzirom na nebrigu o vlastitomu glasu, tim se više ističe potreba dobrog školovanja glasa i razvijanja dobre vokalne tehnike u te skupine vokalnih profesionalaca (Varošanec-Škarić, 2008).

U hrvatskim je kazalištima uvriježena prosudba glumačkoga govora na temelju talenta i ispravnoga akcenta. U svojoj knjizi *Fonetska njega glasa i izgovora* Varošanec-Škarić (2010) u poglavlju o naglascima donosi kako bi se i drugim bazičnim čimbenicima scenskoga govora, glasu, ortoepskom izgovoru samoglasnika i suglasnika, impostaciji, morao davati značaj kao i naglasnoj prozodiji. Govorna se uspješnost glumaca ne može opisivati pučkom terminologijom "krivih akcenata". Specifičnost je scenskoga govora u njegovoj govornoj elastičnosti, u tome da glumac mora znati i moći govorno ostvariti različite naglasne sustave, različitu boju vokala, različite fonacijske osobine glasa, različit ritam i tempo govora itd.

Glas kao prozodijski čimbenik čine u širem smislu svi govorni slojevi koji nisu oblikovani jezikom, dakle koji nisu tekst, te osim fonacijskoga dijela sadrži i sve zvučne mijene, način izgovaranja glasnika koji je kao znak slika i simptom (Škarić, 1988). Kod akustičkoga opisa ugodnih ili fonogeničnih glasova Varošanec-Škarić (2005) navodi one glasove koji su voluminozni, tj. jaki u niskom području spektra, imaju snažan F_0 i nisku prosječnu frekvenciju f_0 , uravnoteženih su svih spektralnih sastavnica, nemaju preveliku sonornost, imaju malo laringalnoga šuma (oko 1%), harmonični su i imaju harmonika i u višem području spektra. Za glasove uravnoteženoga spektra i s podjednakim intenzitetom F_3 i F_4 (što znači da je blistavost primjerena) koji su od najjačeg intenziteta u spektru slabiji između 20 i 27 dB može se reći da imaju glumačke formante (Varošanec-Škarić, 2005:91). Budući da je za glumca bitnija ekspresija i snaga u govoru nego li ljepota glasa, pojedini glumački glasovi nisu lijepi, i to uglavnom oni koji nemaju glumačke formante. Glas je vrlo bitan prozodijski čimbenik scenskoga glumačkog govora jer, osim svoje ugone ili neugode, šalje obavijesti o različitim indikatorima, društvenim, biološkim, psihološkim, odnosno obavijesti o stečenim ili organskim osobinama i kulturološkim osobinama (Laver, 1968; Varošanec-Škarić, 2010).

Izgovor koji je arbitrarno prihvaćen za javno komuniciranje i predstavljanje jedne zajednice drugima zove se standardni izgovor ili ortoepija (Škarić, 1988:202).

Hrvatski je jezik opći ili zajednički jezik svih današnjih Hrvata i prema Škariću (2009) razlikujemo tri tipa hrvatskoga jezika: klasični tip ili klasična norma (KN), općeprihvaćeni tip hrvatskoga jezika ili prihvatljivi (OPIH) i prihvaćeni tip hrvatskoga jezika (PIH). Klasični tip nastao je normativističko-političkim načinom, općeprihvatljiv tip hrvatskoga jezika nastao je spontano i ubrzano se dalje razvija, dok je prihvaćeni tip ili prihvatljiv govor inačica govora koja je između klasičnoga i općeprihvaćenoga (Škarić, 2009).

Prema Škarićevoj tablici (2009:125), koja prikazuje cjelovitu distribuciju naglasaka, u klasičnom i prihvatljivom tipu općega hrvatskoga postoje četiri naglasaka (kratkosilazni, dugosilazni, kratkouzlazni, dugouzlazni), dok u prihvaćenom postoje tri naglasaka (kratkosilazni, dugosilazni, dugouzlazni). U prvim dvama tipovima općega hrvatskoga (klasični i prihvatljivi) nedopušteno je mjesto silaznih naglasaka na nepočetnom slogu u govornoj riječi, uz dopuštenje brojnih iznimaka u prihvatljivom tipu. U prihvaćenom tipu ugašena je zabrana silaznih naglasaka na nepočetnim slogovima i na završnom slogu. Klasični tip izgovora razlikuje duge i kratke zanaglasne slogove, dok se u prihvatljivom tipu zanaglasni dugi slogovi krata i često dolazi do neutralizacije razlika. U prihvaćenom tipu izgovora općega hrvatskoga nema zanaglasnih dugih slogova, silazni naglasci se ne prenose na prednaglasnicu, osim iznimaka, i prevladava novo pravilo da se pri preoblici ili tvorenici ne mijenja izvorno mjesto naglasaka, ako da, tada naglasak preskače na čelno mjesto (Škarić, 2009:125).

Istraživanja pokazuju da je govorna slika javnih govornika (Škarić i Varošaneć-Škarić, 1994) ponešto drugačija te se u fonetskim istraživanjima često procjenjuju, uz izgovorne pogreške, i izgovorne mane. Poznato je da o izgovoru suglasnika najvećim dijelom ovisi razabirljivost govora. Dakle izgovor može biti nedostatan ili labav, često se u kolokvijalnom razgovoru rabi izraz *lijena dikcija*, i može biti dostatan izgovor ili primjeren, dobar, uredan izgovor. Uvodi se i treća kategorija procjene izgovora, to je presnažan, prejak ili preizražen izgovor, kada se prejako izgovaraju prvenstveno suglasnici (Varošaneć-Škarić, 2010). Često je pogrešno izgovaranje suglasnika posljedica govornikova lokalnoga govora ili organskoga idioma (primjerice izjednačavanje tvrdih i mekih afrikata, premekani ili pretvrđi izgovor frikativa, ovisno o lokalnom govoru, zatim dvoglasničko izgovaranje *l-j* i *n-j*, izgovor mediteranskoga *l*, izgovaranje *r* s malo ili previše vibracija itd.)

Način izgovaranja samoglasnika odaje čitav niz obavijesti o govorniku (podrijetlo govornika i kulturološki stupanj). Vokalizam (izgovor vokala) može

obuhvaćati potpunu redukciju vokala, diftongiziranje, zatim redukciju vokala prema neutralnom (zagrebački govor), zatvorene duge vokale (bosansko-hercegovački izgovor) i preotvorene (govor sjeveroistočne Hrvatske). Valja napomenuti da pogrešan izgovor vokala može biti i psihogen. Obično je povezan uz neuroze, primjerice anksioznost, hezitacije, introvertiranost, agresivnost itd. Anksioznost izaziva reduciraniji izgovor vokala prema neutralnom i zatvoreniji izgovor vokala, a agresivnost otvoreniji (Škarić, 1988).

Izražajnost u govoru opisujemo s obzirom na logičko isticanje i izričajnu jezgru, logičke stanke, govorni ritam i tempo ili brzinu govora. Rečenica je značenjsko-sintaktička cjelina koja je u većini slučajeva ostvarena na jednom dahu, a intonacijska je jedinica (fonetski blok) definirana kao onaj dio izričaja koji se nalazi između dviju stanki bez obzira na semantičke i sintaktičke kriterije organizacije izričaja. Intonacijska jedinica pripada fonetskoj kategoriji, premda su joj kriteriji za ostvarivanje logičko-sintaktički (Horga i Mukić, 2000). Kod logičkoga je isticanja bitno poznavanje teme, odnosno reme u rečenici. Tema je sugovornicima poznatiji dio rečenice (u logičkom i obavijesnom smislu ona je rečenični subjekt). Rema kazuje nešto novo, dopunjuje ili mijenja kontekst (u logičnom i obavijesnom smislu ona je rečenični predikat) (Škarić, 2009).

Stanke se pojavljuju unutar sintaktičko-logičnih cjelina. Osim mjesta bitna je i čestota ili frekventnost pojavljivanja. Stanke mogu biti čujne (oklijevanje, duljenje posljednjega sloga, neutralni vokal u funkciji poštapalice) i nečujne ili bez zvuka (udisaj, oklijevanje, stanke oklijevanja, stilističke itd.). Načelno se stanke očekuju kod razgraničavanja među rečenicama i sintaktičko-logičkih cjelina. Delimitativne stanke dolaze na kraju većih cjelina, a kulminativne prije istaknute riječi.

Nizanje istih elemenata u istim razmacima stvara uvjet ili podlogu za ritam. Ritam može biti primjeren ili isprekidan, oksitonski (naglašavanje posljednje riječi) i baritonski (naglašavanje neposljednjih riječi u intonacijskim jedinicama). Može se dogoditi da se neshvaćeni tekst jednostavno prepusti ritmu i tada dolazi do jednoličnoga naglašavanja posljednje riječi, prvih ili posljednjih glasova, a da takav način govorenja nije u skladu sa smislom. U tome slučaju govor postaje ravnomjeren ili monoton (Škarić, 1988). Kada se ritam gradi nabranjem, ponavljanjem, rimama, kada su ritam i smisao u zajedništvu, može se govoriti o ritmičnom govoru (Liker i Vrban Zrinski, 2003).

U glumačkom je govoru brzina govora jedan od jačih govornih znakova i njezina je informativost vrlo velika. Glumac koji odabire spor tempo govora šalje

hotimičan znak o značaju dramske osobe kao lijene, spore, umorne, škrte na riječima, dostojanstvene, dok odabirom brzoga tempa govora dramska osoba slikovito govoreći postaje hitra, živahna, euforična, brzopleta (Škarić, 1988:186). Valja znati da prespor govor kod slušača (publike) stvara dosadu, prebrz nervozu. Brzina kao i glatkoća govora u ekspresivnom govoru, kao što je glumački, ovisi o vrsti emocionalnih ekspresija koje se prenose.

Glatkoća ili fluentnost govora definira se stupnjem lakoće govornoga planiranja i izvođenja (Horga, 1994). Glatkoća je govor bez zastajkivanja, oklijevanja, zamuckivanja, ispravljanja i izgovornih pogrešaka. Valja napomenuti da su osobine dobra govora govornost i glatkoća, ali te se dvije osobine mogu međusobno isključivati. Dobra govornost obvezno ima određeni stupanj nefluentnosti. Govornost podrazumijeva spontanost, prirodnost, govorno planiranje u trenutku govornoga ostvarenja (ili se barem tako mora činiti, premda su prethodile dugotrajne pripreme). Glatkoća podrazumijeva govor s lakoćom, bez oklijevanja, što upućuje na visok stupanj pripremljenosti.

2. CILJ I PRETPOSTAVKE

Jedan od ciljeva rada bit će opis fonetskoga statusa (Varošaneć-Škarić, 2010) koji podrazumijeva sve čimbenike govornoga statusa prema glumačkomu govornom stilu (Varošaneć-Škarić, 1995). Napravit će se procjena skupnih sugovornih čimbenika govorne izvedbe (Nenadić El Mourtada i Varošaneć-Škarić, 2010). Cilj je rada opisati pojedinačna govorna ostvarenja glumaca i opisati moguća razilaženja između procjena procjenitelja i autorice, zatim prikazati skupnu sliku glumačkoga govora prema fonetskoj slušnoj procjeni procjenitelja.

Pretpostavljamo da se neće pokazati značajnija razlika u govornim ostvarenjima glumaca i glumica te da će biti evidentirana dobra usklađenost u procjenama između procjenitelja i autorice. Očekujemo da će dobiveni rezultati upućivati nastavnike i studente glume i srodnih struka na smjernice u učenju scenskoga govora, i dokidati impresionistički pristup kako je potreban samo talent za dobar govor ili davanje prednosti u svladavanju samo pojedinih prozodijskih čimbenika u radu s glumcima (primjerice akcenta).

3. METODE ISTRAŽIVANJA

Materijali su bile snimljene i dostupne kazališne predstave Gradskoga dramskoga kazališta *Gavella*: Ivan Sergejevič Turgenjev *Mjesec dana na selu* (1998), Miroslav Krleža – Zlatko Vitez *Latinovicz* (2004), Christopher Hampton *Opasne veze* (2004), Lada Kaštelan *Prije sna* (2004) i Ödön von Horváth *Sudnji dan* (2005), u zagradama donosimo godinu premijere. Sve navedene predstave imaju svoj audiovizualni zapis koji je pripremila tehnička ekipa kazališta i svoje programske knjižice sa svim bitnim podacima o predstavi. "Korpus" na kojem je procijenjen fonetski status ekspresivne govorne izvedbe sastoji se od montiranoga zvučnog zapisa kazališne predstave urednoga tona za fonetsku slušnu procjenu, a na temelju pomnoga odabira iz navedenih predstava. Pazilo se da jezični i govorni kriterij bude zadovoljen. Zvučni stimulusi u trajanju po desetak minuta sastoje se od pojedinačnoga montiranog govornog scenskog ostvarenja i ponavljani su tri puta nasumičnim redoslijedom. Rezultate procjene autorice donosimo na temelju navedenih zvučnih stimulusa, dok je provjeru svojih rezultata autorica napravila na cjelovitim glumačkim govornim ostvarenjima u odabranim predstavama.

Ispitanici su glumci Gradskoga dramskoga kazališta *Gavella* i glumci koji nisu u stalnom angažmanu u tom kazalištu, ali su u glumačkoj podjeli u predstavama koje su ušle u analizu. Analizirana su govorna ostvarenja pet glumaca i pet glumica (N = 10). Imena glumaca čija su govorna ostvarenja analizirana donosimo abecednim redom: glumci – Sreten Mokrović, Goran Navojec, Žarko Potočnjak, Boris Svrtan i Ranko Zidarić; glumice – Ivana Bolanča, Jelena Miholjević, Marina Nemet, Ksenija Pajić i Anja Šovagović Despot. Odabrani su glumci čija je kvantiteta i akustička kvaliteta govornih ostvarenja zadovoljavala uvjete fonetske slušne procjene.

Procjenitelji su bili studenti prve i druge godine diplomskoga studija Odsjeka za fonetiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (N = 16). Prosječna dob procjenitelja iznosi 23,3 godine (u rasponu od 21 godine do 27 godina), a s obzirom na spol procjenitelja valja reći da je samo jedan procjenitelj, dok su ostalo procjeniteljice (Ž, N = 15; M, N = 1). Takav je sastav studenata prema godinama studija odgovarao kriteriju publike koja je između naivnih slušača i eksperata. Dakle to su procjenitelji koji su poznavatelji protokola slušne procjene, stručnih termina koji su uobičajeni u istraživanjima fonetskoga statusa i uvježbani su u procjeni govornih statusa. Verifikaciju zasebne procjene autorice napravila je prof. dr. sc.

Gordana Varošaneć-Škarić, redovita profesorica na Odsjeku za fonetiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Verificirana je gotovo trećina rezultata, što je uobičajeno za ovakve procjene, a verifikacijom je utvrđeno slaganje, i to u gotovo svim varijablama, osim u ukupnoj ocjeni glumice pod rednim brojem 8.

Upitnik fonetskoga statusa ekspresivne govorne izvedbe sastoji se od četiriju kategorija i ukupne ocjene kao zasebne, pete kategorije (vidi prilog). Redom se procjenjuju glas, izgovor, izražajnost i govorna glatkoća. Varijable su: glas 1 – ugoda glasa, glas 2 – raspon tona, glas 3 – glasnoća, glas 4 – čvrstoća, glas 5 – promuklost; izgovor 1 – dostatnost/nedostatnost izgovora, izgovor 2 – izgovorne mane, izgovor 3 – opis izgovornih mana, izgovor 4 – izgovorne pogreške, izgovor 5 – opis izgovornih pogrešaka, izgovor 6 – izgovor vokala, izgovor 7 – opis vokalizma, izgovor 8 – provođenje/neprovođenje asimilacija, izgovor 9 – naglasni sustav; izražajnost 1 – ukupna izražajnost, izražajnost 2 – logičko isticanje, izražajnost 3 – logičke stanke, izražajnost 4 – govorni ritam, izražajnost 5 – tempo govora; glatkoća – procjena govorne glatkoće ili fluentnosti; ukupno – ukupna ocjena govorne izvedbe. Ljestvica je za sve varijable koje su brojčano procijenjene od 1 do 5, pri tomu je broj 1 bio oznaka pozitivnih procjena, broj 5 oznaka negativnih procjena (primjerice kod procjene izražajnosti ljestvica izgleda ovako: 1 – vrlo izražajna, 2 – izražajna, 3 – srednje izražajna, 4 – neizražajna, 5 – vrlo neizražajna). Procjenitelji su procjenjivali i u odnosu na dramsku osobu koju procjenjujemo. Ako je glumac hotimično imao isprekidan ritam govora, a takav je ritam odgovarao dramskomu zbivanju, tada se očekivalo da će procjenitelji taj ritam prepoznati kao primjeren. Takva se procjena i interpretacija rezultata primjenjivala u svim varijablama upitnika, s čime su procjenitelji bili upoznati na početku ispitivanja. Drugi je način procjene bio kategorički, da/ne procjene, uz pojedine se odgovore tražilo i opisno pojašnjenje (primjerice ima li ili nema izgovornih pogrešaka i opis pogrešaka, ako je odgovor bio da). Treći je način procjene bio zaokruživanje ponuđenih odgovora (a, b, c) i takva je procjena učinjena za izgovor (nedostatan, dostatan, preizražen), naglasni sustav (četveronaglasan, tronaglasan, dvonaglasan) i tempo (brzinu) govora (primjeren, spor, brz). Na početku upitnika nalaze se pitanja o procjenitelju: ime i prezime, spol, godina i mjesto rođenja, mjesto življenja, stručna sprema (u ovom ispitivanju: studij i godina studija), evidencija o nadnevku fonetske procjene, ispitivaču i rednom broju glumca ili glumice. Budući da se procjenjuje glumački govor, profilira se i publika (u ovom ispitivanju: P – procjenitelj, I – ispitivač, E – ekspert).

Analiza podataka napravljena je u programu Excel 2003. Izračunana je aritmetička sredina ili srednja vrijednost, zatim su napravljeni t-test i Hi-kvadrat test. Prema Petzu (1997), Hi-kvadrat test primjeren je postupak u ovom istraživanju jer imamo frekvencije dvaju ili više uzoraka koji imaju dihotomna svojstva (primjerice kod ispitivanja promuklosti/nepromuklosti glasa, ima/nema izgovornih mana, ima/nema izgovornih pogrešaka, provođenja/neprovođenja asimilacija itd.).

4. REZULTATI

4.1. Rezultati pojedinačnih fonetskih slušnih procjena

Prema rezultatima pojedinačnih fonetskih slušnih procjena govornih ostvarenja glumaca i glumica veća su razilaženja u fonetskim procjenama između procjenitelja i autorice u varijablama izgovor 9 (naglasni sustav) i izražajnost 5 (tempo, brzina govora), dok je u ostalim varijablama postignuta dobra usklađenost u procjenama. Procjenitelji tronaglasni sustav procjenjuju kao četveronaglasan, a dvonaglasni kao tronaglasan. Prema fonetskoj slušnoj procjeni autorice većina glumaca govori tronaglasnim sustavom (sedam od deset glumaca), samo jedan glumac ostvaruje četveronaglasni sustav, dok čak dvoje glumaca govori samo silaznim, dinamičkim naglascima, odnosno dvonaglasnim sustavom. Procjenitelji nisu uvijek procjenjivali u skladu s govornom slikom dramske osobe, što je vidljivo iz razilaženja u procjenama govorne brzine između procjenitelja i autorice.

Manja razilaženja u procjenama donosimo u brojčanim omjerima, primjerice procjena promuklosti glasa pokazuje da većina procjenitelja od deset glasova samo jedan glumački glas procjenjuje promuklim, dok autorica procjenjuje čak četiri glasa. Izgovorne mane prema većini procjenitelja nema ni jedan ispitanik, a autorica kod dvoje ispitanika zamjećuje blagi sigmatizam. Izgovorne pogreške ima samo dvoje ispitanika prema procjeni većine procjenitelja. Autorica procjenjuje da samo jedan ispitanik nema izgovorne pogreške, kod ostalih su ispitanika izgovorne pogreške pokatkad sporadične i rezultat su nedosljednosti u izgovoru naglasaka ili neodgovarajući izgovor u odnosu na značaj dramske osobe. Pogrešan izgovor vokala prema većini procjenitelja nema ni jedan ispitanik, a autorica pogrešan izgovor vokala procjenjuje kod četiriju ispitanika, od toga dvoje ispitanika ima samo sporadično reducirane vokale. Verifikacija rezultata fonetske slušne procjene pokazala je visoki stupanj slaganja eksperata, ali i da procjenitelji nemaju tako stroge kriterije kao eksperti.

Donosimo primjere pojedinačnih fonetskih slušnih procjena u kojima je došlo do najvećega stupnja slaganja (tablica 1) i neslaganja (tablica 2) u procjenama procjenitelja i autorice. Valja napomenuti da u ostalim procjenama razilaženja nisu veća od jednoga stupnja, što znači dobru usklađenost procjene. U tablicama je identičan redoslijed varijabli kao što je bio u upitniku fonetskoga statusa ekspresivne govorne izvedbe (vidi poglavlje Metode istraživanja i prilog). Prosjek i broj odnosi se na brojčanu ljestvicu od 1 do 5. Kategoričke su procjene da/ne prikazane u tablicama oznakama D/N, a procjene na zaokruživanje prikazane su oznakama a/b/c. Obje su procjene prikazane u postocima. U varijablama izgovor 3, izgovor 5 i izgovor 7 tražio se opisni odgovor koji donosimo u komentaru razlikovnih rezultata iz tablica.

Tablica 1. Procjena fonetskoga statusa glumca 5

Table 1. Phonetic status assessment in actor 5

Varijabla / Variable	Procjenitelji / Evaluators						Autorica / Author		
	Prosjek / Mean	D	N	a	b	c	Broj / Number	D/N	a/b/c
glas1	3,06						2		
glas2	2,56						2		
glas3	3,25						3		
glas4	2,50						2		
glas5		0,00%	100,00%					N	
izgovor1				25,00%	62,50%	12,50%			b
izgovor2		12,50%	87,50%					N	
izgovor3									
izgovor4		13,33%	86,67%					D	
izgovor5									
izgovor6		86,67%	13,33%					D	
izgovor7									
izgovor8		80,00%	20,00%					D	
izgovor9				80,00%	20,00%	0,00%			a
izražajnost1	2,25						3		
izražajnost2	2,13						3		
izražajnost3	1,81						2		
izražajnost4				93,75%	6,25%				a
izražajnost5				81,25%	18,75%	0,00%			a
glatkoća	2,31						2		
Ukupno	2,19						2		

Procjenitelji su glumca fonetskom slušnom procjenom procijenili gotovo u potpunom slaganju s autoricom. Neslaganje je jedino u varijabli izgovor 4. Glumac sporadično ima nepreciznu artikulaciju (primjerice izgovor glasa *l* i povremeno kraćenje naglasaka). 86,67% procjenitelja smatra da glumac nema izgovornih pogrešaka, a 13,33% smatra da ima. Tablica 1 donosi rezultate o gotovo potpunom slaganju u procjeni naglasnoga sustava (varijabla izgovor 9), 80% procjenitelja odlučuje se za četveronaglasni sustav, a 20% procjenitelja za tronaglasni sustav. Razlika u rezultatima fonetske slušne procjene ostalih varijabla, koje su iskazane brojčano, između procjenitelja i autorice iznosi manje od jednoga stupnja.

Tablica 2. Procjena fonetskoga statusa glumca 3

Table 2. Phonetic status assessment in actor 3

Varijabla / Variable	Procjenitelji / Evaluators						Autorica / Author		
	Prosjek / Mean	D	N	a	b	c	Broj / Number	D/N	a/b/c
glas1	3,63						3		
glas2	3,13						3		
glas3	3,75						5		
glas4	2,69						3		
glas5		37,50%	62,50%					D	
izgovor1				14,29%	57,14%	28,57%			c
izgovor2		18,75%	81,25%					N	
izgovor3									
izgovor4		56,25%	43,75%					D	
izgovor5									
izgovor6		75,00%	25,00%					D	
izgovor7									
izgovor8		71,43%	21,43%					D	
izgovor9				73,33%	13,33%	13,33%			b
izražajnost1	2,00						2		
izražajnost2	2,19						2		
izražajnost3	1,75						2		
izražajnost4				87,50%	12,50%				a
izražajnost5				81,25%	12,50%	6,25%			b
glatkoća	2,38						2		
Ukupno	2,63						2		

Iz tablice 2 vidljivo je neslaganje procjenitelja i autorice u fonetskoj procjeni u varijablama glas 3, izgovor 1, izgovor 9 i izražajnost 5. Procjenitelji varijable fonetske procjene procjenjuju prema zvučnim stimulusima, dok je autoričina procjena, uz zvučne stimuluse, provjeravana na stvarnim govornim ostvarenjima u kazališnoj predstavi i na cjelokupnim ostvarenjima u svim predstavama. Pretpostavljamo da je to mogući razlog razilaženja u procjeni glasnoće (razlika je u procjeni 1,25) i razilaženja u procjeni tempa govora (81,25% – primjeren, 12,50% – spor i 6,25% procjenitelja smatra da je tempo govora brz). Glumac u odnosu na druge glumce u istoj predstavi govori glasnije i sporije. Procjenitelji su naglasni sustav procijenili kao četveronaglasni (73,33%), za tronaglasni i dvonaglasni sustav odlučuje se samo 13,33% procjenitelja. Glumac ipak ostvaruje tronaglasni sustav u skladu s dramskom osobom, premda nije dosljedan tom sustavu (sporadično je u klasičnom naglasnom sustavu, a sporadično u prihvaćenom naglasnom tipu). U skladu je povremena preizražena artikulacija koja je dio govorne slike i ekspresije (28,57% procjenitelja zapaža preizražen ili prejak izgovor). Nedosljednost je u naglasnom sustavu 75% procjenitelja ocijenilo kao izgovorne pogreške (primjerice *mikròškopski*, *neòbična*, ali izgovara i silazne naglaske na nepočtnim slogovima, primjerice *katastrofàlno*, zatim prebacuje naglasak na proklitiku itd.).

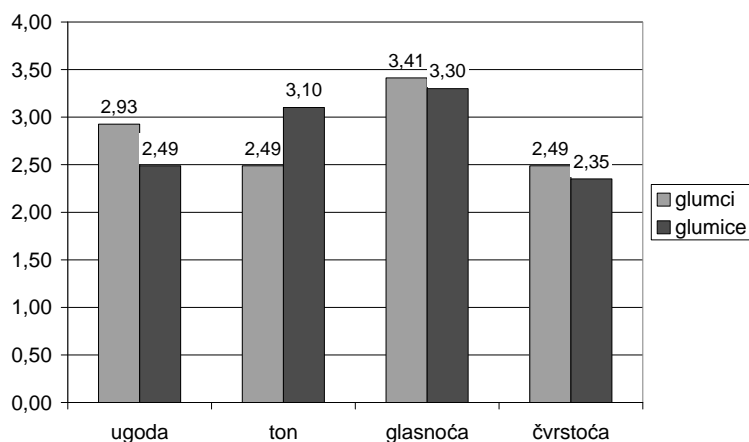
4.2. Rezultati skupne fonetske slušne procjene

U drugomu dijelu rezultata donosimo rezultate skupne fonetske slušne procjene glumaca i glumica. Budući da je postignuta dobra usklađenost u procjenama, rezultate skupnih slika donosimo prema procjenama procjenitelja, bez procjene autorice. Rezultati skupne fonetske procjene odnose se na sve varijable koje su podijeljene u četiri kategorije (glas, izgovor, izražajnost i glatkoća) i ukupnu ocjenu. Varijable koje su procijenjene ljestvicom prikazane su broičano, a varijable koje su procijenjene kategorički ili na zaokruživanje prikazane su u postocima.

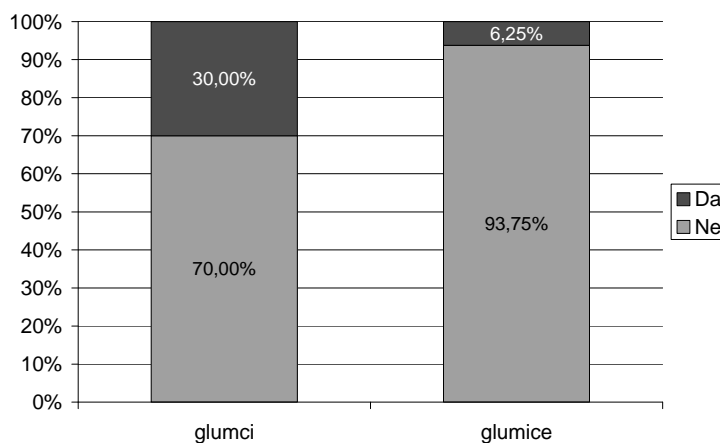
4.2.1. Glas

Slike 1a i 1b prikazuju rezultate skupne fonetske slušne procjene kategorije glasa i odnos rezultata glumaca i glumica. Prosječna ocjena fonetske slušne procjene glasnoće za glumce iznosi 3,41, a za glumice 3,30, dok ocjena čvrstoće glasa za glumce iznosi 2,49, a za glumice 2,35. Statistički su značajne razlike u procjeni glasa između glumaca i glumica u osobinama ugone glasa ($p = 0,001$), tona ($p = 0,001$) i u procjeni promuklosti glasa ($p = 0,001$) u kojoj je napravljen Hi-kvadrat test.

Prosječna ocjena ugone glasa za glumce je 2,93, za glumice iznosi 2,49, a prosječna ocjena za ton iznosi 2,49 za glumce i 3,10 za glumice. Procjenitelji smatraju da čak 30% glumaca ima promukli glas, dok promukli glas ima samo 6,25% glumica. Glumice imaju statistički značajno ugodniji glas, viši ton glasa, a glumci prema procjeni imaju statistički značajno veću promuklost glasa.

Slika 1a. Usporedba fonetskih procjena osobina glasa
Figure 1a. The comparison between phonetic assessments of voice

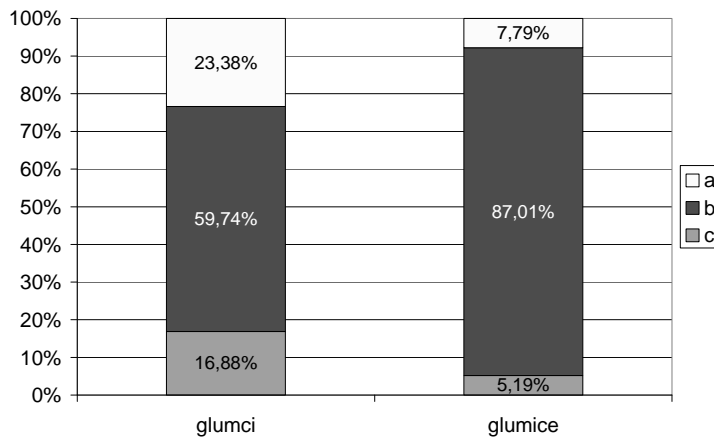

Slika 1b. Fonetska procjena promuklosti glasa (Da – ima promuklost, Ne – nema promuklost)

Figure 1b. Phonetic assessment of hoarseness (Da – hoarse voice, Ne – non-hoarse voice)

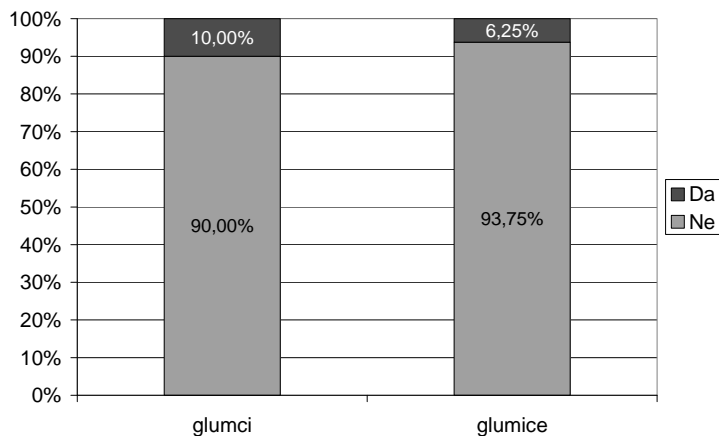
4.2.2. Izgovor

U kategoriji izgovora za sve varijable (izgovor 1, 2, 4, 6, 8 i 9) napravljen je Hi-kvadrat test koji je pokazao statističku značajnu razliku ($p = 0,001$) u rezultatima govornoga ostvarenja glumaca i glumica jedino u fonetskoj slušnoj procjeni dostatnosti/nedostatnosti izgovora (slika 2a). Procjenitelji su ocijenili da 23,38% glumaca ima nedostatan izgovor (a), 59,74% da ima dostatan (b), a 16,88% glumaca ima preizražen izgovor (c). Dakle glumice imaju i statistički značajno bolji izgovor, čak 87,01% glumica ima dostatan izgovor (b), dok ih nedostatan (a) ima samo 7,79%, a preizražen izgovor (c) 5,19%. U svima ostalima varijablama izgovora (slike 2b, 2c, 2d, 2e i 2f) razlike statistički nisu značajne. Prema fonetskoj slušnoj procjeni izgovorne mane ima 10% glumaca i 6,25% glumica ($p = 0,385$). Izgovorne pogreške ima 32,91% glumaca i 25% glumica ($p = 0,271$), a pogrešan izgovor vokala 21,79% glumaca i 12,66% glumica ($p = 0,129$), asimilacije provodi 76,32% glumaca i 77,22% glumica ($p = 0,895$). Distribucija rezultata procjene naglasnoga sustava je sljedeća: većina glumaca (61,33%) i glumica (71,79%) ostvaruju četveronaglasni sustav (a), tronaglasni sustav (b) ostvaruje 29,33% glumaca i 20,51% glumica, dok samo 9,33% glumaca i 7,69% glumica ostvaruje dvonaglasni sustav (c).

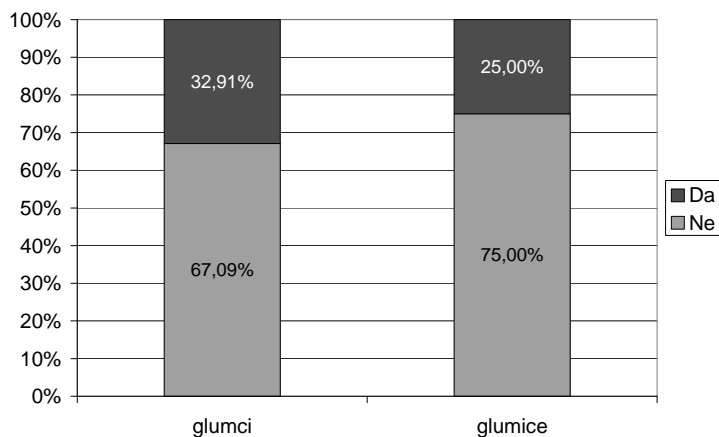
Slika 2a. Usporedba fonetske procjene izgovora (a – nedostatan, b – dostatan, c – preizražen)

Figure 2a. The comparison between phonetic assessments of pronunciation (a – under-articulated, b – sufficiently articulated, c – over-articulated)

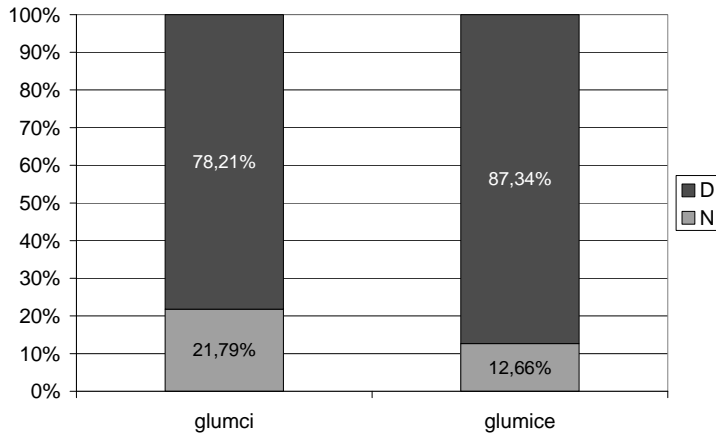
Slika 2b. Fonetska procjena izgovornih mana (Da – ima izgovorne mane, Ne – nema izgovorne mane)

Figure 2b. Phonetic assessment of atypical sound productions (Da – atypical production, Ne – typical production)

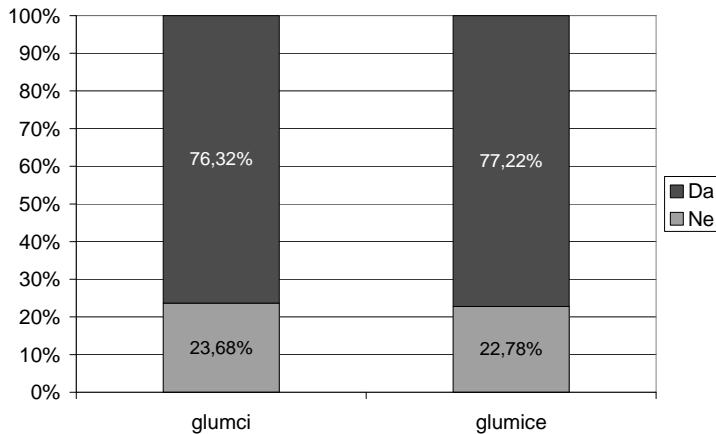
Slika 2c. Fonetska procjena izgovornih pogrešaka (Da – ima izgovorne pogreške, Ne – nema izgovorne pogreške)

Figure 2c. Phonetic assessment of speech errors (Da – speech error, Ne – no speech error)

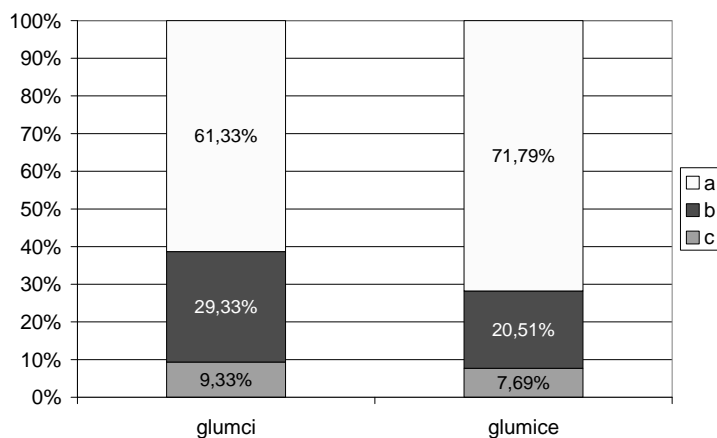
Slika 2d. Fonetska procjena izgovora vokala (Da – ispravan izgovor, Ne – neispravan izgovor)

Figure 2d. Phonetic assessment of vowel productions (Da – correct production, Ne – incorrect production)

Slika 2e. Fonetska procjena provođenja asimilacija (Da – provodi, Ne – ne provodi)

Figure 2e. Phonetic assessment of assimilation productions (Da – correctly produced, Ne – incorrectly produced)

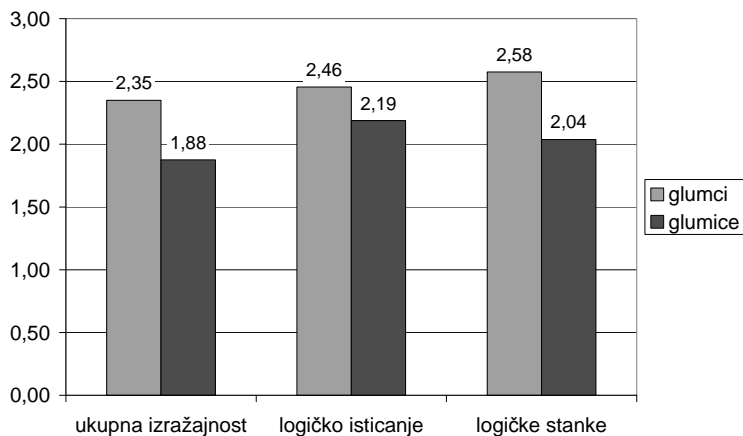

Slika 2f. Usporedba fonetske procjene naglasnoga sustava (a – četveronaglasni, b – tronaglasni, c – dvonaglasni)

Figure 2f. The comparison between phonetic assessments of the accent system (a – four-accent system, b – three-accent system, c – two-accent system)

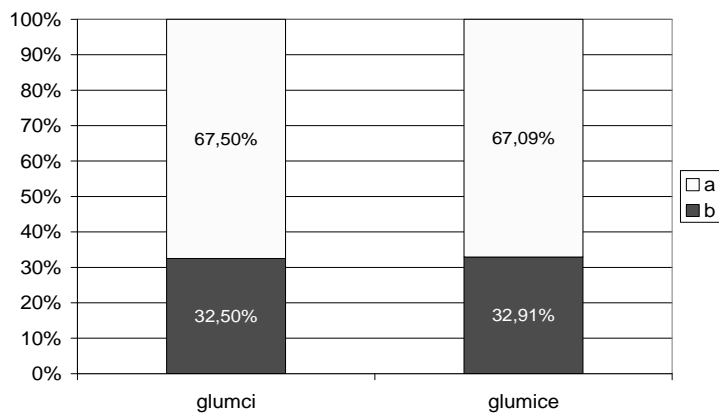
4.2.3. Izražajnost

Rezultati pokazuju statistički značajne razlike u varijablama izražajnost 1 (ukupna izražajnost) i statistički značajnu razliku u varijabli izražajnost 5 (tempo, brzina govora). Za varijable izražajnost 4 i izražajnost 5 učinjen je Hi-kvadrat test (slika 3b i 3c). Glumice prosječnom ocjenom 1,88 imaju statistički značajno ($p = 0,001$) bolju ukupnu izražajnost od glumaca koji su procijenjeni ocjenom 2,35. U procjeni logičkoga isticanja glumci su ocijenjeni prosječnom ocjenom 2,46, a glumice 2,19 ($p = 0,067$), dok je prosječna ocjena logičkih stanka za glumce 2,58, a za glumice 2,04 ($p = 0,178$) (slika 3a). Rezultati procjene govornoga ritma pokazuju da 67,50% glumaca i 67,09% glumica imaju primjeren govorni ritam (a), a neprimjeren (b) 32,50% glumaca i 32,91% glumica ($p = 0,956$). Rezultati fonetske procjene tempa (brzine) govora glumaca i glumica pokazuju statistički značajnu razliku ($p = 0,028$). Primjeren tempo govora (a) ima 53,85% glumaca i 73,42% glumica, spor tempo govora (b) ima 25,64% glumaca i 17,72% glumica, brz tempo govora (c) ima 20,51% glumaca i 8,86% glumica. Prema fonetskoj slušnoj procjeni glumice imaju statistički značajno bolju ukupnu izražajnost i primjereniji tempo (brzinu) govora.

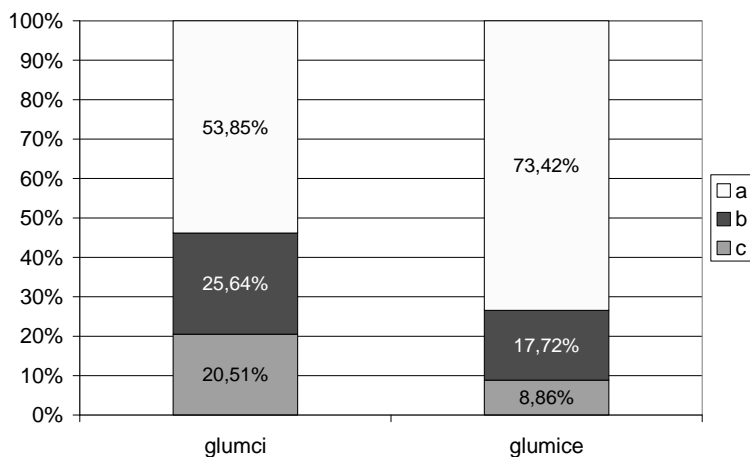
Slika 3a. Usporedba fonetskih procjena u kategoriji izražajnosti

Figure 3a. The comparison between phonetic assessments of expressiveness

Slika 3b. Fonetska procjena govornoga ritma (a – primjeren, b – isprekidan)

Figure 3b. Phonetic assessment of speech rhythm (a – acceptable, b – unacceptable)

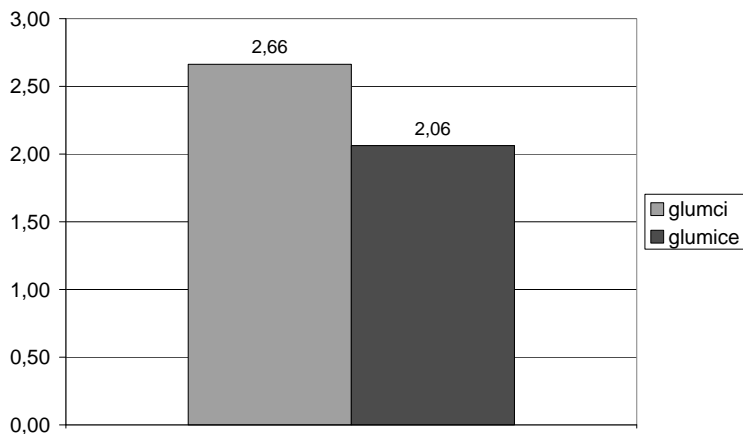
Slika 3c. Fonetska procjena tempa (brzine) govora (a – primjeren, b – spor, c – brz)

Figure 3c. Phonetic assessment of speech rate (a – acceptable, b – slow, c – fast)

4.2.4. Glatkoća i ukupna ocjena

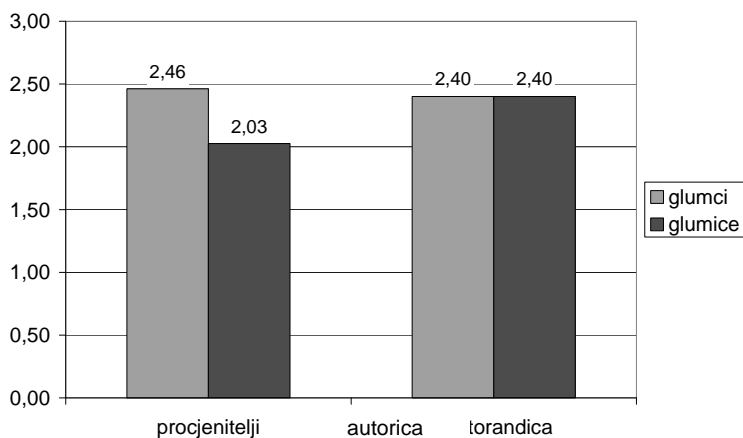
Rezultati fonetske procjene govorne glatkoće ili fluentosti (slika 4) pokazuju statistički značajnu razliku ($p = 0,001$) između glumaca i glumica. Glumice imaju bolju govornu glatkoću, prosječna ocjena je 2,06, a prosječna ocjena za glumce iznosi 2,66.

Statistički je značajna razlika ($p = 0,001$) i u ukupnoj ocjeni govorne izvedbe glumaca i glumica. Rezultati fonetske slušne procjene pokazuju da su glumice ostvarile bolju govornu izvedbu prosječnom ocjenom 2,03, a prosječna ukupna ocjena govorne izvedbe glumaca je 2,46. Slika 5 prikazuje rezultate ukupne prosječne ocjene glumaca i glumica procjenitelja i ukupne prosječne ocjene autorice koja je podjednako ocijenila glumce i glumice (2,40).

Slika 4. Fonetska procjena govorne glatkoće (fluentnosti)

Figure 4. Phonetic assessment of speech fluency

Slika 5. Usporedba ukupnih ocjena govorne izvedbe

Figure 5. The comparison between the assessments of overall speech performance

5. RASPRAVA

Rezultati pojedinačnih fonetskih slušnih procjena govornih ostvarenja glumaca i glumica ukazuju na razilaženja između procjenitelja i autorice u fonetskim procjenama naglasnoga sustava i govorne brzine. Razilaženje proizlazi iz činjenice da procjenitelji tronaglasni sustav procjenjuju kao četveronaglasan, a dvonaglasni kao tronaglasan, i da procjenitelji nisu uvijek procjenjivali u skladu s govornom slikom dramske osobe. Primjerice ako je govorni tempo brz, a odgovara govornoj slici dramske osobe, tada bi se takav govorni tempo morao procjenjivati kao primjeren. Dakle fonetska procjena primjerenoga tempa govora u skladu je s govornom slikom dramske osobe.

Rezultati skupnih slika pokazuju da glumice govore statistički značajno ($p = 0,001$) višim tonom (3,10 – srednje visok) od glumaca (2,49 – dubok prema srednje visokom), ali glumci su prema prosječnoj ocjeni (3,41) glasniji od glumica (3,30), iako ta razlika statistički nije značajna ($p = 0,331$). Glumci i glumice govore srednje glasnim prema glasnom govoru, što možemo djelomično objasniti i činjenicom da je potrebno veliko povećanje glasnoće da bi se intenzitet u visokom dijelu spektra povećao za samo nekoliko decibela (Varošaneć-Škarić, 2005). Čak 30% glumaca prema fonetskoj procjeni ima promuklost, nezdrav glas, dok je kod glumica promuklost prepoznata u samo 6,25%, ta je razlika statistički značajna ($p = 0,001$). Procjena ugone glasa pokazuje da glumice imaju statistički značajno ($p = 0,001$) ugodnije glasove, što je ipak neočekivan podatak s obzirom da je glas glumica procijenjen višim.

Valja naglasiti da su procjene bile izdvojene za svakoga glumca i glumicu, dakle nije se procjenjivalo uspoređivanjem skupina (glumci – glumice). Prema istraživanjima glasa Varošaneć-Škarić (1998) zaključuje da se ženski glasovi percipiraju uvijek višim, iako se međusobno ne uspoređuju muški i ženski glasovi prema visini. U našem je istraživanju bilo više procjeniteljica ($N = 15$) nego procjenitelja ($N = 1$), stoga valja spomenuti pojedina istraživanja koja pokazuju različitost percepcije glasa žena u percepciji žena i muškaraca, prema kojima žene doživljavaju svoj vlastiti snimljeni glas višim, dok ih muškarci procjenjuju nižim (Van Riper i Irwin, 1958; Murphy, 1964; Varošaneć-Škarić, 1998:91, prema istraživanjima Haskell i Baken, 1978).

Iz podataka procjena promuklosti glasa posredno možemo zaključiti da je na smanjenu procjenu ugone glasa kod glumaca utjecala veća promuklost, dok su kod

procjena glasa glumica zapažene blage nosnosti, ali ne i teže disfonije. Blaga nosnost ili nosnost u maloj količini i u dobrom omjeru s drugim osobinama glasa može biti ugodna kvaliteta (Škarić i Varošaneć-Škarić, 1994). Skupne su prosječne ocjene ugođe glasa, tona, glasnoće i čvrstoće iznad prosječnih ocjena ili su prosječne, što je u skladu s istraživanjem glasovih kvaliteta studenata glume i drugih studenata u kojem Varošaneć-Škarić (2008) zaključuje da glasovi studenata glume pokazuju bolje akustičke kvalitete od glasova drugih studenata.

Veća sociofonetska prihvatljivost i poželjnost silaznih naglasaka (Škarić, 2006), kao i njihovo bolje prepoznavanje (Vrban Zrinski i Varošaneć-Škarić, 2004), vidljivo je i u rezultatima ovih procjena. Procjenitelji su tronaglasni sustav, kojim su glumci govorili, procijenili kao četveronaglasni. Prema fonetskoj slušnoj procjeni autorice većina glumaca govori tronaglasnim sustavom (7 od 10), samo jedan glumac ostvaruje četveronaglasni sustav, dok čak dvoje glumaca govori samo silaznim, dinamičkim naglascima, odnosno dvonaglasnim sustavom. Procjenitelji smatraju da većina glumaca (61,33% glumaca i 71,79% glumica) ostvaruje četveronaglasni sustav. Dakle pretpostavljamo da neutralizaciju kratkouzlaznoga i kratkosilaznoga (Varošaneć-Škarić i Škavić, 2001) procjenitelji percepcijski ne doživljavaju kao odmak od standardnoga izgovora koji bi umanjio ukupnu ocjenu. Osim toga procjenitelji znaju da se lakše ispravlja naglasni sustav do granice tolerantnosti nego nekultiviran glas do medijske prihvatljivosti (Škarić i Varošaneć-Škarić, 1994).

Istraživanje prelaženja naglasaka na prislonjenice u glumačkomu govoru (Vrban Zrinski i Runjić-Stoilova, 2010) pokazuje da glumci ne prebacuju naglaske na prislonjenice (prednaglasnice) kada je to moguće po pravilima klasične norme. Naglasak se prebacuje na proklitiku u samo 25% svih mogućih prebacivanja, većinom se prebacuje u govornome sklopu negacije i glagola, zatim prijedloga i jednosložnih zamjenica, što potvrđuje da se suvremeni scenski glumački govor većinom ostvaruje u prihvaćenom tipu izgovora općega hrvatskoga, koji je tronaglasan, i u kojem se silazni naglasci ne prenose na prednaglasnicu, osim iznimaka (Škarić, 2009). Iako ni u tim prebacivanjima nema dosljednosti zbog ritma koji je nadređen naglasku u govornomu ostvarenju i zbog različitih govornih slika dramskih osoba.

Većina glumaca u procjenama u svim kategorijama fonetske procjene imaju prosječne i iznadprosječne ocjene. Treba naglasiti da se u govorničkim zvanjima, kojima pripada i gluma, očekuje govorna sposobnost koja je bolja od prosjeka populacije (Škarić i Varošaneć-Škarić, 1994). Fonetske pojedinačne procjene

pokazuju da procjenitelji izgovorne pogreške kadšto zamjećuju kao nedostatan izgovor, dok sigmatizam uže skupine ne evidentiraju redovito i dosljedno. Iako skupna slika fonetske procjene upućuje da većina glumaca ima dostatan izgovor, nema izraženijih izgovornih mana, provodi asimilacije, uglavnom govori tronaglasnim sustavom, zatim se sporadično mogu čuti kraćenja naglasaka, pogrešni naglasci, redukcija vokala i razmjerno loše logičko isticanje. Razlike između glumaca i glumica u svim varijablama fonetske procjene izgovora statistički nisu značajne, osim u procjeni dostatnosti izgovora ($p = 0,001$), 87,01% glumica i 59,74% glumaca ima dostatan, dobar izgovor. Napominjemo da prejak ili preizražen izgovor na sceni privlači pozornost i on je opravdan u slučaju kada je indikator značaja dramske osobe, inače je komunikacijski šum (Škarić i Varošaneć-Škarić, 1994).

Pojedini glumci i glumice umiju prozodijskim sredstvima prenijeti značaj dramske osobe, primjerice brzinom govora, tada ona postaje dio interpretacije (Bakran, 1984–1985). Prema procjenama glumice su govorile statistički značajno ($p = 0,028$) primjerenijom brzinom govora (73,42%) od glumaca (53,85%). Istraživanja pokazuju da se brzina govora u procjeni sugovornih prozodijskih znakova pokazuje izrazitijim ekstraauditivnim prozodijskim čimbenikom (Nenadić El Mourtada i Varošaneć-Škarić, 2010). Bez obzira na dobre fonetske procjene u pojedinim kategorijama procjena, valja istaknuti da prosječne osrednje ocjene u kategoriji izražajnosti, osobito kod logičkoga isticanja (glumci 2,46 i glumice 2,19), s obzirom na glumački govornički stil nisu zadovoljavajuće. Budući da se logičkim isticanjem prenosi niz informacija i njime se usmjerava daljnji tijek dramskoga događanja, razmjerno se loše logičko isticanje ne bi smjelo čuti sa scene.

6. ZAKLJUČAK

Iz pojedinačnih rezultata fonetske slušne procjene govornih ostvarenja glumaca i glumica vidljivo je razilaženje u fonetskim procjenama naglasnoga sustava i govorne brzine. Razilaženje proizlazi iz činjenice da su procjenitelji tronaglasni sustav procijenili kao četveronaglasan, a dinamički, dvonaglasni kao tronaglasan. Prema fonetskoj slušnoj procjeni autorice većina glumaca govori tronaglasnim sustavom, samo jedan glumac ostvaruje četveronaglasni sustav, dok čak dvoje glumaca govori samo silaznim, dinamičkim naglascima, odnosno dvonaglasnim sustavom. Budući da naglasni sustav može biti i slika u govoru dramske osobe, možemo zaključiti da je i ovim radom potvrđena sociofonetska prihvatljivost i ostalih naglasnih sustava, a ne

samo četveronaglasnoga, jer procjenitelji takav otklon nisu procijenili kao odmak od standardnoga izgovora. Verifikacija rezultata pojedinačnih fonetskih slušnih procjena pokazala je da procjenitelji nemaju tako stroge kriterije kao eksperti i da nisu uvijek procjenjivali u skladu s govornom slikom dramske osobe, s obzirom na razilaženje u procjeni govorne brzine, ali i da je postignuta dobra usklađenost procjena u ostalim varijablama.

Rezultati skupne fonetske slušne procjene pokazuju da glumci imaju statistički značajno manje ugodan glas i veću promuklost glasa od glumica. Pretpostavljamo da je na smanjenu ugodu muških glasova utjecala veća promuklost. Glumice imaju viši ton, primjereniji izgovor i govornu brzinu, bolju ukupnu izražajnost, govornu glatkoću i ukupnu ocjenu govorne izvedbe (sve su navedene razlike statistički značajne $p = 0,001$, dok je za govornu brzinu $p = 0,028$). Prema rezultatima možemo zaključiti da većina glumaca ima dostatan izgovor, da nema izraženih izgovornih mana, da provodi asimilacije, što pridonosi boljoj govornoj glatkoći, zatim da većinom govore tronaglasnim sustavom, ali i da glumci imaju loše logičko isticanje, sporadično kraćenje naglasaka i redukciju vokala. Budući da su govorna ostvarenja glumaca lošije procijenjena u odnosu na glumice, suprotno našim pretpostavkama, u budućnosti bi se više pozornosti moralo posvetiti u radu s glumcima, osobito na njezi glasa, logičkom isticanju i izgovoru.

Zahvala

Zahvaljujem prof. dr. sc. Gordani Varošaneć-Škarić na velikoj pomoći pri nastanku ovoga rada i svojem kolegici i prijatelju Jordanu Bićaniću, prof. na tehničkoj obradi materijala i rezultata. Kolegici Sonji Kovačić zahvaljujem na brznoj i lakoj dostupnosti snimljenima kazališnim predstavama.

REFERENCIJE

- Bakran, J.** (1984–1985). Tempo – činilac vremenske organizacije govora. *Suvremena lingvistika*, 25–26, 27–31.
- Berry, C.** (1997). *Glumac i glas*. Zagreb: AGM. (prevela Antonija Čutić)
- Frančić, A., Hudeček, L., Mihaljević, M.** (2005). *Normativnost i višefunkcionalnost u hrvatskome standardnom jeziku*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Gavella, B.** (1967). *Glumac i kazalište*. Novi Sad: Sterijino pozorje.
- Horga, D.** (1994). Tečnost govora u elektroničkim medijima. *Govor XI*, 15–22.
-

- Horga, D., Mukić, I. (2000). Neki vremenski parametri govora u dnevnicima HTV-a. *Govor XVII*, 2, 105–127.
- Laver, J. (1968). Voice quality and indexical information. *British Journal of Disorders of Communication*, vol. 3, 43–54.
- Liker, M., Vrban Zrinski, K. (2003). Analiza oratorskog glasa Martina Luthera Kinga. *Glas/Voice, zbornik radova 1. znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem* (ur. G. Varošaneć-Škarić), 54–58.
- Machlin, E. (1970). *Speech for the Stage*. New York: Theatre arts books, drugo izdanje.
- Nenadić El Mourtada, Ž., Varošaneć-Škarić, G. (2010). Sugovorni prozodijski znaci u televizijskom govoru informativnoga programa. U V. Mildner i M. Liker (ur.), *Proizvodnja i percepcija govora*, 167–185. Zagreb: FF-press i HFD.
- Petz, B. (1997). *Osnove statističke metode za nematematičare*. Jastrebarsko: Naklada Jastrebarsko.
- Podbevšek, K. (2003). Semiotika glasa u kazališnoj predstavi. *Glas/Voice, zbornik radova 1. znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem* (ur. G. Varošaneć-Škarić), 63–68.
- Silić, J. (2006). *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*. Zagreb: Disput.
- Škarić, I. (1988). *U potrazi za izgubljenim govorom*. Zagreb: Školska knjiga.
- Škarić, I. (2006). *Hrvatski govorili!* Zagreb: Školska knjiga.
- Škarić, I. (2009). *Hrvatski izgovor*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Škarić, I., Varošaneć-Škarić, G. (1994). Skupna slika govora Hrvatske televizije. *Govor XI*, 1, 1–14.
- Škarić, I., Varošaneć-Škarić, G. (1999). Vježbe za glas i izgovor. *Ustvarjalnost vlogopediji* (ur. A. Bajc, K. Bucik i S. Janežič), 197–200.
- Turner, J. C. (1976). *Voice and Speech in the Theatre*. London: Pitman Publishing Ltd, treće izdanje.
- Varošaneć, G. (1987/88). O metafori u redateljskom postupku Ivice Kunčevića. *Novi prolog*, 6–7, 202–210.
- Varošaneć-Škarić, G. (1995). Govorni stilovi u informativnim emisijama. *Govor XII*, 1, 71–80.
- Varošaneć-Škarić, G. (1998). *Zvučne osobine ugone glasa*. Disertacija. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Varošaneć-Škarić, G. (2000). Proksemika glumačkoga govora. *Kolokvij o umetniškom govoru* (ur. K. Podbevšek i T. Gubenšek), 46–56.

- Varošanec-Škarić, G.** (2005). *Timbar*. Zagreb: FF-press.
- Varošanec-Škarić, G.** (2008). Acoustics characteristics of voice and vocal care in acting other students. *Clinical Linguistics and Phonetics*, 22; 881–889.
- Varošanec-Škarić, G.** (2010). *Fonetska njega glasa i izgovora*. Zagreb: FF-press.
- Varošanec-Škarić, G., Škavić, Đ.** (2001). Neutralizacija kratkouzlaznoga i kratkosilaznoga naglasaka u suvremenom hrvatskom prihvaćenom izgovoru. *Govor XVIII*, 2, 87–104.
- Vrban Zrinski, K., Varošanec-Škarić, G.** (2004). Slušno prepoznavanje hrvatskih naglasaka. *Govor XXI*, 2, 93–110.
- Vrban Zrinski, K., Runjić-Stoilova, A.** (2010). Naglasci na prislonjenicama u suvremenomu glumačkom govoru. *Zbornik sažetaka Petoga hrvatskoga slavističkoga kongresa* (ur. Marija Turk), 208–209.
-

PRILOG / APPENDIX

Upitnik fonetskoga statusa ekspresivne govorne izvedbe / The questionnaire used in phonetic assessment of speech performance assessment

Procjenitelj/ica: _____ Glumac/ica: _____
 Godina studija i studij: _____ Profil publike? Zaokružite! P I E
 Godina i mjesto rođenja: _____ Nadnevak: _____
 Gdje ste najduže živjeli? (najbliže mjesto): _____
 Spol? Zaokružite! Ž M Ispitivačica: dr. sc. Karolina Vrban Zrinski

GLAS

1. Na ljestvici od 1 do 5 procijenite stupanj ugone glasa

1 2 3 4 5

1 - iznimno ugodan, 2 - ugodan, 3 - prosječan, 4 - neugodan, 5 - vrlo neugodan, ružan glas

2. Procijenite raspon tona

1 2 3 4 5

1 - vrlo dubok, 2 - dubok, 3 - srednje visok, 4 - visok, 5 - vrlo visok

3. Procijenite raspon glasnoće

1 2 3 4 5

1 - vrlo tihi, 2 - tihi, 3 - srednje glasnoće, 4 - glasan, 5 - vrlo glasan

4. Procijenite raspon čvrstoće

1 2 3 4 5

1 - vrlo čvrst, 2 - čvrst, 3 - srednje čvrst, 4 - drhtav, 5 - vrlo drhtav

5. Je li glas promukao? Zaokružite odgovor!

DA NE

IZGOVOR

1. Odredite kakav je izgovor? Zaokružite odgovor!

- a) Nedostatan ili labav izgovor
- b) Dobar ili primjeren (dostatan) izgovor
- c) Prejak ili preizražen izgovor

2. Ima li glumac/ica izgovornih mana? Zaokružite odgovor!

DA NE

3. Koje vrste izgovornih mana zamjećujete? Opišite!

4. Ima li glumac/ica izgovornih pogrješaka s obzirom na prihvaćeni izgovor? Zaokružite odgovor!

DA NE

5. Koje vrste izgovornih pogrješaka zamjećujete? Opišite!

6. Izgovara li glumac/ica ispravno vokale? Zaokružite odgovor!

DA NE

7. Koji tip vokalizma zamjećujete? Opišite!

8. Ostvaruje li glumac/ica asimilacije? Zaokružite odgovor!

DA NE

9. Koji naglasni sustav ostvaruje glumac/ica? Zaokružite odgovor!

- a) četveronaglasni (klasični i općeprihvatljivi)
- b) tronaglasni (prihvaćeni)
- c) dvonaglasni sustav (samo silazni, dinamički)

IZRAŽAJNOST**1. Na ljestvici od 1 do 5 procijenite ukupnu govornu izražajnost glumca/ice!**

1 2 3 4 5

1 - vrlo izražajna, 2 - izražajna, 3 - srednje izražajna, 4 - neizražajna, 5 - vrlo neizražajna

2. Kakvo je logičko isticanje u govoru glumca/ice?

1 2 3 4 5

1 - izvrsno, 2 - vrlo dobro, 3 - dobro, 4 - razmjerno loše, 5 - vrlo loše

3. Ima li glumac/ica logičke stanke u govoru?

1 2 3 4 5

1 - u potpunosti ima, 2 - ima, 3 - samo ponekad, 4 - uglavnom nema, 5 - uopće nema

4. Kakav je govorni ritam glumca/ice? Zaokružite odgovor!

a) PRIMJEREN b) ISPREKIDAN

5. Kakav je tempo (brzina) govora glumca/ice? Zaokružite odgovor!

a) PRIMJEREN b) SPOR c) BRZ

GLATKOĆA**1. Na ljestvici od 1 do 5 procijenite govornu glatkoću (fluentnost) glumca/ice!**

1 2 3 4 5

1 - izvrsna, 2 - vrlo dobra, 3 - srednja, 4 - razmjerno loša, 5 - vrlo loša (10 zastoja u 2 min)

UKUPNA OCJENA**1. Na ljestvici od 1 do 5 odredite ukupnu ocjenu govorne izvedbe glumca/ice na temelju svih osobina glasa, izgovora, izražajnosti i glatkoće!**

1 2 3 4 5

1 - izvrsna, 2 - vrlo dobra, 3 - srednja, 4 - razmjerno loša, 5 - vrlo loša

Karolina Vrban Zrinski

kzrinski@ffzg.hr

Academy of Dramatic Art, University of Zagreb
Croatia

Phonetic assessment of actors' speech

Summary

This study describes prosodic features employed by actors in order to achieve expressive speech on the stage. Using the phonetic protocol for speech performance assessment, speech productions by male and female actors (N=10) of the *Gavella* theatre were analysed. The following prosodic characteristics were analysed: voice, pronunciation, expressive power, the assessment of fluency and a general assessment of speech performance. The evaluators were graduate students from the Department of Phonetics at the Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb (N=16).

It is hypothesised that a significant difference will be found between the speech of female and male actors. It is also hypothesised that a high degree of agreement will be found between the assessment of the evaluators and the author. After the completion of the statistical analyses (mean, t-test and Chi-square test), the study presents the description of actors' speech with respect to individual assessments (those by the author and by the evaluators) and the total assessment of female and male actors (assessment by the evaluators).

The results show that there are disagreements between the author and the evaluators in two variables (accent system and speech rate), while a high degree of agreement was found in other variables. The neutralisation of short accent types was not assessed as a deviation from the standard by the evaluators, thus confirming the sociophonetic acceptability of alternative accent systems, apart from the standard four-accent system. On average, actresses have a more pleasant voice, while actors' voices are hoarser. Actresses have a higher pitch, better pronunciation, a more appropriate speech rate, their overall expressiveness, speech fluency and the overall speech performance are also assessed as better compared to their male colleagues ($p=0.001$ in testing differences in all variables except in speech rate, where $p=0.028$).

It is reasonable to conclude that most actors pronounce in a sufficiently accurate manner, without atypical productions, that they follow the rules of assimilation, thus increasing the impression of appropriate speech fluency and that they mostly use a three-

accent system. It is also evident that male actors use logical stress poorly and that they sporadically shorten their accents and reduce their vowels.

Key words: prosody, voice, pronunciation, expressiveness, speech fluency

Pregledni rad
Rukopis primljen 29. 4. 2013.
Prihvaćen za tisak 11. 6. 2013.

Dario Marić

dario.marić@ff.unsa.ba

Filozofski fakultet Sveučilišta u Sarajevu
Bosna i Hercegovina

Funkcije intonacije

Sažetak

Kod preglednih prikaza funkcija intonacije opravdano se stječe dojam da im je potrebno osvježenje, ako se u obzir uzmu spoznaje istraživanja prozodije autentičnih razgovora koja se koriste metodama etnometodološke ili etnografske analize. Nepostojanje opisa govornih radnji ili opisa funkcija upravljanja razgovorom, tj. funkcija njegova ustrojavanja, može se pripisati činjenici da se, unutar modela čiji se rezultati razmatraju u ovim prikazima, za analizu koriste i introspektivno tumače umjetno stvorene dekontekstualizirane rečenice. Ovaj je rad prikaz funkcija intonacije koji obuhvaća u preglednim prikazima ustaljene funkcije intonacije (isticanje, razlikovanje leksičkog značenja ili gramatičke kategorije, stvaranje cjelina), kao i njene funkcije spoznate zahvaljujući novijim istraživanjima prozodije autentičnih razgovora metodama etnometodološke ili etnografske analize (funkcija razlikovanja pragmatičkog značenja, tj. konstituiranja govorne radnje i funkcija određivanja uloga i odnosa u razgovorima).

Ključne riječi: intonacija, funkcije intonacije, funkcije intonacije u razgovoru

1. UVOD

Unutar teorije kontekstualizacije (engl. *contextualisation*, Auer i Di Lucio, 1992; Auer, 1996; Gumperz, 1999; njem. *Kontextualisierung*, Auer, 1986) koja predstavlja širi teorijski okvir ovoga rada, među ostalim, intonacija se smatra kontekstualizirajućim migom (engl. *contextualisation cue*; njem. *Kontextualisierungshinweis*) koji, uglavnom zajedno s ostalim vrstama kontekstualizirajućih migova (kinetičkim, proksemičkim, migovima gledanja u oči, migovima izbora jezika ili dijalekta, migovima leksičke varijacije, migovima načina jezične formulacije, migovima sljedovnog ustroja razgovora te ostalim prozodijskim migovima), u kontekstualizirajućim postupcima indicira sheme u koje je ustrojen cjelokupni inventar znanja. Na taj se način aktivno stvara kontekst izrečenog, što slušaču omogućava razumijevanje. Za razliku od jezičnih znakova, kontekstualizirajući migovi nemaju inherentno značenje, nego im je značenje "*conveyed as part of the interactive process*" (Gumperz, 1999:131; u prijevodu: dobiveno kao dio procesa interakcije). Auer (1986:27) razlikuje pet vrsta shema: 1. shema usmjerenog uzajamnog djelovanja (vrši komunikacijsku funkciju koja bi se mogla smatrati odgovaranjem na pitanje – razgovaramo li upravo jedno s drugim?); 2. shema preuzimanja uloge govornika (tko priča s kim?); 3. shema djelovanja (što upravo radimo?); 4. tematska shema (o čemu upravo pričamo?) i 5. shema odnosa (kakav je upravo naš međusobni odnos?). Unutar kontekstualizirajućeg postupka mig može indicirati više vrsta shema, što opet uglavnom radi udruženo s ostalim vrstama i podvrstama kontekstualizirajućih migova.

Izuzimajući funkciju razlikovanja leksičkog značenja riječi ili gramatičke kategorije u kojoj intonacija ne predstavlja kontekstualizirajući mig, ističući i stvarajući cjeline, intonacija istodobno vrši funkcije na višoj razini, indicirajući sheme. Ostale funkcije intonacije navedene u ovom poglavlju već predstavljaju jednu od navedenih vrsta shema. Zbog bolje razumljivosti prikaza i zbog uvriježenosti naziva, zadržat će se tradicionalni nazivi funkcija, a kod nekih će njihov opis početi s funkcijama na nižoj razini, kako bi se omogućilo postupno pristupanje funkcijama intonacije na višoj razini.

Intonacijsko ostvarenje vrši sve svoje funkcije unutar intonacijske jedinice ili većih članaka tekstualnih slojeva govora, kao što je konstrukcijska jedinica govornog prinosa ili odlomak (pogledaj *paraton* kod Couper-Kuhlen, 1983). Unutar njih, intonacija tvori intonacijske obrasce, ističući, povezujući, razgraničavajući te

simbolizirajući i oslikavajući različita značenja. To može raditi samostalno ili udruženo s drugim prozodijskim ili gramatičkim sredstvima, sve u svrhu stvaranja značenja, tumačenja značenja ovisnog o kontekstu i upravljanja razgovorom. Intonacija također nehotimično simptomatizira psihička i fiziološka stanja govornika. Međutim nije uvijek moguće jasno odrediti koje mijene tona unutar strukture intonacijskog ostvarenja vrše pojedine funkcije kad su pridružene većim govornim člancima od sloga i riječi: "*The relation of function and form, much like other aspects of phonetics, is one-to-many and the question of invariance and variability is an actual theme in intonation studies too*" (Botinis i sur., 2001:266; u prijevodu: Odnos funkcije i forme, kao i ostali aspekti u fonetici, mnogostruk je, a pitanje postojanosti i varijabilnosti također je aktualna tema u istraživanjima intonacije). Dio intonacijskog ostvarenja koje ima fonološku tonsku obavijest koja slična označeno, kao što je slučaj kod isticanja i razgraničavanja, može sigurno biti lakše lociran, što vrijedi i za konvencionalne fonološke tonske obavijesti pridružene slogu (u tonskim jezicima) ili govornoj riječi (u jezicima sa visinskim naglaskom) s funkcijom razlikovanja leksičkog značenja ili gramatičke kategorije. Također je prisutno i mišljenje da se intonacijski obrisi ili intonacijske konture (engl. *contour*), kao kohezivne prozodijske jedinice unutar konstrukcijskih jedinica govornog prinosa, ne mogu raščlanjivati na manje značenjske jedinice, ali mogu na manje razlikovne (tzv. holistični pristup, vidi Selting, 1995; za pregled pristupa vidi Josipović, 1995:73–75, 1999:139–142).

U većini slučajeva fonolozi pokretne (engl. *dynamic tone*) i stalne tonove (engl. *level tone*) pridružene slogu ili riječi i unutar leksikona ne smatraju intonacijom, zbog čega intonaciji pripisuju samo "poslijeleksička" značenja ovisna o kontekstu (Ladd, 1996:7; Gussenhoven, 2004:12). Ta značenja nastaju stavljanjem prvotnog značenja cijele rečenice, koje nastaje uznačavanjem govorne obavijesti u umnome rječniku, te uspostavljanjem sintagmatskih veza među uznačenim obavijestima primjenom gramatičkih pravila, pored ostalog i intonacijom, u određeni kontekst.

Intonacija se često smatra gramatičkim sredstvom za razlikovanje vrste rečenice (za njemački jezik von Essen, 1964; Pheby, 1980; Kohler, 1995; za srpskohrvatski Lehiste i Ivić, 1996; Godjevac, 2006), osobito u jezicima u kojima intonacija nije dovoljno istražena, što zapravo i predstavlja razlog za pretpostavku gramatičke funkcije intonacije:

"It may indeed be true that many languages do use intonation less for attitudinal purposes than English, but the suspicion exists that the correlation of tunes with sentence

types is merely an easy way to investigate intonation and often more sophisticated attitudinal and discursal uses remain undocumented" (Cruttenden, 1997:8; u prijevodu: Moglo bi doista biti istinito da mnogi jezici manje koriste intonaciju za pragmatičke funkcije nego što je to slučaj u engleskom jeziku, međutim postoji sumnja da je korelacija intonacijskih obrazaca s vrstom rečenice lakši put istraživanja intonacije, stoga često zahtjevnije pragmatičke upotrebe i upotrebe unutar diskursa ostaju nezabilježene). Intonacija se kao sredstvo za konstrukciju govornih prinosa u razgovorima i upravljanje razgovorom počinje spominjati dolaskom etnometodološke analize razgovora (Sacks i sur., 1974), premda je i ranije isticana njena uloga signaliziranja nedovršenosti prethodno izrečenog, odnosno uloga signaliziranja nastavljanja govorne aktivnosti.

Svojom sveobuhvatnošću i uopćenošću odlikuje se sljedeća definicija prozodijskih i intonacijskih funkcija koja govori da spomenuta sredstva služe: "(...) *zur Signalisierung kohäsiver Beziehungen zwischen Äußerungen und Aktivitäten, sowie als Mittel und Signal zur Konstitution, Aufrechterhaltung und Veränderung von Gesprächsstilen /sic!/ und interaktiven Beziehungen (...)*" (Selting, 1995:27; u prijevodu: (...) signaliziranju kohezivnih odnosa unutar iskaza i govornih radnji, i kao sredstvo i signal za ustrojavanje, održavanje i mijenjanje razgovornih stilova i odnosa u interakciji (...)).

U sljedećim potpoglavljima ukratko će se prikazati gore spomenute, u preglednim prikazima ustaljene funkcije intonacije, kao i njene funkcije spoznate zahvaljujući novijim istraživanjima prozodije autentičnih razgovora, oprimjerene dijagramima s mijenama osnovne frekvencije ubilježenim instrumentalnim mjerenjem, ili pak, u nedostatku takvih, sa shematskim prikazima. Istraživanja prozodije autentičnih razgovora etnometodološkom odnosno etnografskom analizom odabrana su u uvjerenju da su jedina koja su polučila bitne rezultate u rasvjetljavanju organizacije razgovora i konstituiranja govornih radnji, a samim time i prozodijske uloge unutar toga. Etnometodološka odnosno etnografska analiza razgovora uostalom predstavlja empirijski orijentiran pravac sa sociološkom pozadinom, koji unutar istraživanja struktura i mehanizama u razgovorima koristi iste kategorije kao i sudionici u razgovoru.

2. ISTICANJE

Ističući određeni slog riječi promjenom tona, glasnoće (udar, engl. *stress*) i/ili dužine u odnosu na ostale (također se spominje i promjena izgovorne točnosti ili kvalitet glasnika), neistaknute slogove u riječi, govorna se riječ ističe kao jedinica govornoga niza i razgraničava od ostalih govornih riječi na sintagmatskoj razini. U jezicima s pomičnim naglaskom riječ na paradigmatskoj razini ulazi u odnos opreke s riječju identičnog slijeda fonema a drugog mjesta naglasaka, npr. *po^okápati* i *pòk^oapati* u hrvatskom te *Umfahren* i *umfAhren* (*pregaziti* i *zaobići u vožnji*) u njemačkom jeziku.

Spomenuti postupak poznat je kao naglašavanje, a njegov rezultat kao naglasak riječi ili akcent. Standardni hrvatski i standardni njemački jezik naglašavaju slogove promjenom svih triju sastavnica naglasaka – tona, udara i dužine (za hrvatski Škarić, 1991; za njemački Kohler, 1995). Prema sastavnici ili kombinaciji sastavnica te stupnju istaknutosti sastavnice u naglašenom slogu u odnosu na nenaglašene, naglasci u pojedinim jezicima mogu biti dinamički, tonski, tonsko-dinamički itd. Naglasak u njemačkom jeziku odlikuje viši ili niži ton te veća glasnoća u odnosu na nenaglašene slogove (Schwitalla, 2003:57), pa se može reći da je tonsko-dinamički, što vrijedi i za hrvatski jezik.

Pojmom visinskog naglasaka (engl. *pitch accent*) u ovom radu označavat će se isticanje sloga riječi promjenom tona i/ili jedne odnosno više ostalih sastavnica.

Na sintagmatskoj je razini unutar intonacijske jedinice najmanje jedan slog fonetski istaknutiji od ostalih, a moguće su razlike u stupnju fonetske istaknutosti i unutar ostalih, manje istaknutih slogova. Takva pojava zove se naglasak isticanja ili, tradicionalno, rečenični naglasak. U njemačkom i hrvatskom jeziku se, za razliku od npr. francuskoga jezika, na sintagmatskoj razini kontrastiraju stupnjevi istaknutosti slogova čija je istaknutost označena u umnom rječniku, tj. slogova istaknutih na razini riječi.

Razmjerno jačim isticanjem sloga naglasnice ističe se slog, cijela govorna riječ, skupine riječi ili cijela rečenica u odnosu na druge slogove ili govorne riječi intonacijske jedinice, ili pak druge rečenice unutar složene rečenice. Ne postoje ograničenja s obzirom na broj istaknutih naglasnica, njihova mjesta u intonacijskoj jedinici te gramatičke kategorije kojoj pripadaju. Međutim upravo sintaksa, tj. mjesto i služba riječi u rečenici, određuju kako će isticanje biti protumačeno. S obzirom na mjesto i službu u rečenici, naglasnica zauzima mjesto u "rematskom poretku" (Uhmann, 1988:70) koji joj određuje široki ili uski fokus. Po uzoru na

Uhmann (1988), Selting (1995:119) prikazuje rematski poredak u njemačkom jeziku na sljedeći način (" $<$ " znači *manji od*):

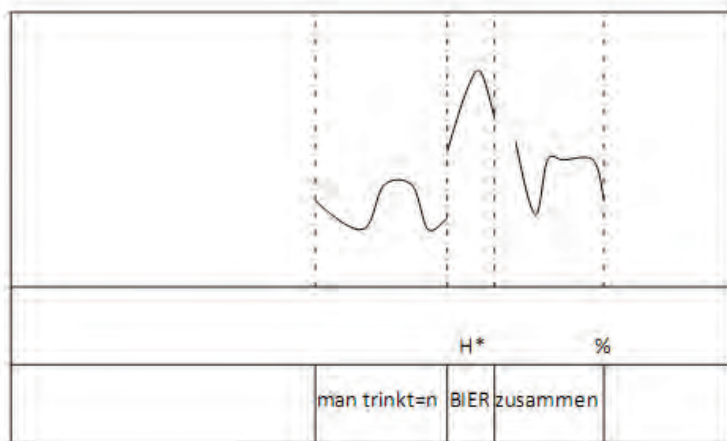
Adv. III < Subjekt < Prädikat < Adv. II < Adv. I < Objekte < Prädikativ (Agentiv)	(+ nicht-agentive Subjekte)
--	--------------------------------

Adv. III predstavlja zamjenice, pridjeve, čestice, priložne oznake vremena i nepunoznačni glagol pri imenskim dijelovima predikata, *Adv. II* priložne oznake sredstva, *Adv. I* priložne oznake mjesta, pri čemu se ističe da su nefinitni glagoli i naglašeni odvojivi prefiksi punoznačnog glagola u poretku uvijek smješteni na više mjesto od finitnog glagola. U poretku najviši, *Prädikativ*, označava imenski dio predikata (" $<$ " znači *manji od*).

Ukoliko je istaknuta naglasnica najviša u rematskom poretku u usporedbi s drugim naglasnicama, u pitanju je široki fokus, kojim se ističe rematski dio rečenice (riječ ili skupina riječi) ili cijele rematske rečenice koje su dio složenih rečenica, kao novi, obavijesniji, važniji dio koji mijenja ili dopunjuje dotad izrečeno ili pretpostavljeno. Dokaz da je rematski dio važniji eliptične su rečenice u kojima se izostavlja tematski dio.

Ističe li se pak naglasnica koja nije najviša u rematskom poretku u usporedbi s drugim naglasnicama u intonacijskoj jedinici, radi se o uskom fokusu, kojim se ističe samo slog ili govorna riječ kao izbor u odnosu na drugi mogući izbor riječi na tom mjestu (kontrastni akcent).

Prema Smiljanić (2004), u zagrebačkom govoru isticanje širokim fokusom i isticanje uskim fokusom ostvaruju se fonetski različito, pri čemu je presudno mjesto dosezanja visokog tona u uzlaznim obrascima visinskih naglasaka. Ukoliko se visoki ton dosegne u slogu koji slijedi nakon istaknutog sloga ($L^* + H$), radi se o širokom fokusu, a dosezanje tonskog vrhunca u istaknutom slogu ($L + H^*$) signalizira uski fokus.

Slika 1. Primjer visinskog naglasaka istaknutog sloga *Bier* (*pivo*) u rečenici *Man trinkt n' Bier zusammen* (*Popijemo zajedno pivo*) u hamburškom varijetetu na dijagramu s mijenama osnovne frekvencije ubilježenim instrumentalnim mjerenjem (prema Gilles, 2001:13)

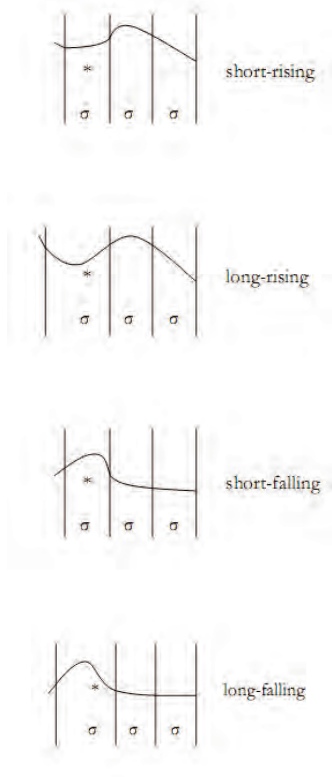
Figure 1. An example of a pitch accent of the stressed syllable *Bier* (*beer*) in the sentence *Man trinkt n' Bier zusammen* (*We drink a beer together*) in the Hamburg variety, with changes in fundamental frequency clearly tracked (adapted from Gilles, 2001:13)

3. RAZLIKOVANJE LEKSIČKOG ZNAČENJA ILI GRAMATIČKE KATEGORIJE

Ukoliko visinski naglasak pored isticanja slogova u riječi i rečenici tvori odnos opreke na paradigatskoj razini (bilo da se radi o značenju ili gramatičkoj kategoriji) s riječju identičnog slijeda fonema, ali drukčijeg smjera tonske kretnje ili druge tonske visine na istom slogu, onda je riječ o razlikovnom visinskom naglasku (npr. u hrvatskom *Lûka* – muško ime i *lûka* – pristanište za brodove). Budući da su ton, glasnoća i dužina fiziološki povezani, teško je zamisliti jezik u kojem promjena samo jedne od sastavnica naglasaka ističe slog, kao što impliciraju engleski pojmovi *stress accent language* ili *pitch accent language*:

"It is, however, an unfortunate term since it implies that prominent syllables in such languages are produced primarily by 'stress' which in this usage seems to mean breath-force or loudness. It has never been clearly shown that any language produces prominences primarily in this way and it seems certain that pitch is in some way used for

accentual purposes at least in all languages which are not tone languages" (Cruttenden, 1997:10; u prijevodu: To je ipak nespretan pojam jer implicira da se slogovi u takvim jezicima prvenstveno naglašavaju "udarom", koji u toj upotrebi izgleda da označava snagu izdisaja ili glasnoću. Nikad nije jasno pokazano da ijedan jezik naglašava prvenstveno na taj način, i čini se sigurnim da se tonska visina na neki način koristi u svrhu naglašavanja u najmanju ruku u svim jezicima koji nisu tonski).

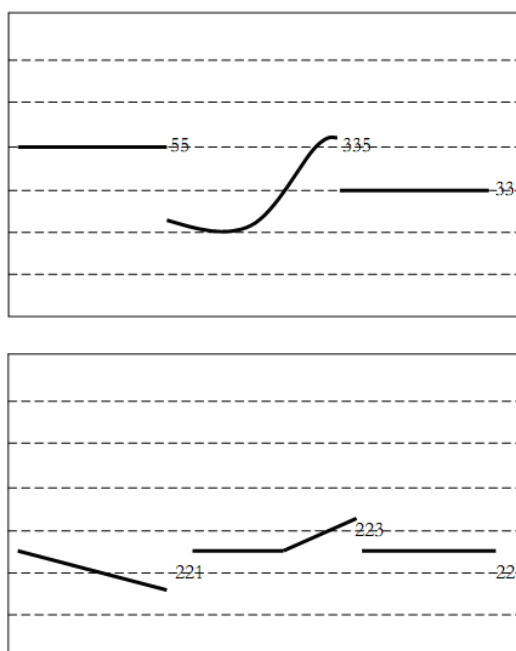
Slika 2. Shematski prikaz tonskih obrazaca četiriju razlikovnih visinskih naglasaka standardnog srpskog jezika ostvarenih u neposljedn timer riječima u rečenici (prema Godjevac, 2006)

Figure 2. An illustration showing tone patterns of the four distinctive pitch accents of the standard Serbian, realized in the non-final words in the sentence (adapted from Godjevac, 2006)

Mijene tona također mogu biti razlikovne unutar više morfema u riječi, tj. tonski se obrasci pridružuju svakom pojedinačnom morfemu, a ne samo jednom

(naglašenom) po riječi. Na taj način moguće je staviti u odnos opreke razmjerno više riječi identičnog slijeda fonema nego što je slučaj kod pridruživanja razlikovnog tonskog obrasca riječi.

Jezici koji tonske obrasce pridružuju morfemu zovu se tonski jezici, a spomenutu pojavu mogu koristiti u manjoj ili većoj mjeri za razlikovanje leksičkog značenja ili gramatičke kategorije: "Jezik s čistim tonskim naglaskom značio bi jezik čiji svaki slog ima razlikovnu visinu, no pitanje je postoji li uopće takav jezik. Naime, većina jezika (možda i svi) nema tonski razlikovnu visinu bar na nekim slogovima ili morfemima jer su oni zalihosni, predvidljivi" (Jelaska, 2004:203).

Slike 3. i 4. Prikaz tonskih obrazaca šest razlikovnih visinskih naglasaka (22 – niski stalni ton, 33 – srednji stalni ton, 55 – visoki stalni ton, 335 – visoko uzlazni, 223 – nisko uzlazni, 221 – nisko silazni) ostvarenih u slogu /wai/ u hongkonškom varijetetu kantonskog kineskog na dijagramu s mijenama osnovne frekvencije ubilježnim instrumentalnim mjerenjem (prema Wong i sur., 2006:266)

Figures 3 and 4. Tone patterns of the six distinctive pitch accents (22-low invariable tone, 33-mid invariable, 55-high invariable, 335-high rise, 223-low rise, 221-high fall) as realized in the syllable /wai/ in the Hong-Kong variety of the Cantonese Chinese, with changes in fundamental frequency clearly tracked (adapted from Wong et al., 2006:266)

4. STVARANJE CJELINA

U govoru se intonacijom i drugim prozodijskim sredstvima redovito razgraničavaju govorne cjeline, a unutar njih ostvaruje se prozodijska kohezija. Takve su govorne cjeline odlomci (Škarić, 1991:306) odnosno govorni prinosi unutar analize razgovora, konstrukcijske jedinice govornog prinosa (engl. *Turn-Constructional Unit*, TCU; Sacks i sur., 1974) koje, čineći najmanje jedinice unutar sustava zamjene govornih uloga (engl. *Turn-Taking System*), konstituiraju govorni prinos (engl. *turn*) i intonacijske jedinice. Odlomak može sadržavati više konstrukcijskih jedinica govornog prinosa, koje opet mogu biti podijeljene u više intonacijskih jedinica. Kriteriji stvaranja spomenutih govornih cjelina mogu biti pragmatički, semantički, sintaktički i ritmički. Odlomke odlikuje koherentnost i kohezija, ostvarene na osnovi pragmatičkih i semantičkih kriterija. Zadnja granica konstrukcijske jedinice govornog prinosa podudara se s mjestom sintaktičke, semantičke i pragmatičke potpunosti, a unutar jedne intonacijske jedinice mogu se ostvariti jednostavne, složene i, unutar njih, zavisne ili glavne rečenice, ili pak samo dijelovi rečenica s najmanje jednim fonetski istaknutim slogom. Prema Škariću (1991:306), intonacijski su padovi na kraju rečenica unutar odlomka nepotpuni u odnosu na potpune na kraju zadnjih rečenica odlomka, što uz ostala sredstva signalizira da se i sljedeća rečenica nalazi unutar granica globalne pragmatičke potpunosti.

Couper-Kuhlen (1983) i Selting (1995) kohezivno intonacijsko ostvarenje unutar više konstrukcijskih jedinica govornog prinosa smatraju jednom prozodijskom jedinicom – paratom. Paraton odlikuje nepostojanje unutarnjih granica u obliku naglih promjena smjera kretanja tona na krajevima i počecima konstrukcijskih jedinica govornog prinosa, ili pak postojanje takvih unutarnjih granica manje izraženosti.

Isto vrijedi i za konstrukcijsku jedinicu govornog prinosa koju, ukoliko nije obuhvaćena paratom, prema Selting (1995) karakterizira kohezivno intonacijsko ostvarenje – intonacijska kontura. Većina intonoloških pristupa međutim polazi od mogućnosti pojavljivanja više intonacijskih ostvarenja supostojećih s intonacijskim jedinicama (engl. *intonation phrase, tone unit, tone group, intonation unit*) unutar intonacijske konture, kakvom je poima Selting (1995). Međutim i oni sami konstatiraju poteškoće u pronalaženju fonetski ostvarenih granica intonacijske jedinice, a kod pronađenih mogućih fonetski ostvarenih granica konstatiraju njihovu moguću višeznačnost (Cruttenden, 1997:29). Prozodijska sredstva razgraničavanja

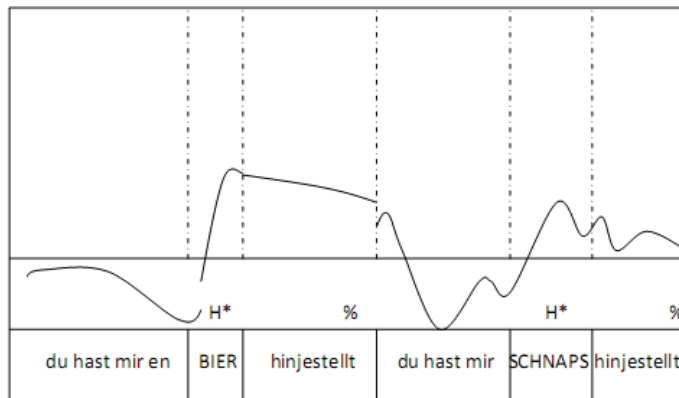
intonacijskih jedinica navedena uglavnom u literaturi znanstvenika orijentiranih proučavanju intonacije u pročitanim rečenicama konstruiranim izvan konteksta jesu: glasna ili bezglasna stanka, razmjerno većom govornom brzinom izgovoreni slogovi predglave (engl. *prehead*), tj. slogovi koji su u engleskom jeziku često obuhvaćeni pojmom *anacrusis* (u poeziji označava slogove koji stoje izvan metrike stiha, tj. na njegovu samom početku), duljenje posljednjeg sloga intonacijske jedinice te mijene visine tona ili smjera tonske promjene nenaglašenih slogova u intonacijskoj jedinici (unutar predglave i intonacijskog završetka). Međutim i stanke i brže izgovoreni slogovi predglave, kao i duljenje posljednjeg sloga, mogu biti znakovi oklijevanja odnosno usporenog procesiranja, a ne razgraničavanja. Navedena prozodijska sredstva Cruttenden (1997:29–35) naziva izvanjskim kriterijima, a dvojbe oko njihove višeznačnosti otklanja postojanje unutarnjih kriterija u intonacijskoj jedinici. Naime unutar granica intonacijske jedinice određenih izvanjskim kriterijima mora postojati najmanje jedan visinskim naglaskom istaknuti slog.

Kao prozodijsko sredstvo razgraničavanja u engleskom jeziku implicitno se navodi i škripav glas (engl. *creaky voice*), koji često odlikuje izgovor posljednjih slogova zadnje intonacijske jedinice u govornom prinosu. Za škripav glas karakteristična je najniža moguća osnovna frekvencija, unutar koje je moguće čuti pojedinačno pulsiranje glasnica koje titraju samo svojim malim prednjim dijelom.

Lingvisti, u nedostatku fonetskih pokazatelja granica pri razgraničavanju intonacijskih jedinica, često u obzir uzimaju sintaktički ustroj, što i ne čudi, budući da se ishodišne rečenice pri sklapanju u složene često ostvaruju unutar jedne intonacijske jedinice. Istraživanja pokazuju da se ljudi pri prepoznavanju granica intonacijskih jedinica u govoru velikim dijelom oslanjaju na sintaktički ustroj, tj. na granice rečenica unutar složenih rečenica. Međutim moguće su i česte podjele jednostavnih rečenica ili rečenica sklopljenih u složenu na više intonacijskih jedinica, ili ostvarivanje čitave složene rečenice u sklopu jedne intonacijske jedinice (Schwitalla, 2003:85).

Intonacijske jedinice predstavljaju svojevršno lingvističko ostvarenje obavijesne porcije govornog niza (Chafe, 1994) koju slušač u određenom trenutku u kratkotrajnom pamćenju percipira odjednom. Prema Chafeu (1994), svaka intonacijska jedinica uvodi jednu novu rematsku obavijest u diskurs. Na taj se način duže rečenice nastoje govorno raščlaniti u jedinice čije je trajanje približno jednako slušačevoj psihološkoj sadašnjosti, koja predstavlja "isječak fizičkog vremena u

kojem se jedan događaj percipira sav psihološki istodobno" (Škarić, 2003:58). Intonacijske jedinice značajno duže od psihološke sadašnjosti pojedinca primaju se nedovoljno povezano. Drugi način usmjeravanja pažnje i olakšavanja kognitivnog procesiranja govora izricanje je kraćih rečenica sa što manje obavijesti i šuma u njima, a što boljom unutarnjom organizacijom, što međutim nije uvijek moguće. Postojanje dužih ili čak složenih rečenica ostvarenih unutar jedne intonacijske jedinice na prvi pogled ne govori nužno u prilog poimanju intonacijske jedinice kao obavijesne porcije, međutim u većini takvih slučajeva radi se o strategiji zadržavanja uloge govornika, tzv. *rush through* (projurivanje) u engleskom jeziku (Schegloff, 1982) ili *Durchhecheln* (protračati) u njemačkom (Selting, 1995), koja se ostvaruje povećavanjem govorne brzine u zadnjim slogovima neposredno prije mjesta sintaktičke potpunosti i izostavljanjem stanke, te zadržavanjem brzine u slogovima poslije mjesta sintaktičke potpunosti, sve do prvog istaknutog sloga. U slučaju izricanja dužih i složenih rečenica u sklopu jedne intonacijske jedinice, kod pojave *rush througha* dodatno je evidentna i intonacija bez nagle promjene smjera ili visine tona.

Slika 5. Primjer dviju rečenica *Du hast mir ein Bier hinjestellt*, *Du hast mir Schnaps hinjestellt* (*Stavio si pivo ispred mene*, *Stavio si rakiju ispred mene*) ostvarenih unutar dviju intonacijskih jedinica u berlinskom varijetetu na dijagramu s mijenama osnovne frekvencije ubilježenim instrumentalnim mjerenjem (prema Gilles, 2001:14)

Figure 5. An example of the two sentences *Du hast mir ein Bier hinjestellt*, *Du hast mir Schnaps hinjestellt* (*You've placed a beer in front of me*, *You've placed a brandy in front of me*) realized within two intonation units in the Berlin variety with changes in fundamental frequency clearly tracked (adapted from Gilles, 2001:14)

U literaturi se unutar modela koji zagovaraju postojanje diskretnih tonskih razina također spominje i fonološka fraza ili međufraza (engl. *intermediate phrase*), kao fonološka jedinica fonetski slabije razgraničena i manja od intonacijske jedinice. Unutar svake nalazi se po jedan visinskim naglaskom istaknuti slog, a granice im predstavljaju frazni tonovi (engl. *phrase tones* ili *phrase accents*) ostvareni unutar slogova istaknutih na razini riječi. No mnogi osporavaju postojanje takvih jedinica (Féry, 1993), zamjeraju nedostatak akustičkih i auditivnih dokaza za njihovo postojanje te ističu preslabu istraženost spomenute pojave (Cruttenden, 1997:24).

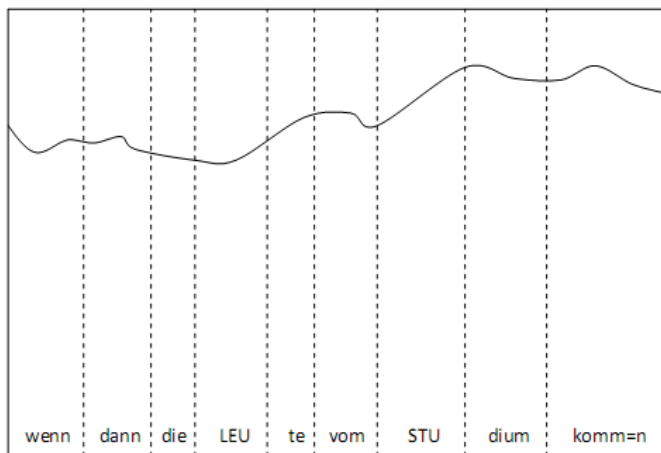
5. RAZLIKOVANJE PRAGMATIČKOG ZNAČENJA

Pri izricanju jednostavnih i od njih konstituiranih složenih govornih radnji (ili govornih događaja; engl. *activity* ili *speech event*, Gumperz, 1999; njem. *Aktivitätstyp*, Selting, 1995), koje opet određuju vrstu i slijed jednostavnih, intonacija oslikava koheziju među jednostavnima, i razgraničava složene govorne radnje, stvarajući cjeline. Osim toga, intonacija određuje i vrstu jednostavnih i složenih govornih radnji, tj. pokazuje što govornik želi postići izrečenim. Pri tome govornik, ovisno o društvenim faktorima u trenutnoj komunikacijskoj situaciji koji se ostvaruju interaktivnim djelovanjem sudionika (društvene uloge sudionika, vrsta medija itd.), može istu složenu govornu radnju ostvariti na više ustaljenih načina (unutar više govornih stilova). Interaktivni govorni stilovi nastaju ponavljanjem istih obrazaca. Primjerice u njemačkom jeziku se, nizanjem pitanja s uzlaznom intonacijom na njihovim krajevima (njem. *offene Fragen* – pitanja koja ne sužavaju izbor u odgovorima na njih, tj. koja uvode novu obavijest u diskurs; Selting, 1995:312), ostvaruju stilovi razgovora svakodnevice čije sudionike odlikuje spremnost na suradnju, ljubaznost i ležernost. Silazna intonacijska ostvarenja na krajevima pitanja (njem. *engere Fragen* – pitanja koja sužavaju izbor u odgovorima na njih, te se odnose na već spomenute obavijesti) u njemačkom jeziku pojavljuju se u stilovima okarakteriziranim službenošću, institucionaliziranošću i distancom (Selting, 1995:312).

Odabir vrste promjene smjera tonskog kretanja visinskih naglasaka u njemačkom jeziku također određuje govorni stil, pa je nizanje silaznih visinskih naglasaka odlika antagonističkih argumentiranja, a naizmjenično pojavljivanje silaznih i uzlaznih visinskih naglasaka odlika kooperativnog pripovijedanja (Selting, 1995:315).

Kao primjer sudjelovanja intonacije pri izricanju jednostavnih govornih radnji može se navesti *Fallbögen*, luk s intonacijskim padom na kraju u drezdenskom varijetetu njemačkog jezika (Selting, 2003), kojim se, uz ostale odgovarajuće kontekstualizirajuće migove, pripovijeda, opisuje i nabraja, s primjesom zanosa ili humora. Slične govorne radnje kontekstualizira i stepenasta kontura (intonacijska kontura koja izgledom podsjeća na dvije stepenice) u drezdenskom varijetetu njemačkoga jezika (Selting, 2002).

Nadalje, u standardnom njemačkom jeziku silazno-uzlaznim obrisom ostvarenim unutar jezgre i intonacijskog završetka izrečeno se tumači kao ljubazna ponuda (Fery, 1993).

Slika 6. Primjer jednostavne stepenaste konture usmjerene prema gore (*einfache Treppe aufwärts*) pri isticanju novog tematskog stajališta kod pripovijedanja u rečenici *Wenn dann die Leute vom Studium komm'n* (*Kad onda ljudi dođu sa studija*) u drezdenskom varijetetu njemačkog jezika (prema Selting, 2002)

Figure 6. An example of a simple stair-stepping structure directed upwards (*einfache Treppe aufwärts*) in emphasizing the new thematic stance in pronouncing the sentence *Wenn dann die Leute vom Studium komm'n* (*When the people come from the studies*) in the Dresden variety of the German language (adapted from Selting, 2002)

Prema Gumperzu (1999:102), reklamiranje se, kao složena govorna radnja, na američkoj televiziji kontekstualizira stereotipnim leksikom i sintaksom, označenim

ritmom, govornom brzinom većom ili manjom od normalne, velikim varijacijama visine tona i nazalnim izgovorom.

Mjesto promjene tona i tonska visina mogu pri isticanju pojedinog sloga također imati pragmatičku ulogu. Tako primjerice u njemačkom jeziku u silaznim i silazno-uzlaznim intonacijskim konturama visoki ton dosegnut neposredno prije istaknutog sloga (njem. *früher Gipfel*) signalizira da se unutar fokusa radi o već danoj obavijesti, visoki ton unutar istaknutog sloga (njem. *mittlerer Gipfel*) da je obavijest nova, a visoki ton dosegnut poslije istaknutog sloga simbolizira izvještačenost (Kohler, 1995:198–199). Gramatika njemačkog jezika (Duden, 2006:105) još dodaje da dvotonski visinski naglasci (H* L i L* H) označavaju potpunost obavijesti unutar fokusa, te da svi niski tonovi ostvareni unutar istaknutog sloga signaliziraju da je obavijest već dana u diskursu.

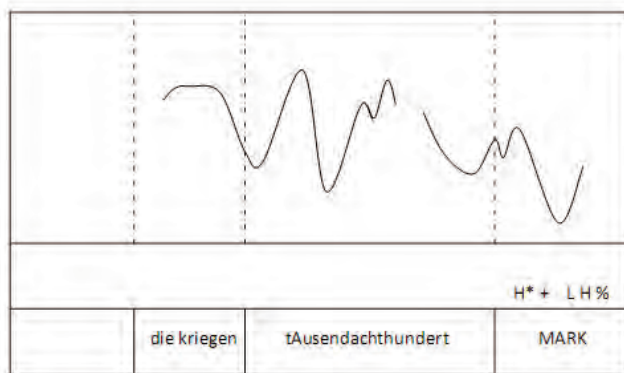
Visinski naglasci u intonacijskim jezicima (npr. engleski i njemački jezik) mogu izraziti daleko više pragmatičkih značenja nego u neintonacijskim (npr. hrvatski jezik), budući da u neintonacijskim jezicima imaju funkciju razlikovanja leksičkog značenja ili gramatičke kategorije (Josipović, 1996).

6. ODREĐIVANJE ULOGA I ODNOSA U RAZGOVORIMA

Iako je i prije istraživana funkcija signaliziranja namjere nastavljanja (engl. *continuation*) odnosno okončavanja govorne aktivnosti (engl. *completion*), tek se dolaskom etnometodološke analize razgovora počinje razmišljati o slušaču kao o mogućem sljedećem govorniku i načinima postajanja govornikom odnosno slušačem. Za razliku od valencije glagola ili potrebe za smislenošću izrečenog, prozodija signalizira namjeru prepuštanja odnosno zadržavanja uloge govornika lokalno, prema Schegloffu (1987), od posljednjeg istaknutog sloga prije točke mogućeg kraja rečenice (engl. *possible transition relevance place*) pa do točke mogućeg kraja rečenice, što predstavlja prostor relevantan za zamjenu govornih uloga (engl. *transition relevance space*; Schegloff, 1987). Prema Schegloffu (1987), veličina zamaha, tj. veličina tonske promjene u istaknutom slogu ili njemu susjednim slogovima u odnosu na ostale slogove u govornoj riječi ovisi o namjeri prepuštanja ili zadržavanja uloge govornika. Tako mali zamah signalizira namjeru zadržavanja uloge govornika, a veliki namjeru prepuštanja uloge govornika. Selting (1995), u sklopu istraživanja prozodije u razgovorima u sjeverozapadnom varijetetu njemačkog jezika, pod prozodijskom funkcijom organiziranja zamjene govornih

uloga podrazumijeva signaliziranje prepuštanja odnosno zadržavanja uloge govornika bez prekidanja i preklapanja, signaliziranje opravdanog odnosno neopravdanog prekidanja s namjerom preuzimanja uloge govornika, signaliziranje nastavljanja pri pokušaju prekida s namjerom zadržavanja uloge govornika i signaliziranje slušačevih komentara kojima se ne namjerava preuzeti uloga govornika.

Silazna i uzlazna intonacija na nenaglašenim slogovima koji slijede posljednjem istaknutom slogu prije točke mogućeg kraja rečenice u sjeverozapadnom varijetetu njemačkog jezika prema Seltingu označavaju prepuštanje uloge govornika, a ravna ili lagano uzlazna intonacija zadržavanje uloge govornika.

Slika 7. Primjer intonacije zadržavanja uloge govornika u intonacijskoj jedinici *Die kriegen tausendachthundert Mark* (*Oni dobivaju tisuću osamsto maraka*) u hamburškom varijetetu njemačkoga jezika (prema Gilles, 2001:18)

Figure 7. An example of the intonation pattern used for keeping the role of the narrator in the intonation unit *Die kriegen tausendachthundert Mark* (*They get 1800 marks*) in the Hamburg variety of the German language (adapted from Gilles, 2001:18)

Marić (2011) dokazuje da se, uz spomenute smjerove kretanja intonacije unutar intonacijske jezgre i eventualnog intonacijskog završetka pri zadržavanju uloge govornika, u njemačkom jeziku ostvaruje i lagano silazna intonacija, kao i da se u hrvatskom jeziku uloga govornika prepušta sugovorniku, među ostalim neintonacijskim sredstvima, i silaznom intonacijom, a da se ista uloga zadržava

ravnom ili lagano silaznom intonacijom unutar intonacijske jezgre i eventualnog intonacijskog završetka.

Intonacija prema teoriji kontekstualizacije također sudjeluje u kontekstualiziranju shema koje vrše funkciju određivanja usmjerenosti govornog djelovanja i shema koje imaju ulogu određivanja odnosa među sudionicima u komunikaciji. Tako uz gledanje u oči i proksemičke kontekstualizirajuće migove, sudionici u razgovoru, stvarajući zajednički ritam, daju do znanja da razgovaraju jedan s drugim. Zajednički ritam stvaraju držeći se jednake duljine stanki, jednake govorne brzine, poštujući jednak ritam pokreta pri gestikuliranju i birajući jednake vremenske razmake između istaknutih slogova.

Kao primjer određivanja odnosa među sudionicima u komunikaciji može se navesti primjer kontekstualiziranja uloge učitelja u igri s djecom, između ostalog, i visokim registrom glasa.

7. ZAKLJUČAK

Uvid u literaturu koja tematizira intonaciju i njene funkcije rezultirao je ovim prikazom koji, pored ustaljenih funkcija intonacije u opisima pojedinih jezika kao što su isticanje, razlikovanje leksičkog značenja odnosno gramatičke kategorije ili stvaranje cjelina, navodi i funkcije intonacije pri upravljanju razgovorom, kao i primjere za te funkcije iz autentičnih razgovora. Tu se prije svega radi o funkciji razlikovanja pragmatičkog značenja, tj. o funkciji konstituiranja govorne radnje, o funkciji određivanja uloga u razgovoru, prije svega uloge govornika, te o funkciji određivanja odnosa u razgovorima.

Ističući, povezujući i razgraničavajući, intonacija među ostalim vrši funkcije i na višoj razini, indicirajući sheme, tj. konstituirajući govorne radnje, te određujući uloge i odnose unutar razgovora. Naglašavanje, među ostalim i promjenom tonske vrijednosti naglasnica, ovisno o svom položaju unutar rematskog poretka svih naglasnica u sintagmi, ili istiche rematski dio rečenice ili cijele rematske rečenice kao obavijesniji dio, koji mijenja dotad izrečeno ili istiche slog ili govornu riječ kao izbor u odnosu na drugi mogući izbor riječi na datom mjestu.

Promjene tonskih vrijednosti mogu u tonskim jezicima i jezicima s visinskim naglaskom tvoriti odnos opreke na paradigmatškoj razini s riječju identičnog slijeda fonema, ali drukčijeg smjera tonske promjene ili druge tonske visine na istom slogu,

tj. mogu razlikovati leksičko značenje riječi ili gramatičku kategoriju, ili pak kod slijeda fonema koji nije identičan u objema riječima mogu doprinositi razlikovanju.

Intonacijom se također razgraničavaju govorne cjeline unutar kojih se ostvaruje prozodijska kohezija, pa se na taj način tvore obavijesne porcije govornog niza koje slušač u određenom trenutku u kratkotrajnom pamćenju, ukoliko je njihovo trajanje približno jednako slušačevoj psihološkoj sadašnjosti, percipira odjednom, što olakšava kognitivno procesiranje govora. Stvaranje cjelina, među ostalim i intonacijom, može biti direktno u funkciji strukturiranja govora ili razgovora, ili u funkciji određivanja uloge govornika.

Intonacija nadalje oslikava koheziju jednostavnih radnji, razgraničava složene govorne radnje i dodatno određuje njihovu vrstu, tj. pokazuje što govornik želi postići izrečenim, pri čemu, ovisno o društvenim faktorima u trenutnoj komunikacijskoj situaciji, istu složenu govornu radnju može ostvariti na više ustaljenih načina (unutar više govornih stilova).

I konačno, intonacija određuje uloge i odnose u razgovorima, pa tako npr. signalizira namjeru prepuštanja odnosno zadržavanja uloge govornika lokalno od posljednjeg istaknutog sloga prije točke mogućeg kraja rečenice pa do točke mogućeg kraja rečenice, što predstavlja prostor relevantan za zamjenu govornih uloga.

REFERENCIJE

- Auer, P.** (1986). Kontextualisierung. *Studium Linguistik* 19, 22–47.
- Auer, P.** (1996). From context to contextualization. *Links & Letters* 3. *Pragmatics*, 11–28.
- Auer, P., Di Lucio, A.** (1992). *The Contextualization of Language*. Amsterdam: John Benjamins.
- Botinis, A., Granström, B., Möbius, B.** (2001). Developments and paradigms in intonation research. *Speech Communication* 33, 263–296.
- Chafe, W.** (1994). *Discourse, Consciousness, and Time. The Flow and Displacement of Conscious Experience in Speaking and Writing*. Chicago: Chicago University Press.
- Couper-Kuhlen, E.** (1983). Intonatorische Kohäsion: Eine makroprosodische Untersuchung. *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik* 49, 74–100.
-

-
- Cruttenden, A.** (1997). *Intonation*. 2. izdanje. Cambridge: Cambridge University Press.
- Duden** (2006). *Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*. (svezak 4) Mannheim: Dudenverlag.
- Féry, C.** (1993). *German Intonational Patterns*. Tübingen: Niemeyer (Linguistische Arbeiten 285).
- Gilles, P.** (2001). Die Intonation der Weiterweisung im Hamburgischen und Berlinischen. Ein Beitrag zur konversationsanalytisch orientierten Erforschung von Regionalintonation am Beispiel des Hamburgischen und Berlinischen. *Zeitschrift für Germanistische Linguistik* 29, 40-69.
- Godjevac, S.** (2006). Transcribing Serbo-Croatian intonation. U Sun-Ah-Jun (ur.), *Prosodic Typology. The Phonology of Intonation and Phrasing*, 146–171. Oxford: Oxford University Press.
- Gumperz, J.** (1982). *Discourse Strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gussenhoven, C.** (2004). *The Phonology of Tone and Intonation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jelaska, Z.** (2004). *Fonološki opisi hrvatskog jezika: glasovi, slogovi, naglasci*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Josipović, V.** (1995). Akcenatska prozodija i dvotonski pristup intonaciji. *Suvremena lingvistika* 40, 51–79.
- Josipović, V.** (1996). Intonacijsko značenje u engleskom i hrvatskom. *Suvremena lingvistika* 41/42, 271–284.
- Josipović, V.** (1999). *Phonetics and Phonology for Students of English*. Zagreb: Targa.
- Kohler, K. J.** (1995). *Einführung in die Phonetik des Deutschen*. 2. izdanje. Berlin: Erich Schmitt.
- Ladd, R. D.** (1996). *Intonational Phonology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lehiste, I., Ivić, P.** (1996). *Prozodija reči i rečenice u srpskohrvatskom jeziku*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića Sremski Karlovci.
- Marić, D.** (2011). The intonation of turn-yielding and turn-holding in German and Croatian radio phone-in programmes. *Govor XXVIII*, 1, 3–23.
- Pheby, J.** (1980). *Intonation und Grammatik im Deutschen*. 2. izdanje. Berlin: Akademie-Verlag.
- Sacks, H., Schegloff, E. A., Jefferson, G.** (1974). A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. *Language* 50, 696–735.
-

- Schegloff, E. A.** (1982). Discourse as an interactional achievement: Some uses of "uh huh" and other things that come between sentences. U D. Tannen (ur.), *Analyzing Discourse: Text and Talk*, 71–93. Washington DC: Georgetown University Press.
- Schegloff, E. A.** (1987). Analyzing single episodes of interaction. An exercise in conversation analysis. *Social Psychological Quarterly* 50, 2:101–114.
- Schwitalla, J.** (2003). *Gesprochenes Deutsch. Eine Einführung*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Selting, M.** (1995). *Prosodie im Gespräch. Aspekte einer interaktionalen Phonologie der Konversation*. Tübingen: Niemeyer (Linguistische Arbeiten 329).
- Selting, M.** (2002). Dresdner Intonation: Treppenkonturen. *InList (Interaction and Linguistic Structures) No. 28*. <<http://inlist.uni-konstanz.de>.>
- Selting, M.** (2003). Fallbögen im Dresdnerischen. *Deutsche Sprache* 02/03, 142–170.
- Smiljanić, R.** (2004). *Lexical, Pragmatic, and Positional Effects on Prosody in Two Dialects of Croatian and Serbian: An Acoustic Study*. New York & London: Routledge (Outstanding Dissertations in Linguistics).
- Škarić, I.** (1991). Fonetika hrvatskog književnog jezika. U S. Babić, D. Brozović, M. Moguš, S. Pavešić, I. Škarić, S. Težak, *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskog jezika*, 61–376. Zagreb: HAZU, Globus.
- Škarić, I.** (2003). *Temeljni suvremenog govorništva* Zagreb: Školska knjiga.
- Uhmann, S.** (1988). Akzenttöne, Grenztöne und Fokussilben. Zum Aufbau eines phonologischen Intonationsystems für das Deutsche. U H. Altmann (ur.), *Intonationsforschungen*, 65–88. Tübingen: Niemeyer.
- von Essen, O.** (1964). *Grundzüge der hochdeutschen Satzintonation*. Ratingen: Henn.
- Wong, W. Y. P., Chan, M. K. M., Beckmann, M. E.** (2006). An Autosegmental-Metrical Analysis and Prosodic Annotation Conventions for Cantonese. U Sun-Ah Jun (ur.), *Prosodic Typology. The Phonology of Intonation and Phrasing*, 271–300. Oxford: Oxford University Press.
-

Dario Marić

dario.maric@ff.unsa.ba

Faculty of Philosophy, University of Sarajevo
Bosnia and Herzegovina

Functions of intonation

Summary

After an overview of the intonation functions, one develops a justified impression that a refreshment is needed, keeping in mind the results of research concerning prosody in the authentic conversations, in which the ethnomethodological or ethnographic methods of conversation analysis are used. Descriptions of actions or descriptions of the functions of conversation management, that is, functions of conversation organization, are virtually non-existent. This can be assigned to the fact that, within the model the results of which are discussed in this study, artificially created decontextualized sentences are used for the analysis and are analysed introspectively. On the other hand, the analysis material taken from the authentic conversations enables a comprehensive empirical analysis of the functions of prosody, functions that could not have been previously analysed or were speculated on intuitively. The issue here is functions of conversation organization, that is, conversation management, as well as functions of prosody in the joint constitution of actions and conversation styles. Unlike the usual intonation models, these models regard the intonation function of the unit formation as means of managing the substitution of the 'turn-taking'. The intonation contour, perceived as a cohesive intonation unit on the basis of its global tone movement, constitutes, together with the syntactically complete integral element of the text, a turn constructional unit (TCU), which represents the smallest unit within the system of turn-taking management.

This paper presents an overview of functions of intonation comprising the common functions of intonation, as well as functions described in the recent literature on authentic conversations that use the ethnomethodological or ethnographic methods of conversation analysis.

Key words: intonation, functions of intonation, functions of intonation in conversation

Stručni rad

Rukopis primljen 28. 11. 2012.

Prihvaćen za tisak 10. 5. 2013.

Tanja Salak, Ines Carović*tanjasalak@gmail.com, icarovic@ffzg.hr*

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Hrvatska

Neverbalna pismenost kao sastavnica međukulturne kompetencije

Sažetak

Uspješna međukulturna komunikacija dijelom ovisi i o poznavanju neverbalnih znakova druge kulture. Budući da se lektor hrvatskoga kao inoga jezika često susreće s različitim kulturama, potrebno je da razumije neverbalne znakove različitih kultura, barem kultura svojih učenika. Takva neverbalna pismenost može se staviti u kontekst međukulturne kompetencije koja se definira kao sposobnost uspješnoga i odgovarajućega ponašanja u kulturi domaćina ili kao sposobnost uspješnoga i odgovarajućega ponašanja s pripadnicima drugoga jezika i kulture pod njihovim uvjetima (Fantini, 1995). Osvještavanjem razlika u neverbalnoj komunikaciji postiže se međukulturna kompetencija i kod učenika i kod lektora, izbjegavaju se mogući nesporazumi, a učenici se mogu bolje i brže uklopiti u novu kulturu čiji jezik uče. Neki su neverbalni znakovi univerzalni i naslijeđeni, a većina ih je ipak različita od kulture do kulture pa time i naučena. Rad donosi pregled podjela kultura s obzirom na njihovu neverbalnu komunikaciju.

Ključne riječi: neverbalna pismenost, međukulturalna komunikacija, neverbalna komunikacija, učenje stranog jezika

1. MEĐUKULTURNA KOMPETENCIJA

Međukulturna se kompetencija definira kao sposobnost uspješnoga i odgovarajućega ponašanja u kulturi domaćina (SIT, 2004) ili kao sposobnost uspješnoga i odgovarajućega ponašanja s pripadnicima drugoga jezika i kulture pod njihovim uvjetima. Fantini (1995, prema Novak-Milić i Gulešić-Machata, 2006) navodi da međukulturnu kompetenciju čine ove sastavnice:

- karakterne osobine: prilagodljivost, smisao za humor, strpljenje, otvorenost, zanimanje, znatiželja, sućut, poštivanje različitosti, suzdržavanje od osuđivanja i drugo;
- tri područja: sposobnost uspostave i održavanja međuljudskih odnosa, sposobnost sporazumijevanja s minimalnim gubitkom ili promjenom značenja, sposobnost suradnje radi ostvarivanja zajedničkih ciljeva ili zadovoljavanja potreba;
- četiri dimenzije: znanje, (pozitivni) stavovi, vještine, svijest;
- visoka jezična sposobnost;
- različiti stupnjevi longitudinalnoga i razvojnoga procesa: razvoj jezičnih vještina, stupanj usvojenosti jezika i kulturnih obrazaca te dob, zrelost, svijest o interkulturalnim razlikama.

Međukulturna je kompetencija potrebna svakome tko se susreće s drugom kulturom, dakle i lektoru i učenicima inoga jezika. Kada je riječ o poučavanju jezika kao inoga, poznavanje specifičnosti kulture iz koje učenici dolaze može spriječiti nesporazume i frustracije. Istraživanja pokazuju da su strategije učenja inoga jezika različite od kulture do kulture (Deneme, 2010). Također, konverzacijske prakse mogu biti vrlo različite. Primjerice španjolski studenti teško započinju konverzaciju na stranome jeziku, što se pripisuje općoj nevoljkosti i neugodi Španjolaca da razgovaraju na stranome jeziku (Deneme, 2010). S druge strane Liu (2010) piše o frustracijama lektora engleskoga jezika koji poučavaju kineske studente. Neki su lektori razočarani i frustrirani jer studenti, iako ohrabrivani, nikada ne postavljaju pitanja. Možda do nesporazuma ne bi došlo da su lektori znali kako je u Kini postavljanje pitanja znak nepoštivanja profesora jer upit znači da profesor nije dobro objasnio.

Durant i Shepherd (2009) upozoravaju na metodologiju i ujednačenost budućih istraživanja, ali i na kritičnost postojećih istraživanja međukulturne komunikacije. Lektorima se predlažu i usustavljene metode za studente inoga

jezika, kao što su uključivanje u jezično neutralne rekreacijske programe, odlazak na tržnicu i sl.

Jedan od vidova međukulturne kompetencije je neverbalna pismenost. U tom se kontekstu neverbalna pismenost odnosi na poznavanje neverbalnih znakova svoje kulture i neverbalnih znakova drugih kultura. Neverbalno pismen lektor svjestan je poruke koju njegovi neverbalni znakovi šalju, ali i poruka koje dobiva od svojih učenika. On prepoznaje neverbalne znakove tipične za svoju kulturu i sposoban je o njima razmišljati iz perspektive drugoga te o njima poučiti svoje učenike. Isto tako, on poznaje neverbalne znakove tipične za kulturu svojih učenika, te je tolerantan prema različitim ili njemu neobičnim neverbalnim znakovima.

Ako se o neverbalnoj pismenosti razmišlja kao o jednom od preduvjeta za postizanje međukulturne kompetencije, može se zaključiti da neverbalnom pismenošću postizemo: razvijanje sposobnosti uspostave i održavanja međuljudskih odnosa, razvijanje sposobnosti sporazumijevanja s minimalnim gubitkom ili promjenom značenja, razvijanje otvorenosti i znatiželje, poštivanje različitosti, stjecanje znanja, stvaranje pozitivnih stavova i razvijanje vještina (usporediti s gore navedenim sastavnicama međukulturne kompetencije).

2. PODJELA KULTURA PREMA OSNOVNIM KARAKTERISTIKAMA NEVERBALNE KOMUNIKACIJE

Iako je svaka kultura i njezina neverbalna komunikacija specifična na svoj način, kulture se općenito mogu dijeliti prema nekim osnovnim karakteristikama neverbalne komunikacije.

Gudykunst u svojoj knjizi (1998) nudi podjelu na:

- (1) kulture s komunikacijom složenoga konteksta i kulture s komunikacijom jednostavnoga konteksta;
- (2) individualističke i kolektivističke kulture;
- (3) kulture visoke i niske distance moći;
- (4) dominantno muške i dominantno ženske kulture.

Kulture s komunikacijom složenoga konteksta odlikuje komunikacija u kojoj su poruke kodirane na složeniji, teži način, i za dešifriranje poruke nije dovoljno odgonetnuti samo verbalne kodove, nego i neverbalne. Komunikacija jednostavnoga konteksta podrazumijeva eksplicitnije verbalne poruke, pa se govornici više oslanjaju na verbalne nego na neverbalne poruke. Dakle neke kulture općenito više koriste neverbalne kodove, dok se druge kulture u većoj mjeri oslanjaju na verbalne poruke.

Izjava: *Ma ti si najbolji muž na svijetu!* u komunikaciji jednostavnoga konteksta značit će upravo to, dok će u komunikaciji složenoga konteksta moći značiti i potpuno suprotno, ako se uz verbalnu poruku upotrijebi neverbalni znak (preokretanje očima ili sarkastičan ton glasa). Japanska bi se kultura mogla svrstati u kulture složenoga konteksta. Primjerice za pripadnike japanske kulture nije karakteristično eksplicitno odbiti sugovornika. Do nesporazuma može doći pri susretu s kulturama jednostavnoga konteksta, kojima pripadaju zapadne zemlje. To je posebice problematično na poslovnim sastancima, kada pripadnici zapadnih kultura moraju odgonetati znači li japanska ljubaznost i kimanje stvarno slaganje i odobravanje ili je riječ o ljubaznom odbijanju i negodovanju. Kulturama s komunikacijom složenoga konteksta pripada i kineska kultura. O problemima u komunikaciji i shvaćanju što zaista stoji iza *da* ili *ne* u kineskoj kulturi piše Ringo Ma (1996). Yi (2010) također istražuje odnos neverbalnih znakova u kineskoj i američkoj kulturi te objašnjava kinesku suzdržanost, nedirektnost i pridavanje značenja neizrečenome. Kada je riječ o poučavanju jezika, na početku učenja jezika neverbalni znakovi ponajprije podupiru govor i dodatno pojašnjavaju osnovno značenje (podizanje ruke iznad glave da bi se približilo ili objasnilo značenje riječi visok), te se i učenici i lektor obično koriste komunikacijom jednostavnoga konteksta. S napredovanjem u znanju mijenja se i sposobnost razumijevanja neverbalnih poruka, pa se komunikacija jednostavnoga konteksta pretvara u komunikaciju složenoga konteksta. To znači da učenici mogu razumjeti i koristiti različita značenja istih verbalnih poruka s obzirom na različite neverbalne znakove. Primjer za to je prepoznavanje razlika i značenja uzlazne, silazne i ravne intonacije u hrvatskom jeziku za jednostavnu strukturu npr. pozdrava.

Druga je podjela na individualističke i kolektivističke kulture. Individualističke kulture promatraju osobu kao individuu i visoko cijene individualnost, a kolektivističke kulture promatraju osobu kao dio kolektiva i pretpostavljaju kolektiv individui. Kao primjer kolektivističke kulture Hickson i suradnici (2004) navode Kinu koja visoko vrednuje kolektivizam. Jedan od načina širenja kolektivne svijesti i ujednačavanja različitosti je i odijevanje, pa za određena zanimanja postoji niz pravila o odijevanju, što dovodi do uniformiranja i kolektivizacije određenih grupa ljudi. Drugi autor, Argyle (1988), kao primjer kolektivističke kulture navodi japansku kulturu. Za Japan je specifično da postoji tipično oblačenje koje označava pripadnost određenoj skupini (npr. studenti) ili nekoj subkulturnoj grupi, pa se čak i gangsteri u Japanu mogu prepoznati po stilu odijevanja. Primjer individualističke

kulture je Kanada. Na nastavi, pri razgovoru sa studentima o odijevanju, jedna je studentica iz Kanade primijetila kako se u Hrvatskoj mladi odijevaju vrlo slično. Ocijenila je to prilično negativno jer je u njezinoj kulturi vrlo važno biti drugačiji od drugih i imati vlastiti stil odijevanja. Kanadska kultura njeguje individualnost, dok hrvatska kultura u nekim aspektima, kao što je odijevanje, naginje kolektivističkim kulturama.

Treća Gudykunstova podjela je na kulture s visokom i niskom distancom moći. Moć jedne osobe očituje se u neverbalnim znakovima inferiorne ili dominantne osobe. Tipično je ponašanje za inferiornu osobu skretanje pogleda, duboki naklon i sl. Suprotno tomu, dominantna osoba prva uspostavlja kontakt, određuje razinu bliskosti i udaljenosti te vodi komunikaciju. Amerikanci su poznati kao kultura u kojoj se moć ne pokazuje određenim neverbalnim kodovima, jer Amerikanci vjeruju da se svi ljudi trebaju tretirati jednako, bez obzira na razlike u statusu. U komunikaciji dominantne i inferiorne osobe u američkoj kulturi ne postoje neverbalni znakovi koji prate i označuju takve odnose dominacije. U komunikaciji dominantne i inferiorne osobe u azijskim kulturama jasno će se pak moći zaključiti kakvi su odnosi moći samo na temelju neverbalnih znakova, jer je riječ o kulturama s visokom distancom moći. Iskustva s nastave to potvrđuju: pripadnici nekih azijskih kultura (kineske, japanske, korejske) imaju veću distancu prema lektoru (koji je u razredu dominantna osoba), dok su neke druge kulture (američka, kanadska, latinoameričke) vrlo neposredne i opuštene u komunikaciji s lektorom. Liu (2010) navodi istraživanje koje su 1994. godine proveli Szalay i suradnici na studentima iz Kine, Tajvana i SAD-a. Proučavali su odnos učenika prema profesorima te izvodili zaključke o kulturnoj uvjetovanosti takva odnosa. Uočili su da Kinezi imaju visoku distancu moći prema profesoru, što se pripisuje njihovoj percepciji profesora kao prenositelja znanja koji ima superiornu ulogu.

Posljednja podjela je na dominantno muške i dominantno ženske kulture. Za dominantno muške kulture tipično je visoko vrednovanje moći i uspjeha te naglašavanje muških i ženskih spolnih uloga. Dominantno muške kulture, primjerice arapske kulture, nemaju mnogo kontakata s djecom drugoga spola i preferiraju istospolna prijateljstva. Dominantno ženske kulture smatraju da su pravila za oba spola jednaka te visoko vrednuju povjerenje, iskrenost i puno pozornosti pridaju kvaliteti života. Wood (2001, prema Hickson i sur., 2004) navodi da se otvara prostor za novi tip kultura koje naziva androgine kulture. One se nalaze negdje na sredini te imaju karakteristike i dominantno muške i dominantno ženske

kulture. Mogli bismo reći da su današnje zapadne zemlje sve više androgine kulture jer i žene i muškarci imaju podjednaka prava, i žene i muškarci imaju pravo na rad i karijeru te podjednako sudjeluju u odgoju djece i kućanskim poslovima. U nastavi su se teme o podjeli poslova na muške i ženske pokazale poticajnim za razgovor i raspravu. Primjećuje se da pripadnici zapadnih kultura nemaju strogu podjelu poslova, dok pripadnici npr. ruske, moldavske i korejske kulture često jasno odvajaju poslove na muške i ženske, što nas može uputiti na zaključak kojim kulturama iz navedene podjele pripadaju.

Argyle (1988) navodi međukulturne studije koje su različitim istraživanjima iznjedrile podjelu na:

(5) kontaktne i nekontaktne kulture.

Još pedesetih, Hall (1959, prema Argyle, 1988) je uočio da Arapi jedan drugome stoje bliže nego Amerikanci. To je potvrđeno i u kasnijim studijama. Rijavec i Miljković (2002) također navode da Arapi održavaju malu udaljenost, više su usmjereni prema sugovorniku, više uspostavljaju kontakt očima te više i glasnije govore. Na temelju ovakvih kriterija kulture se dijele na kontaktne i nekontaktne. Iako se Arapi svrstavaju u kontaktne kulture, potrebno je imati na umu da se tom podjelom možda ponajprije misli na odnos među muškarcima (često se muški prijatelji drže za ruke dok hodaju ulicom), a čini se da se ne bi odnosilo na muško-ženske odnose. Kontaktnim kulturama također pripadaju stanovnici zemalja Latinske Amerike i Južne Europe. Nekontaktne kulture pripadaju stanovnici Azije, Indije i Pakistancima i stanovnici zemalja Sjeverne Europe. Njihove su karakteristike suprotne od karakteristika kontaktnih kultura jer održavaju veću udaljenost, manje su usmjereni prema sugovorniku (položajem tijela zatvaraju kut veći od 90°), manji je kontakt očima te govore manje i tiše. Učenici hrvatskoga kao inoga jezika, pripadnici latinoameričkih kultura, često se međusobno grle i ljube pri susretu, što je za pripadnike ostalih kultura neobično, iako često nakon nekog vremena takvo ponašanje postane karakteristično za sve učenike u grupi, čak i za pripadnike nekontaktnih kultura.

U svakoj kulturi pripadnici vrlo rano usvajaju pravila koja se tiču poštovanja vremena. Obično se tih pravila pripadnici kulture drže nesvjesno i imaju jasnu percepciju što je prikladno, a što neprikladno za određeno vrijeme. Hall (1976, prema Hickson i sur., 2004) dijeli kulture na:

(6) monokroničke i polikroničke.

Monokroničko je vrijeme naučeno i arbitrarno. Monokroničke kulture kontrolirane su vremenom, i važno je za svaki posao ili događaj imati unaprijed utvrđeno vrijeme. Polikroničke kulture nisu toliko ograničene vremenom, i spremne su obaviti više stvari u istom terminu ili spontano. Američka kultura je izrazito monokronička, voli postaviti termin ili vremenski rok za svaku priliku, vrijeme kontrolira aktivnosti i aktivnosti se obavljaju jedna po jedna. O tome svjedoči i američka izreka *Time is money (Vrijeme je novac)*. Američka kultura cijeni određivanje rokova i ne voli kada se govori da će se nešto riješiti kad-tad (što je tipično za polikroničke kulture). Zbog toga se Amerikanci i pripadnici monokroničkih kultura uvijek čine kao da su u utrci s vremenom, dok su polikroničke kulture opuštenije i fleksibilnije. Polikroničke kulture će nametati manje vremenskih ograničenja, pa postoji mogućnost da neće poštovati vremenska ograničenja koja postavljaju monokroničke kulture, što može dovesti do nesporazuma i stvaranja stereotipa. Kirch (1979) navodi jednostavan način kako razaznati je li riječ o monokroničkoj ili polikroničkoj kulturi: kašnjenje vlakova. Kulture koje imaju vrlo točne vlakove monokroničke su kulture (Njemačka, Švicarska, Japan). Kasni li vlak, te koliko kasni, dobar je znak hoće li i koliko kasniti i pripadnik iste kulture.

Lektori već na prvom satu nastave s novom grupom polaznika tečaja hrvatskoga jezika objašnjavaju da se vrijeme početka i kraja nastave mora poštovati, te da se kašnjenje ne tolerira. Ukoliko lektor ne upozori polaznike, moguće je da će neki polaznici redovito kasniti, jer je u njihovoj kulturi kašnjenje prihvatljivo i uobičajeno.

3. (NE)UNIVERZALNOST NEVERBALNE KOMUNIKACIJE

Kada bi neverbalna komunikacija bila univerzalna i jednaka u svim kulturama, vjerojatno ne bi bila toliko zanimljiva kao predmet istraživanja. Pease (2002) ističe da ipak postoje neki dijelovi neverbalne komunikacije koji su univerzalni. Stručnjaci za neverbalnu komunikaciju slažu se da je neverbalna komunikacija dijelom naslijeđena, a dijelom naučena. Ono što je naslijeđeno je i univerzalno, a ono što je naučeno različito je od kulture do kulture.

Ekman (1969, prema Pease i Pease, 2008) je izveo pokus na ispitanicima iz dvadeset jedne kulture. Prikazivao im je slike ljudi koji su izražavali osjećaje sreće, srdžbe, straha, tuge, gađenja i iznenađenja. Svi su ispitanici vrlo dobro prepoznali

sve emocije, te je Ekman zaključio da je ovih šest emocija univerzalno. Osjećaji sreće, srdžbe, straha, tuge, gađenja i iznenađenja izražavaju se facijalnom ekspresijom u većini kultura gotovo jednako. Ipak, Argyle (1988) navodi da svaka kultura ima vlastita pravila izražavanja emocija (engl. *display rules*), i u tome mogu postojati velike razlike. Osmijeh, vrlo čest u Americi kao znak prijateljstva i dobre volje, u nekim azijskim zemljama ostavlja dojam neozbiljnosti ili čak gluposti, pa se rijetko koristi.

Većina teoretičara smatra da su facijalne ekspresije više-manje univerzalne, dok su geste većinom naučene i različite u različitim kulturama (Rot, 1982). Argyle (1988) je popisao geste koje se mogu smatrati univerzalnima: slijeganje ramenima, pokazivanje prstom, kimanje glavom, pljeskanje rukama, znak za zaustavljanje, palac dolje, ruke ispod glave kao znak spavanja, tapšanje, pokazivanje vala, pokazivanje visine djeteta ispruženom rukom i ocrtavanje ženskog tijela. Ostale su geste većinom različite od kulture do kulture, i dobro je upoznati značenje određenih gesta da bi se izbjegao nesporazum. Ipak, potreban je oprez, jer iste geste nemaju svagdje isto značenje. Primjerice u Bugarskoj i Grčkoj kimanje glavom gore-dolje znak je za *ne*, a kimanje glavom lijevo-desno znak za *da*, potpuno suprotno nego u većini kultura. Dobro je osvijestiti i naučiti ovakve razlike, pogotovo ako lektor u grupi ima pripadnike grčke i bugarske kulture. Na nastavi može doći do nesporazuma, primjerice učenik iz Bugarske je prateći nastavu kimao glavom lijevo-desno, što je lektor shvatio kao znak za neslaganje. U razgovoru se utvrdilo da je riječ o lektorovu nepoznavanju značenja tog neverbalnog znaka u bugarskoj kulturi, ali i učenikovu nepoznavanju značenja tog znaka u hrvatskoj kulturi. Geste koje se isto izvode, a različito znače možemo nazvati neverbalnim lažnim prijateljima.

4. RAZLIČITI NEVERBALNI ZNAKOVI U RAZLIČITIM KULTURAMA

4.1. Proksemija

Hall (1986, prema Hickson i sur., 2006) je podijelio prostor među osobama u komunikaciji. Prilikom podjele prostora na umu je imao sugovornike iz SAD-a, dakle tipičnu prostornu udaljenost među Amerikancima. Ipak, ova podjela je široko prihvaćena među teoretičarima, pa se može pronaći i u drugoj literaturi. Npr. Jing (2010) istražuje razliku između kineske kulture i kultura u kojima se govori engleski, i objašnjava kako prostor između govornika djeluje na njihove osjećaje,

prosudbe i ponašanje. Pease i Pease (2008) navode da je ta podjela tipična za pripadnike srednje klase iz predgrađa Australije, Novog Zelanda, Velike Britanije, Sjeverne Amerike, Sjeverne Europe, Kanade i mjesta na kojima se udomaćila zapadnjačka kultura. Oba autora prostor dijele na intimni, osobni, socijalni i javni prostor. Intimni je prostor (udaljenost od 0 do 45 centimetara) prostor u koji mogu ući samo najbliže osobe, kao što su partner i obitelj. Osobni je prostor (udaljenost između 45 centimetara i 1,2 metra) udaljenost koju održavamo s bliskim osobama kao što su prijatelji. Socijalni je prostor (udaljenost između 1,2 metra i 3,5 metara) udaljenost koju imamo s poslovnim suradnicima i nepoznatim ljudima, a javni prostor (više od 3,5 metara) je udaljenost koju ima govornik od publike. Kod poučavanja hrvatskoga kao inoga jezika lektor s učenicima održava socijalni prostor onda kada je za svojim stolom, iako je ta udaljenost nerijetko i manja. Naravno, udaljenost se mijenja, jer lektor često šeta po razredu, približava se učenicima i provjerava kako napreduju. Usto, važno je napomenuti da se u učionicama primjenjuje raspored klupa u slovo U. Time su učenici više usmjereni jedni na druge, a lektor može ulaziti u prazan prostor i komunicirati sa svima.

Prostorne udaljenosti među sugovornicima ipak nisu univerzalne i ovise o kulturi, klasi, gustoći naseljenosti mjesta, statusu i situaciji. Cook (1970, prema Argyle, 1988) je proveo istraživanje u SAD-u i Velikoj Britaniji kojim je uočio da prostorna udaljenost ovisi o situaciji u kojoj se sugovornici nalaze. Promatrao je kako se sugovornici ponašaju u *pubu* i u restoranu. Uočio je da dvoje ljudi u *pubu* preferira sjediti jedan do drugoga tako da su im leđa okrenuta prema zidu, a u restoranu sjede jedan nasuprot drugome. Uz to, primijetio je da ljudi održavaju veću udaljenost kada sjede nego kada stoje.

Neki autori smatraju da prostorna udaljenost među sugovornicima ovisi i o veličini prostora u kojem sugovornici žive (kuća ili stan), no svi se slažu da su pravila o prostornoj udaljenosti naučena. Pease i Pease (2008) čak navode podatak da djeca pravila o udaljenosti nauče do svoje dvanaeste godine.

U nastavi hrvatskoga može se navesti mnogo primjera koji pokazuju različito poimanje ugodne udaljenosti među govornicima – npr. slučaj razgovora Britanca i Argentinca u kojem se Argentinac približavao Britancu dok se ovaj povlačio korak po korak sve dok nije došao do zida, ili slučaj kada je Južnoamerikanac stavio svoje knjige na dio bilježnice koja je pripadala Filipincu, na što je Filipinac negodovao i rekao da je to neprihvatljivo u njegovoj kulturi. Zgodan primjer je i zajedničko fotografiranje grupe učenika koji uče strani jezik. Na fotografiji se mogu vidjeti

učenici koji su na hrpi i zbijeni jedan do drugoga te učenici oko kojih uvijek ima mjesta.

4.2. Dodirivanje

Dodirivanje je tipično za kontaktne kulture. Pripadnici kontaktne kulture međusobno se više dodiruju, dok se pripadnici nekontaktne kulture dodiruju manje i ne vole kad ih se dodiruje, budući da na to nisu naviknuti. Iako je dodirivanje ulazak u intimni prostor i podrazumijeva veliku bliskost među sugovornicima, Pease i Pease (2008) navode da postoje dva područja tijela koja se mogu smatrati javnima – lakat i ruka. To su dijelovi tijela koje mogu dodirnuti i potpuni stranci, a da se ne izazove neugodan osjećaj. Štoviše, istraživanja su pokazala da ispitanici koje je dodirnula nepoznata osoba (npr. knjižničarka u knjižnici pri posudbi knjige) imaju pozitivan stav o toj osobi i bolje je pamte.

Neill (1994) dijeli dodire učenika i profesora na slučajne i namjerne. Dodiri se najčešće doživljavaju kao prijateljski oblik komunikacije. Odrasle se osobe razlikuju od djece u dodirivanju jer imaju naučene i svjesne obrasce ponašanja, a zadiranje u osobni prostor, dodir, kao i isticanje ili stajanje iznad druge osobe, doživljavaju kao posebnu dominaciju, posebno muškarci, dok žene takvu ponašanja pripisuju prije seksualnu nego dominantnu dimenziju. Zato lektor treba biti oprezan u heterogenoj skupini učenika da se ne bi izložio opasnosti da privuče neprimjerenu pozornost svojih učenika. Slučajni su dodiri između lekora i učenika rijetki, dok se namjerni dodiri ne prakticiraju, osim ako je riječ o neuobičajenoj situaciji (tješnju učenika ili čestitanju). Ipak, često se razvije bliskost između učenika i lekora, pa ponekad učenici svoju bliskost izražavaju dodirivanjem lekora. To je ipak nešto češće za pripadnike kontaktnih kultura, primjerice za pripadnike latinoameričkih kultura koji nakon nekog vremena zagrljajem pozdravljaju i kolege učenike i lekora.

4.3. Paralingvistički znakovi

Argyle (1988) objašnjava da je za kontaktne kulture karakteristično i glasno govorenje. Arapi glasno govore i to drugim kulturama često djeluje vrlo agresivno i nametljivo. Arapi ne smatraju da je glasno govorenje agresivno, štoviše, smatraju da je to znak iskrenosti. Za sve je kulture specifično mijenjanje glasa ovisno o situaciji, no to je ipak nešto izraženije u Japanu. Naime, u Japanu se glas mijenja ovisno o spolu i statusu osobe koja je sugovornik, a uočeno je čak osam različitih tonova glasa koje Japanci koriste. I naglasak je često važan indikator klasne pripadnosti, posebice

u Britaniji, gdje više klase govore jasnije, dostatnije i bliže standardnom izgovoru (engl. RP, *Received Pronunciation*). Istraživanja su pokazala da djeca srednje klase u američkim školama više reagiraju na neverbalne znakove kao što je pozitivan ton glasa, dok djeca više klase više reagiraju na verbalne poruke odobravanja. Iz toga su neki teoretičari zaključili da srednja klasa općenito koristi više neverbalnih znakova.

Na nastavi hrvatskoga kao inoga jezika pripadnici nekontaktnih kultura, primjerice Kinezi, Korejci i Japanci, obično su puno tiši od ostalih učenika, te lektori hrvatskoga potiču takve učenika na glasniji govor zbog verifikacije gramatičkih oblika ili izgovora pojedinih glasova, ali i zbog prilagodbe hrvatskom intenzitetu govora koji je glasniji od kineskoga, korejskoga ili japanskoga. Pripadnici kontaktnih kultura, s druge strane, često znaju dominirati u konverzaciji u razredu te biti vrlo glasni.

4.4. Mimika

Jedna od karakteristika kontaktnih kultura je i kontakt očima. Prema istraživanjima (Argyle, 1988), pripadnici kontaktne kulture više i dulje gledaju u sugovornike. Istraživanja koja Argyle navodi pokazala su da pripadnici kontaktne kulture (Arapi, Latinoamerikanci i južni Europljani) više gledaju u sugovornika nego pripadnici nekontaktnih kulture. Ponekad je za nekontaktnih kultura dug kontakt očima neprihvatljiv i nepristojan te ga poistovjećuju s buljenjem. Za razliku od njih, kontaktne kulture kontakt očima doživljavaju kao znak uvažavanja, slušanja i prihvaćanja. Poznato je da Grci i Arapi inzistiraju na kontaktu očima i vrlo su zbunjeni i nesigurni kada sugovornik počne izbjegavati kontakt. Japanci su, s druge strane, poznati po tome da izbjegavaju kontakt očima jer ga smatraju drskim i nasrtljivim. Zato Japanci često gledaju u vrat sugovornika, a ne u oči.

Jedna korejska poslovice kaže: *Čovjek koji se puno smiješi nije pravi čovjek*. To je razlog zašto se Korejci rijetko smiješe pa ih drugi često doživljavaju kao hladne i neljubazne. Za razliku od toga Amerikanci se puno smiješe jer smatraju da tako šalju poruku prijateljstva i dobre volje. U nekim azijskim zemljama smiješak nije predviđen za svakoga i smatra se da previše osmjehivanja šalje poruku neozbiljnosti ili gluposti. Općenito neke kulture više, a neke manje zadržavaju emocije.

Argyle (1988) smatra da se može govoriti o različitoj ekspresivnosti u različitim kulturama. Arapi, Talijani, Grci i Afroamerikanci su ekspresivni, tj. u velikoj mjeri pokazuju i pozitivne i negativne emocije, što se očituje u facijalnoj ekspresiji, povisivanju tona glasa, mahanju rukama. Japanci drže emocije u sebi i za njih je

tipičan neutralan osmijeh koji druge kulture često pogrešno tumače. Samuraji su smatrali da pravi muškarac ne smije pokazivati emocije, i to je vjerojatno razlog zašto Japanci i danas visoko cijene nepokazivanje emocija. Japanskom neutralnom osmijehu slična je engleska ukočena gornja usna. Pease i Pease (2008) objašnjavaju da je engleska ukočena gornja usna skupljanje usnica da bi se kontroliralo lice, a pokazivanje emocija svelo na minimum. Ovu je gestu uveo Henrik VIII., i u šesnaestom je stoljeću bila vrlo popularna kao znak superiornosti. Danas se Englezi njome služe kad se osjećaju zastrašeni superiornijima od sebe.

U nastavi hrvatskoga kao inoga jezika pokazalo se da latinoameričke i američke kulture imaju izraženiju ekspresiju, dok su istočnjačke kulture suzdržanije (npr. Kinezi, Japanci, Korejci).

4.5. Geste

Pozdravljanje je vrlo različito od kulture do kulture. Argyle navodi da je jedan od egzotičnih načina pozdravljanja pozdrav *poussi-poussi* karakterističan za narod Mossi (zapadna Afrika). *Poussi-poussi* se izvodi za pozdravljanje vođe, a sastoji se od lijeganja na pod, udaranja čelom o prašinu te udaranja laktovima o pod.

Postoje neki neverbalni znakovi koji su dio većine pozdrava: blizina, usmjerenost, kontakt očima, osmijeh, podizanje obrva, tjelesni kontakt (uključujući i nekontaktne kulture), pokazivanje dlana ili rukovanje, kimanje glavom.

Rukovanje je često jedna od komponenata pozdrava. Postoji mnogo razlika u načinu rukovanja (Pease i Pease, 2008). Neke kulture ruku protresu mnogo puta (Amerikanci), a neki samo jednom (Nijemci, Francuzi). Za neke je kulture tipično zadržavanje ruke u ruci i nakon rukovanja (Indijci, Azijci i Arapi). Neke kulture cijene čvrst stisak ruke (zapadnjačke kulture), dok neke kulture cijene nježan i mekan stisak ruke (arapska kultura). U nekim kulturama pozdravljanje se sastoji od rukovanja i poljupca ili samo od poljupca. Broj poljubaca može biti dva, tri ili četiri, a neke kulture, npr. Australci, Novozelandski i Amerikanci, ne prakticiraju pozdrav poljupcem. Poljubac se obično koristi pri susretu bliskih prijatelja, i to najčešće žena, a često se izbjegava između muškarca i žene ili muškarca i muškarca. Na nastavi, točnije na dodjeli diploma, pokazalo se da učenici različito reagiraju na rukovanje i ljubljenje u funkciji čestitanja koje je u hrvatskoj kulturi uobičajeno. Potrebno je takve obrasce unaprijed objasniti i najaviti da ne bi došlo do neugodne situacije, npr. Japanci se naklone, a lektor pruža ruku.

5. PROBLEMI U MEĐUKULTURNOJ KOMUNIKACIJI

Budući da neverbalna komunikacija nije univerzalna i razlikuje se u različitim kulturama, potrebno je upozoriti na aspekte neverbalne komunikacije koji mogu prouzročiti nesporazum.

- Pripadnici kontaktne kulture često se s pripadnicima nekontaktne kulture mogu osjećati odbijeno jer im uzmiču, izbjegavaju pogled i dodir. Pripadnici nekontaktne kulture mogu se osjećati pomalo zastrašeno ili napadnuto kada im se pripadnici kontaktne kulture previše približuju, dodiruju ih i dugo gledaju u njih.
- Kulture koje su ekspresivnije, tj. kulture koje više izražavaju svoje emocije često će se doživjeti kao agresivne ili nasrtljive (primjerice Talijani koji glasno govore i mašu rukama), a kulture koje ne izražavaju svoje emocije djelovat će hladno i rezervirano (primjerice Japanci koji pokušavaju zadržati neutralan smiješak bez obzira na emocije).
- Do nesporazuma može doći upotrebom nekih gesta koje u različitim kulturama imaju različito značenje, tzv. neverbalnih lažnih prijatelja. Primjerice kažiprst i palac spojeni u krug će u Europi i Sjevernoj Americi značiti OK, a u Turskoj i na Mediteranu tjelesni otvor ili oznaku za homoseksualca.
- Neke kulture traže povratnu informaciju u vidu kimanja glavom ili kontakta očima. Druge kulture izbjegavaju kontakt očima. Primjerice Japanci zadržavaju neutralan smiješak i kimaju tijekom nečijeg govora. Druga strana to može interpretirati kao slaganje, ali riječ je o slušanju (kimanje je znak slušanja i razumijevanja). Također, Japanci nikada neće osobu odbiti eksplicitno, već će svoje odbijanje nastojati što više ublažiti riječima.
- Kulture se mogu pogrešno okarakterizirati i na temelju vremena. Monokroničke će kulture zahtijevati rokove i dogovarati termine, poslove će obavljati u zadanim rokovima, a polikroničke će kulture biti fleksibilnije što se rokova i termina tiče, često im neće pridavati veliku važnost, što nije znak njihove lijenosti i nemarnosti.

6. ZAKLJUČAK

U današnjem svijetu, gdje su dodiri različitih kultura sve češći, potrebno je razvijati međukulturnu kompetenciju, tj. sposobnost uspješne međukulturne komunikacije.

Potrebno je imati na umu da je komunikacija složen proces koji uključuje verbalne i neverbalne elemente, jer su obje skupine elemenata neraskidivo povezane s kulturom (Hayes, 1972, prema Kirch, 1979). Dakle uspješnost međukulturne komunikacije ovisi i o neverbalnoj pismenosti, o poznavanju neverbalnih znakova druge kulture te o osvještenosti neverbalnih znakova vlastite kulture.

Osim što se informiranjem o kulturi učenika mogu izbjeći nesporazumi u učionici, potrebno je da se i učenici informiraju o kulturi zemlje domaćina. Učenicima strancima su saznanja o kulturi domaćina potrebna kako bi što prije upoznali i razumjeli novu kulturu te kako bi se što brže i bolje uklopili.

U učionici se često potiče razgovor o kulturnim razlikama. Obično pripadnici drugih kultura komentiraju specifičnosti hrvatske kulture i uspoređuju je sa svojom kulturom. Ponekad se tako unaprijed mogu izbjeći mnogi nesporazumi, a učenike se neizravno može poučiti što je prihvatljivo ili neprihvatljivo u kulturi zemlje domaćina (primjerice kašnjenje). Usto, razgovor o kulturnim razlikama može i polaznicima i lektoru omogućiti uvid u specifičnosti drugih kultura. Takva saznanja imaju svakodnevnu praktičnu korist, no više od toga, razvijaju toleranciju i razumijevanje te jače povezuju pripadnike različitih kultura, pa upravo razlike postaju sredstvo povezivanja.

REFERENCIJE

- Argyle, M.** (1988). *Bodily Communication*. London i New York: Methuen & Co. Ltd.
- Deneme, S.** (2010). Cross-cultural differences in language learning strategy preferences: A comparative study. *The International Journal – Language Society and Culture* 31, 81–89.
- Durant, A., Shepherd, I.** (2009). ‘Culture’ and ‘communication’ in intercultural communication. *European Journal of English Studies* 13, 2, 147–162.
- Fantini, A. E.** (1995). Introduction: Language, culture, and world view: Exploring the nexus. *International Journal of Intercultural Relations* 19, 143–153.
- Gudykunst, W. B.** (1998). *Bridging Differences: Effective Intergroup Communication*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Hickson, M. III, Stacks, D. W., Moore, N.-J.** (2004). *Nonverbal Communication: Studies and Applications* (Fourth Edition). LA: Roxbury Publishing Company.
- Jing, C.** (2010). Views on space and intercultural communication. *US-China Foreign Language* 8, 9, 20–25.
-

-
- Kirch, M. S.** (1979). Non-verbal communication across cultures. *The Modern Language Journal* 63, 8, 416–423.
- Liu, S.** (2010). Teaching English in China: Conflicts and expectations. *The International Journal – Language Society and Culture* 31, 90–97.
- Ma, R.** (1996). Saying "yes" for "no" and "no" for "yes": A Chinese rule. *Journal of Pragmatics* 25, 257–266.
- Neill, S.** (1994). *Neverbalna komunikacija u razredu*. Zagreb: Educa.
- Novak-Milić, J., Gulešić-Machata, M.** (2006). Međukulturna kompetencija u nastavi hrvatskoga kao drugoga i stranoga jezika. *Lahor* I, 1, 69–82.
- Pease, A.** (2002). *Govor tijela*. Zagreb: AGM.
- Pease, A., Pease, B.** (2008). *Velika škola govora tijela*. Zagreb: Mozaik knjiga.
- Rijavec, M., Miljković, D.** (2002). *Neverbalna komunikacija. Jezik koji svi govorimo*. Zagreb: Vern.
- Rot, N.** (1982). *Znakovi i značenja*. Beograd: Nolit.
- SIT — *School for International Training* (2004). *Communicative Activities for the Language Classroom*. School for International Training, Brattleboro, Vermont: Center for Intercultural Programs.
- Yi, T.** (2010). A comparison between Chinese and Western interpersonal communication patterns: An intercultural perspective. *US-China Foreign Language* 8, 9, 14–19.
-

Tanja Salak, Ines Carović

tanjasalak@gmail.com, icarovic@ffzg.hr

Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb
Croatia

Non-verbal literacy as a component of intercultural competence

Summary

Successful intercultural communication is partly dependent on knowing non-verbal signs of other cultures. Since a lector of Croatian as a foreign or a second language is often with students from different cultural backgrounds, it is necessary for the lector to understand non-verbal signs of his or her students. The non-verbal literacy can be placed in the context of intercultural competence, which is defined as the ability of successful and corresponding behavior in one's own culture or as the ability of successful and corresponding behavior with members of different cultural backgrounds. The awareness of cross-cultural differences in non-verbal communication is helping to achieve intercultural competence of the lector and his or her students. Thus, possible misunderstandings are avoided and students are able to embrace a new culture more successfully. Some non-verbal signs are universal and inherited, while most of them are different from culture to culture and learned. This paper brings a review of classifications of cultures according to their non-verbal communication.

Key words: non-verbal literacy, intercultural communication, non-verbal communication, foreign language learning

Prikaz

Rukopis primljen 18. 12. 2012.

Prihvaćen za tisak 21. 1. 2013.

Sanja Roić

sroic@ffzg.hr

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Hrvatska

Razgovor o lošem i dobrom: konstrukcija jezične i kulturološke slike u *maldobriama*

Vesna Deželjin: *Elementi alloglotti nella prosa dialogata degli scrittori triestini Carpinteri e Faraguna come riflesso di contatti culturali e linguistici*. Pečuh:

MTA Pécsi Területi Romanisztikai Munkacsoport Pécsi

Tudományegyetem, Francia Tanszék, 2012.

Studija zagrebačke talijanistice Vesne Deželjin *Elementi alloglotti nella prosa dialogata degli scrittori triestini Carpinteri e Faraguna come riflesso di contatti culturali e linguistici* (*Aloglotski elementi u dijaloškoj prozi tršćanskih pisaca Carpinterija i Faragune kao odraz kulturnih i jezičnih doticaja*) opsežan je rad napisan na talijanskom jeziku, objavljen kao četvrti svezak edicije međunarodnog i interdisciplinarnog časopisa "Újlatin filológia" koji izlazi na četirima jezicima (mađarskom, francuskom, talijanskom i španjolskom) u mađarskom Pečuhu. Oba izbora, talijanski jezik na kojem je rad napisan te izdavač, Sveučilište u Pečuhu, nisu slučajni: talijanski je referentni idiom za zanimljiv korpus tekstova što ga je autorica odabrala za svoje istraživanje, a mjesto izdanja je treća točka zemljopisnog trokuta na koji se kulturološki ovaj rad referira. Riječ je o "staroj Austriji" ili Austrougarskoj Monarhiji u kojoj su na zajedničkom prostoru koegzistirali Zagreb, Trst i mađarski gradovi, među kojima Pečuh i za hrvatsku kulturu izravno (preko Krleže) ima svoje mjesto, svijet koji je i danas živ u kulturološkom i književnom kontekstu pod odrednicom Srednja Europa.

Autorica studije proučila je jezični aspekt opusa, odnosno književna djela koja žanrovski pripadaju dijalogu, dvojice tršćanskih autora koji su ih zajedno potpisivali: to su Lino Carpinteri (Trst, 1924–2013) i Mariano Faraguna (Trst, 1924–2001).

Svojim porijeklom Carpinteri i Faraguna potvrđuju multikulturnu pripadnost na sjevernojadranskom prostoru, što ih je obogatilo smislom za suptilnu ironiju, humor i kritiku. Kulturološki su vezani za grad Trst u kojem su završili klasičnu gimnaziju. Njihovi su tekstovi doživjeli prethodnu provjeru široke, pozitivne recepcije u lokalnim novinama, gdje su objavljivani kao tjedna kolumna od 60-ih godina prošlog stoljeća sve do proljeća 2001. Velik uspjeh kod publike imale su i njihove knjige u kojima su okupljeni dijalozi, a upravo je njih kao korpus od šest djela, koji ukupno broji oko 1 500 stranica i koji je označen skupnim imenom *maldobrie*, s naglaskom na posljednjem slogu. Autori su namjerno skovali dvojezičnu složenicu od dva supstantivirana priloga: *male*, tal. loše, zlo i hrvatskog *dobro*, s talijanskim sufiksom *-ie* koji označuje množinu, namjerno napisanih početnim malim slovom, a što u ovom slučaju ukazuje na njihov specifični interkulturalni modus i istodobno na dijalog dvaju svjetova, slavenskog i talijanskog. *Maldobrie*, književni opus Carpinterija i Faragune, obuhvaća šest naslova tiskanih između 1966. i 1983, a riječ je o djelima koja su i danas živo prisutna u tršćanskom kulturnom i civilizacijskom ambijentu (*Le maldobrie*, *Prima della Prima guerra*, *L'Austria era un paese ordinato*, *Noi delle vecchie province*, *Povero nostro Franz* i *Viva l'A.*). Njihova je geografija precizno locirana na jadranskom prostoru i u njegovu neposrednom zaleđu, prostoru koji je najprije bio pod mletačkom vlašću, zatim pod austrijskom i talijanskom, sve do razdoblja kad su uspostavljene nove granice nakon Drugoga svjetskog rata (kronološki, opus obuhvaća vrijeme od konca 19. stoljeća do druge polovice 20. stoljeća). Polazeći od teze da je riječ o multikulturnom području koje se može promatrati u dijakronijskoj i sinkronijskoj perspektivi te da je na njemu oduvijek dolazilo do ekonomskih, političkih, društvenih, kulturnih pa tako i jezičnih kontakata, čemu su već bila posvećena i brojna istraživanja europskih i hrvatskih lingvista (Schuchardt, Bartoli, Devoto, Skok, Tagliavini, Deanović, Muljačić i dr.), Vesna Deželjin istražila je aloglotske odnosno strane elemente koji su živi i funkcionalni u odabranom korpusu. Izdvojila ih je i klasificirala kao "germanizme", "kroatizme", "latinizme", "slovenizme" i ostale aloglotske elemente (anglicizme, francuzisme, hungarizme, istrorumunjske elemente, islamizme, hispanizme, grecizme, niponizme i hebraizme). Osim toga, evidentirala je i frazeme s aloglotskim elementima, onomastiku koja sadrži strane elemente, toponomastiku i hidronimiju, kao i pregled poslovice koje je klasificirala prema pripadajućim semantičkim poljima.

Evidentiranje i klasificiranje stranih elemenata u opusu *maldobria* omogućilo je autorici da na njima provede pragmatička i semantička istraživanja, ne gubeći iz vida činjenicu da skup navedenih elemenata povezuje i stapa dijaloške tekstove u komunikacijsku i kulturnu cjelinu. Pritom nije zanemarila ni komparativni okvir specifičnih povijesnih, kulturnih i civilizacijskih prilika unutar kojeg su funkcionirali Faragunini i Carpinterijevi likovi i njihova uspješna komunikacija s recipijentima, odnosno čitateljima i slušateljima koji su prihvaćali, prepoznavali i omogućavali kontinuitet naslijeđenih tekstualnih specifičnosti, ali i prihvaćali unošenje novih, aktualnih situacija u dijaloge. Bortolo i Nina su stalni likovi, a zanimljiv je u tom kontekstu i njihov međusobni odnos te nostalgija s kojom gledaju na prošlost i ironija s kojom prate sadašnjost, a uz njih egzistiraju i brojni sporedni likovi, međusobno različiti, pripadni različitim kulturama i jezicima toga prostora. Analiza Vesne Deželjin pokazuje da je taj "maleni starinski svijet" okrenut prošlosti istodobno, u svojoj jezičnoj i kulturološkoj praksi, bio specifičan prototip i primjer za europski jezični i kulturološki *melting pot*, odnosno svjedočanstvo o premještanju centra toga svijeta iz prostora Mediterana kao mjesta susreta kultura, na drugi, sjeverniji prostor, koji je funkcionirao kao mjesto političke i administrativne moći. U njezinoj su studiji evidentirani modusi komunikacije glavnih i sporednih likova u *maldobriama*, no podrazumijevaju se tu i njihovi recipijenti, publika slušatelja i čitatelja. Ta se komunikacija temeljila na zajedničkom regionalnom varijetetu urbanog idioma šireg područja grada Trsta, u kojem se mogu naći brojni strani jezični elementi.

Talijanska književna kritika sociološko-antropološke orijentacije koju je utemeljio Giuseppe Petronio, emeritirani profesor Tršćanskog sveučilišta, proučavala je te tekstove s kulturološkog aspekta, ali se nije bavila njihovom lingvističkom analizom. Takva je analiza prvi put provedena na korpusu *maldobria* u ovoj studiji, i u tome je njezina novost, pri čemu je autorica imala u vidu kako civilizacijske tako i kulturološke elemente u jeziku kao sredstvu komunikacije u realnim situacijama. U svom je radu pošla od teorijskih i metodoloških postavki tipološke lingvistike, sociolingvistike, lingvistike teksta, pragmalingvistike i estetike recepcije, i uspješno locirala upravo ona mjesta u korpusu *maldobria* na kojima se očituju utjecaji drugih jezika na specifični lokalni idiom, a zatim ponudila odgovore na pitanja o uzrocima tih utjecaja, zaključivši da je u istraženom korpusu aloglotski i alokulturni utjecaj najprisutniji u leksiku. Stoga je ova studija dokazala ne samo, kako to naslov kazuje, odraz kulturnih i jezičnih dodira, odnosno interferenci u

dijaloškoj prozi Carpinterija i Faragune, nego i postojanje prožimanja koja su ostavila traga sve do današnjih dana. Uspješno su detektirane, opisane i obrazložene motivacije u slojevitom jeziku korpusa *maldobria*, u kojima se reflektira multikulturni i višejezični ambijent, a pokazano je i kako je bilo moguće da u lokalno snažno obojen tekst uđe i u njemu uspješno funkcionira tako velik broj stranih leksema i frazema. Vrijednost ove studije je u slojevitosti odgovora što ih je autorica na jezičnom planu, koji je neodvojiv od kulturološkog, dala na postavljeni problem, ponudivši pritom i nacrt za studiju mentaliteta toga prostora.

Naposlijetku, nije nevažno što su Carpinteri i Faraguna bili autori i uspjelog prijevoda i svojevrzne adaptacije Držićeva *Dunda Maroja* koji je u njihovu jezičnom "ruhu" i pod naslovom *I nobili ragusei (Dubrovački plemići)* osvajao publiku na talijanskim pozornicama od 1969, kada je prikazana prvi put, sve do najnovijeg uprizorenja 2008. na glasovitom Mittelfestu. Evidentno je da su ironijska i parodijska komponenta u *maldobriama* (transponirana i u "talijanskog" *Dunda*) znatno potpomogle homologaciju stranog i domaćeg, prošlog i aktualnog, ruralnog i urbanog, lokalnog i globalnog i, kao što to i neposredna prošlost pokazuje, na najbolji način otvorile prostor za kritičko promišljanje svega onoga što je inače gotovo "neupitno" ili čak "nedodirljivo".

Studija Vesne Deželjin, napisana na talijanskom jeziku i objavljena u Mađarskoj, potvrđuje da vrijedni doprinosi naših stručnjaka nalaze svoje mjesto u okviru struke u europskom jezikoslovnom i kulturološkom kontekstu.

UPUTE AUTORIMA

Časopis *Govor* objavljuje znanstvene i stručne priloge koji pridonose razvoju znanosti o govoru – izvorne znanstvene radove, studije, stručne radove, pregledne članke, znanstvene eseje, prethodna priopćenja i prikaze.

Primaju se radovi na hrvatskom i na engleskom jeziku. Molimo Vas da svakom rukopisu pisanom na hrvatskom jeziku, a koji je pripremljen prema uputama, priložite na kraju još i na engleskom jeziku naslov, opis slika i tablica te prošireni sažetak (*summary*) opsega od 1 800 do 2 500 znakova. Iz tog sažetka te opisa slika i tablica čitatelji koji budu čitali samo engleski trebaju dobiti najvažnije informacije koje je autor člankom želio prenijeti. Savjetujemo da prošireni sažetak uključuje vrlo kratak uvod i postavljanje problema, opis istraživanja, dobivene rezultate i kratak komentar.

Oblik rukopisa. Rukopise treba slati u A4 formatu, s dvostrukim proredom. Stranice treba numerirati redom, od naslovne do kraja. Prva stranica neka sadrži podatke o radu i autoru prema predloženom obrascu:

- naslov rada na jeziku članka
- autor(i)
- institucije autora
- podaci o autoru za korespondenciju (puna adresa, telefoni, faks, e-mail)
- skraćeni (tekući) naslov do 45 slovnih mjesta, uključujući razmake.

Sam rukopis počinje na drugoj stranici prema sljedećem obrascu:

- naslov (na jeziku članka)
- sažetak opsega od 600 do 1 200 znakova na jeziku članka
- maksimalno pet ključnih riječi
- tekst
- unutar odlomka retke ne treba odvajati prelaskom u novi red
- ne treba uvlačiti prvi redak teksta
- između odlomaka i prije svakog naslova poglavlja ostaviti jedan redak proreda.

Slike. Slikovne priloge i grafikone treba poslati izdvojene u nekom od sljedećih formata: jpg, gif, bmp itd. Poželjno je grafikone poslati i u MS Excel formatu. Svaki slikovni prilog mora imati redni broj i opis na hrvatskom i engleskom jeziku (primjerice: Slika 1. Grafički prikaz rezultata, Figure 1. Visualization of the results), a u tekstu treba označiti mjesto na kojem dolazi taj slikovni prilog.

Tablice. Svaku tablicu treba obilježiti arapskim brojem i opisom na hrvatskom i engleskom jeziku (primjerice: Tablica 1. Rezultati prvog eksperimenta, Table 1. Results of the first experiment) te je priložiti na kraju rukopisa, a u tekstu je potrebno označiti mjesto gdje koja tablica treba doći.

Bilješke (fusnote) treba izbjegavati, a ako to nije moguće, treba ih u tekstu označiti arapskom brojkom između kosih zagrada i priložiti na kraju teksta.

Referencije. Radove na koje se tekst poziva treba navesti u zagradi s navođenjem prezimena autora i godine pojavljivanja, npr. (Laver, 1994) ili Laver (1994), a ako se nešto citira, onda treba navesti stranicu, npr. (Laver, 1994: 72). Ako se navodi više radova jednog autora objavljenih iste godine, ispravno je napisati npr. Kimura (1973a) ili (Kimura, 1973b). Rad dvaju autora navodi se tako da se bilježi prezime i jednog i drugog autora, npr. (Studdert-Kennedy i Shankweiler, 1970), a rad triju i više autora tako da se bilježi samo prezime prvog autora, uz oznaku "i sur." npr. (Blumstein i sur., 1975). Priloženi popis literature smije sadržavati samo radove koji se izriječkom spominju u tekstu. Te radove treba poredati abecednim redom prema prezimenu prvog autora u sljedećem obliku:

Članak u časopisu

Gospodnetić, J. (1982). Načela fonetike i njezin napredak. *Govor* **IV**, 2, 93–108.

Članak u zborniku radova

Blumstein, S. (1995). On the neurobiology of the sound structure of language: Evidence from aphasia. *Proceedings of the XIIIth International Congress of Phonetic Sciences* (ur. K. Elenius i P. Branderud), Vol. 2, 180–185.

Članak odnosno poglavlje u knjizi više autora

Bialystok, E. (1992). Selective attention in cognitive processing. U R. J. Harris (ur.), *Cognitive Processing in Bilinguals*, 501–514. Amsterdam: North-Holland.

Knjiga

Malmberg, B. (1960). *La Phonétique*. Paris: Presses universitaires de France.

Izvor na Internetu

Boersma, P., Weenink, D. (2005). Praat: Doing phonetics by computer, <http://www.praat.org/> [posljednji pristup 26. siječnja 2005].

Recenzije. Recenzenti su stručnjaci s područja teme koju članak obrađuje. Oni ne znaju tko je autor članka koji recenziraju, a autor ne zna tko su recenzenti, te komuniciraju isključivo posredstvom Uredništva.

Autori trebaju biti spremni na eventualno popravljanje teksta prema uputama recenzenata i posljednju korekturu. Autori članaka dobit će po jedan primjerak onog broja *Govora* u kojem je njihov rad objavljen.

Rukopisi se šalju elektroničkom poštom na adresu urednika ili tajnika.

INFORMATION FOR AUTHORS

Govor publishes original research articles, studies, professional articles, reviews, essays, scholarly notes, and letters to the editor that are relevant to speech science and communication. Contributions addressing the issues of speech and hearing disorders and rehabilitation will also be considered.

The languages of the journal are Croatian and English. Articles in Croatian should be accompanied by an extended summary in English and articles in English should be accompanied by an extended summary in Croatian (1800 to 2500 characters). Figure and table captions should also be bilingual, i.e., written in English and Croatian. We suggest that the summary be organized into a short introduction, problem definition, description of the research, and results with a brief discussion. The purpose of this addition is to enable authors who do not read the language of the article to get the most relevant information the author wanted to convey. Translations may be provided by the Editor.

Form of manuscript. Manuscripts should be submitted double-spaced with wide margins (2.5 cm). All pages should be numbered consecutively. *Page one* should contain the following information:

- article title in the language of the article
- author(s) name(s)
- author(s) affiliation(s)
- information about the author to whom correspondence should be sent (full address, phone and fax numbers, e-mail address)
- abbreviated form of the title for the running page heading (maximum 45 characters including letters and spaces).

The manuscript itself should start on *page 2*, in the following format:

- title in the language of the article
 - abstract in the language of the article (600 - 1200 characters)
 - the maximum of five key words
 - body of the article
 - within the paragraph use the word-wrapping routine on your word processor
 - do not use any indentations
 - leave one blank line between paragraphs and before each heading or subheading.
-

- figures, tables, footnotes
- title, extended summary and key words in the language other than the language of the article

Figures. All figures must be submitted in a separate document in one of the following file formats: jpg, gif, bmp, etc. Authors are encouraged to submit charts in MS Excel files as well. Figures should be numbered in order of appearance with Arabic numerals. Figure captions should be in English and Croatian. In the text itself the place for each figure should be clearly marked.

Tables should be numbered in order of appearance with Arabic numerals and placed at the end of the text. A short descriptive title in English and Croatian should be provided with each table. In the text of the article the place for each table should be clearly marked.

Footnotes should be kept to a minimum. When necessary, they should be indicated by superscript Arabic numerals in the text and enclosed on a separate page (typed double-spaced).

References should be cited in the text by the last name of the author and the publication year in parentheses, e.g. (Laver, 1994) or Laver (1994); if direct quotes are used from the reference, page number should also be given after a colon, e.g. (Laver, 1994: 72). If more than one article was published by the same author in a given year, the following format should be used: Kimura (1973a) or (Kimura, 1973b). Articles with two authors are cited as (Studdert-Kennedy & Shankweiler, 1970); for articles with three or more authors the correct format is (Blumstein et al., 1975). All references cited in the text should be listed alphabetically at the end of the article. Please, observe the following formats:

Article in a journal

Gospodnetić, J. (1982). Načela fonetike i njezin napredak. *Govor* **IV**, 2, 93–108.

Article in conference proceedings

Blumstein, S. (1995). On the neurobiology of the sound structure of language: Evidence from aphasia. *Proceedings of the XIIIth International Congress of Phonetic Sciences* (ed. K. Elenius & P. Branderud), Vol. 2, 180–185.

Article or chapter in a book

Bialystok, E. (1992). Selective attention in cognitive processing. In R. J. Harris (ed.), *Cognitive Processing in Bilinguals*, 501–514. Amsterdam: North-Holland.

Book

Malmberg, B. (1960). *La Phonétique*. Paris: Presses universitaires de France.

Internet source

Boersma, P., Weenink, D. (2005). Praat: Doing phonetics by computer, <http://www.praat.org/> [accessed 26th January 2005].

Reviews are anonymous. Each article is reviewed by three independent reviewers. The authors will be asked to modify their contributions in accordance with the reviewers' suggestions.

Proofs will be sent to the designated author. Prompt reply and return of corrected proofs will be expected.

Reprints. Authors will receive one copy of the journal in which their contribution has been published.

Submission of manuscripts. The manuscripts are submitted via e-mail to the Editor or the secretary.

Govor izlazi dva puta godišnje.

Godišnja pretplata: 40,00 kn. Pojedini broj: 25 kn.

Uplate: Zagrebačka banka, Zagreb, IBAN račun: HR74 2360 0001 1015 5199 0
Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, Ivana Lučića 3.

Godišnja pretplata u inozemstvu: 10 €. Pojedini broj: 7 €.

Uplate iz inozemstva slati na račun: Zagrebačka banka, Zagreb, SWIFT ZABA
HR2X IBAN HR74 2360 0001 1015 5199 0 Hrvatsko filološko društvo, Zagreb,
Ivana Lučića 3.
